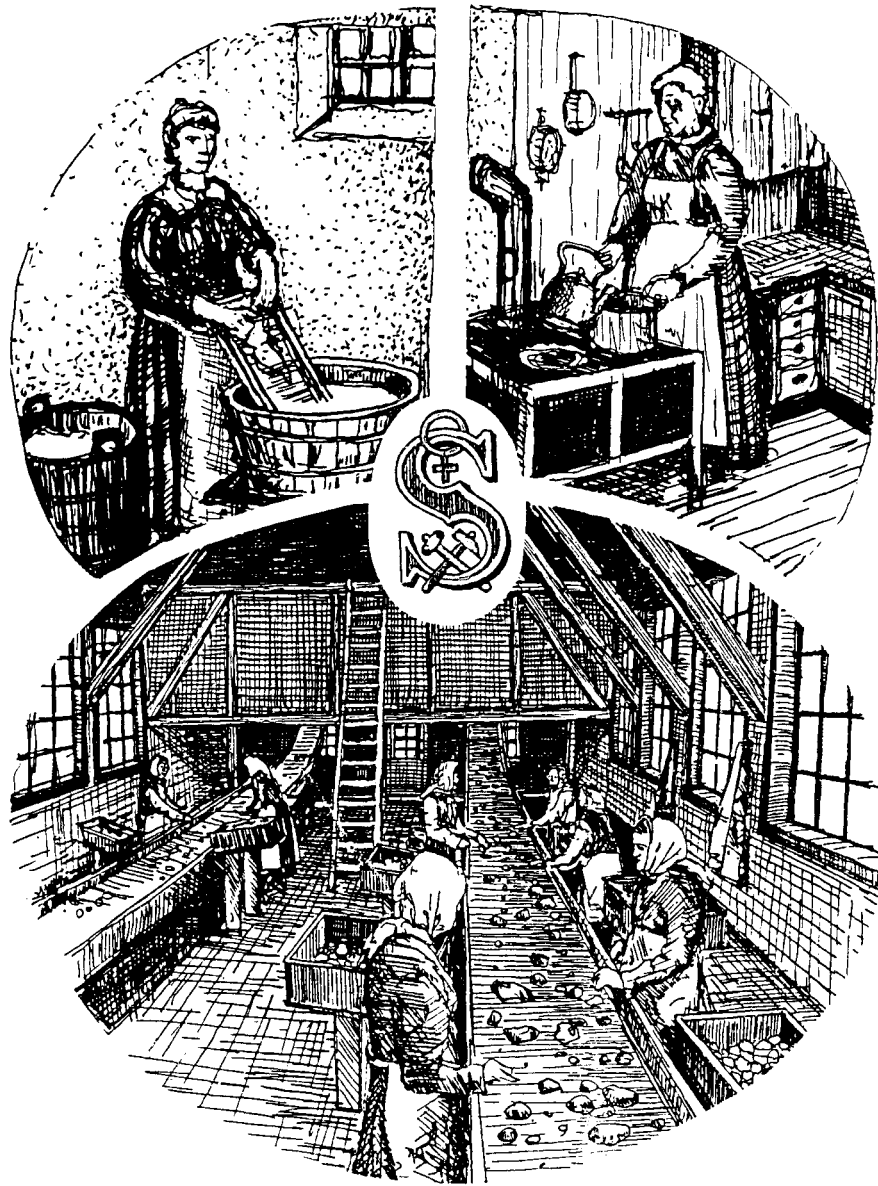

BJØRG SCHØNING

ARBEIDERKVINNER I SULIS

Arbeid og livsvilkår i det
tidlige og det etablerte
industrisamfunnet.

Ca. 1900 og ca. 1930

Hovedoppgave i historie høsten 1987

Universitetet i Tromsø, Institutt for
samfunnsvitenskap.

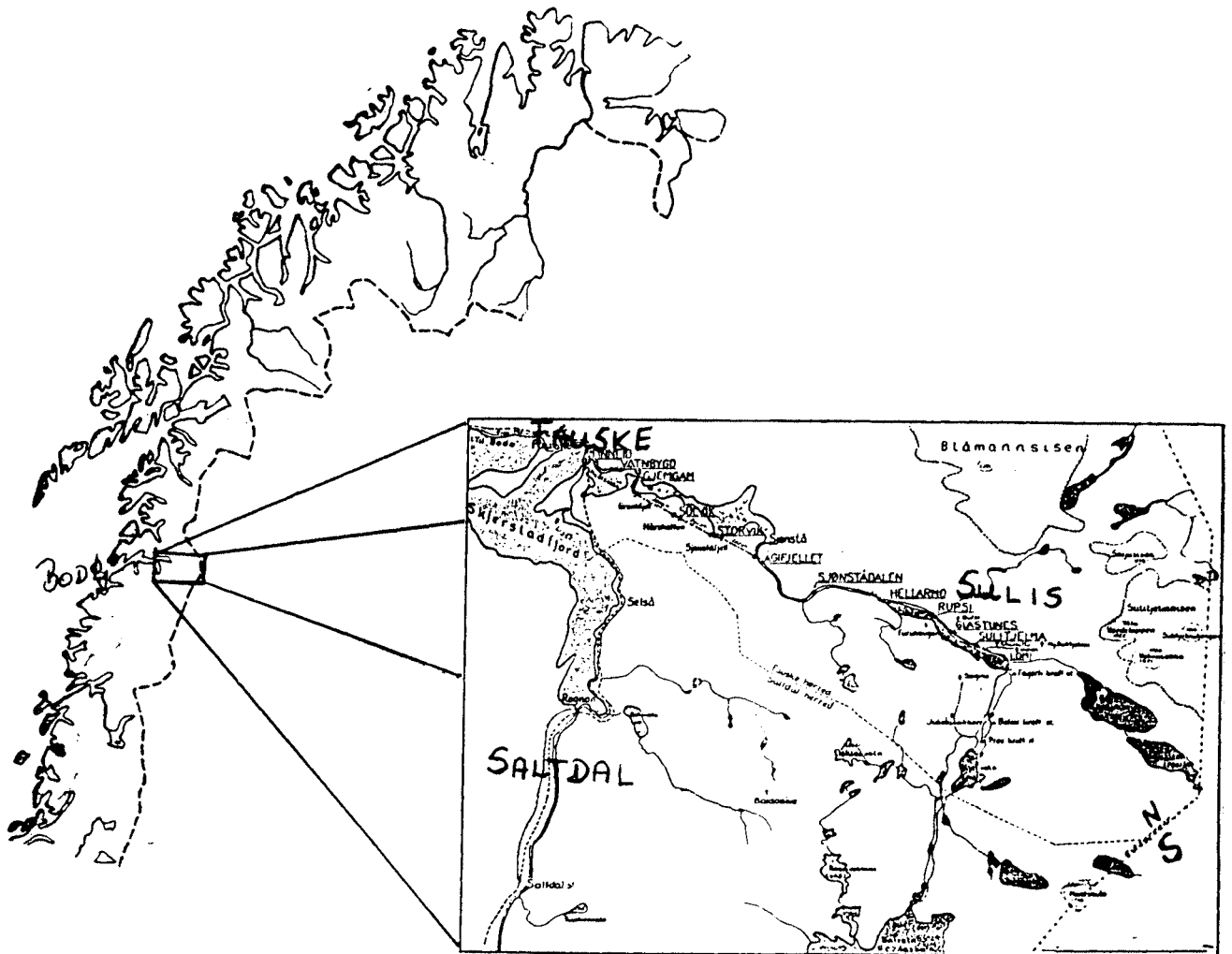
Björg

BJØRG SCHØNING

ARBEIDERKVINNER I SULIS

Arbeid og livsvilkår i det tidlige
og det etablerte industrisamfunnet.

Ca. 1900 og ca. 1930.

INNHOLD:

Side

KAPITTEL 1. INNLEDNING.

1.1. Historisk bakgrunn, avgrensning	1
1.2. Problemstilling	3
1.3. Oppbyggingen av oppgaven	3
1.4. Tidligere forskning	4
1.5. Muntlige kilder	6
1.6. Andre kilder	14
Kart over Sulis	17

**KAPITTEL 2. VERK OG SAMFUNN I SULIS, 1889-1940,
EN BAKGRUNNSSKISSE**

2.0. Innledning, kilder	18
2.1. Geografiske forhold, klima	19
2.2. Sulis før industrien kom	20
2.3. Industribedriften	20
2.3.1. Økonomi, krisetider og eierforhold	21
2.4. Samfunnet Sulis	23
2.5. Boligsituasjonen	26
2.6. Oppsummering	29

KAPITTEL 3. BEFOLKNINGSSTRUKTUR

3.0. Innledning, kilder	31
3.1. Endringer i folketallet	32
3.2. Aldersfordeling og fødested	34
3.2.1. Utlendinger	37
3.3. Sivil status i befolkningen	39
3.4. Familie- og husholdsstruktur	42
3.5. Kvinnenes livsløp	47
3.6. Befolkningen på de ulike småstedene	48
3.7. Oppsummering	50

KAPITTEL 4. KVINNER I LØNNET ARBEID	Side
4.0. Innledning, kilder	54
4.1. Skolegang og lønnet arbeid	55
4.2. Hushjelpene	62
4.2.1. Arbeidsoppgaver og arbeidsforhold	64
4.3. Kokkene.	68
4.3.1. Hvem var kokkene?	68
4.3.2. Arbeidsoppgaver og arbeidsforhold rundt 1900	70
4.3.3. Arbeidsoppgaver og arbeidsforhold rundt 1930	74
4.4. Skeiderskene.	78
4.4.1. Hvem var skeiderskene?	79
4.4.2. Arbeidsoppgaver og arbeidsforhold.	83
4.5. Oppsummering	85
KAPITTEL 5. HUSMØDRE.	
5.0. Innledning, kilder	89
5.1. Husmødrenes hverdag, boforhold og arbeidsoppgaver	90
5.2. Økonomi	96
5.3. Svangerskap og fødsler	100
5.3.1. Ugifte mødre	103
5.4. Husmødre med biyrke	105
5.5. Enkene	107
5.6. Husmor i fiskebondemiljø og på industristedet, en sammenligning	110
5.7. Oppsummering	114
KAPITTEL 6. HELSE	
6.0. Innledning, kilder	118
6.1. Noen faktorer av betydning for helsen	121
6.2. Epidemier, kjønns sykdommer	128
6.3. Tuberkolose	130
6.4. Uønskede svangerskap.	131
6.5. Industrimiljø og fiskerbondemiljø, en sammenligning	137
6.6. Oppsummering	140

KAPITTEL 7. KVINNER OG ORGANISASJONER	Side
7.0. Innledning, kilder	143
7.1. Kvinnene og fagorganisasjonen	144
7.2. De politiske arbeiderkvinneforeningene	150
7.3. Andre kvinneforeninger	152
7.4. Oppsummering	153
KAPITTEL 8. AVSLUTNING	
8.0. Avslutning	158
8.1. Endringsperspektivet	158
8.2. Et komparativt perspektiv	164
8.3. Arbeiderkvinnene og klassesamfunnet	166
Noter	169
Vedlegg	183
Kilder og litteratur	193

Oversikt over tabeller og vedlegg.	Side
Tab. 3.1. Folketallet i Sulis, antall og %, kvinner og menn, 1900 og 1930.	33
Tab 3.2. Alders- og kjønnsfordeling i Sulis, 1900 og 1930	35
Tab.3.3. Fødested for kvinnene i Sulis, 1900 og 1930	36
Tab.3.4. Sivil stilling i befolkningen, 1900 og 1930	40
Tab.3.5. Ant. barn pr. kvinne i alderen 25-40 år, 1900 og 1930	46
Tab.4.1. Kvinner i lønnet arbeid, 15-25 år, 1900 og 1930	57
Tab.4.2. Kvinner over 15 år i lønnet arbeid, 1900	59
Tab.4.3. Kvinner over 15 år i lønnet arbeid, 1930	60
Tab.4.4. Antall kvinnelige skeidere, 1900-1930	79
Tab.4.5. Skeiderskene 1910 og 1930, antall, sivil status og alder.	80
Tab.5.1. Uektefødte barn i Sulis, Fauske og Saltdal, 1902-1912	104
Tab.6.1. Antall aborter, underlivssykdommer og andre sykdommer, 1900-1932	134
Tab.6.2. Sykdommer i Sulis, Fauske og Saltdal, 1900-1905	138
Vedlegg 1: Oversikt over de muntlige kildene	183
Vedlegg 2: Befolkningsstatistikk 1900 og 1930, Sulis	185
Vedlegg 3: Sanitetsforeningens virksomhet, 1910-1939	186
Vedlegg 4: Opprinnelsen til navn i Sulis Streiker og lockout i mellomkrigstiden	187
Vedlegg 5: Antall arbeidere i Sulis, 1901-1960	188
Vedlegg 6: Hustegninger	189
Vedlegg 7: Byggematerialer i arbeiderboligene	192

KAPITTEL 1. INNLEDNING

Denne oppgaven er lokalhistorie fra et industrimiljø i NordNorge, emnet er arbeiderkvinnenes arbeids- og livsvilkår. Den kan karakteriseres som hverdags-, kvinne- og arbeiderhistorie. Oppgaven er bygget opp ved hjelp av muntlige og skriftlige kilder.

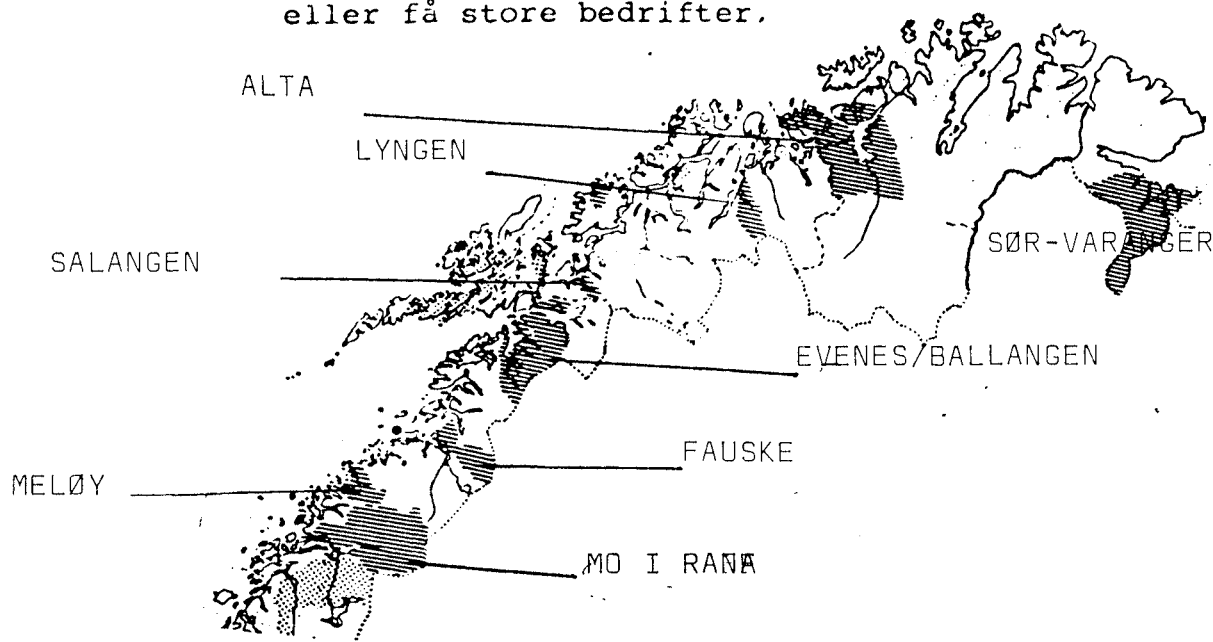
1.1. Historisk bakgrunn, avgrensing.

Rundt århundreskiftet var det en industriell vekst i NordNorge. I tillegg til områder hvor det ble en relativt langsom, stabil vekst i industrien, fantes områder hvor veksten var nærmest eksplosiv over en kort periode. Disse områdene var dominert av en eller få store bedrifter, og lå ofte på steder som fra før ikke hadde næringsgrunnlag til å danne et samfunn. A/S Sydvaranger i Sør-Varanger, Kåfjord i Alta, Birtavarre i Lyngen, jerngruvene i Salangen, i området Evenes/Ballangen (Bogen, Bjørkåsen), Nordland Portland i Tysfjord, Sulitjelma gruver i Fauske, Glomfjord smelteverk i Meløy og Mo i Rana, var alle områder som ble dominert av en eller få store bedrifter.(fig.1.1)¹ Disse bedriftene hadde stort innslag av utenlandske eierinteresser, på linje med industribedrifter ellers i landet på denne tiden.²

Med unntak av Tysfjord og Meløy, var det bergverksdrift som dominerte. De fleste ensidige industristedene var ustabile, de fikk en kort levetid, enten pga. forekomstenes størrelse eller konjunktursvingninger. Mo i Rana, Sulis og Sør-Varanger var unntakene, de ble varige gruvesamfunn og har bestått helt opp til våre dager.

Tross denne veksten, ble ikke industrien dominerende i nordnorsk sammenheng. I 1900 var det ca. 3% av samlet antall voksne menn som arbeidet i industrien i NordNorge (kvinnene ikke medregnet), i 1920 ca. 5%.³ Men de ensidige industristedene fantes, de var også en del av NordNorge.

Fig. 1.1. Industriområder i NordNorge som ble dominert av en eller få store bedrifter.

Kilde: Edgeir Benum: Industrialiseringen i NordNorge, ca. 1875-1920, Ottar 119/120

Denne oppgaven tar utgangspunkt i det ensidige industristedet Sulitjelma (eller Sulis som det heter lokalt, og som jeg velger å bruke i oppgaven), og kvinnene som levde der. Sulis ligger i indre Salten, i Fauske kommune. Stedet er geografisk isolert, og ga derfor ingen problem mht geografisk avgrensning. Jeg hadde opprinnelig ønske om å beskrive kvinnenenes situasjon på flest mulig områder, nærmest en totalhistorie. Det viste seg å være vanskelig å gjennomføre, både ut fra kildesituasjonen og arbeidsmengden, en viss avgrensning måtte til:

For det første har jeg valgt å skrive om arbeiderkvinnene, de utgjorde det store flertallet av kvinner på stedet, og det var mulig å bruke muntlige kilder for å få opplysning om deres situasjon. Oppgaven ville blitt for omfattende dersom jeg hadde tatt med hele livsløpet, jeg valgt derfor de voksne arbeiderkvinnene, over 15 år. Mht. tidsavgrensning, har jeg tatt utgangspunkt i to tidspunkt/perioder, situasjonen i 1900 da stedet ennå var inne i en anleggssfase, og situasjonen i 1930 i det etablerte industri-samfunnet. Det er ellers arbeiderkvinnenes hverdagsliv som har vært utgangspunkt for valg av emner.

1.2. Problemstilling.

Temaet for oppgaven er arbeiderkvinnenes hverdagsliv på det ensidige industristedet Sulis, med hovedvekt på forholdet arbeid og livsvilkår. Kvinnenes situasjon blir sett på bakgrunn av endringen fra et anleggsamfunn til et etablert industrisamfunn. Ved å se på sentrale sider av arbeiderkvinnenes liv i relieff til utviklingen av samfunnet, får vi en syntese av struktur- og erfaringshistorie. Poenget blir da å se om endringene i kvinnenes situasjon var generelle endringer, eller om de var en følge av endringene i den lokale samfunnsstrukturen.

Det vil ellers i oppgaven bli tatt opp en komparativ analyse av kvinnenes situasjon på industristedet og i fiskerbondemiljøet i distriktet. Dette faller naturlig inn i oppgaven da en stor del av kvinnene på industristedet var tilflyttet fra et fiskerbondemiljø. Et slikt perspektiv vil bidra til å nyansere bildet av kvinnenes situasjon på industristedet.

Sulis var et klassesamfunn, et tredje tema blir derfor hvordan dette virket inn på arbeiderkvinnenes hverdag.

1.3. Oppbygging av oppgaven.

Kap.2. er en ^{oppstart 1887, Sicil. P/B 1891} historisk oversikt over forholdene i Sulis fra oppstarten i 1891 fram til andre verdenskrig. Det blir lagt vekt på utviklingen av industribedriften, boforholdene og samfunnet ellers. Det er med andre ord kvinnenes fysiske omgivelser som kommer fram i dette kapittelet.

Kap.3. tar for seg befolkningsstrukturen i 1900 og i 1930, med søkelyset på endringene mellom de to årstallene, spesielt om kvinnene på de to tidspunktene og deres livsløp. Familiestrukturen og sivil status er andre temaer som blir tatt opp.

De to neste kapitlene er lagt opp etter kvinnenes livsløp. Først i kap.4. ser vi på de unge kvinnenes muligheter etter endt

grunnskole og på hvilke typer lønnet arbeid som fantes for kvinnene i Sulis. Deretter blir det sett spesielt på tre yrker, hushjelpene, kokkene og skeiderskene. Kap.5. tar for seg kvinnene i ulønnet arbeid, husmødrene, i slutten avkapittelet blir enkenes situasjon satt i fokus.

Kap.6. tar opp temaet helse, eller forutsetningene for gode/dårlige livsvilkår som fantes på stedet. Her blir det spesielt fokusert på kvinnesykdommer og uønskede svangerskap.

Arbeiderkvinnenes deltagelse i organisasjoner er tema for kap.7. Her blir det spesielt lagt vekt på deres faglige og politiske organisering.

Kap. 8 er en oppsummering av det som er kommet fram i oppgaven mht. problemstillingene nevnt i kap.1.

1.4. Tidligere forskning på området.

Realhistorie. Historikere som til nå har vært opptatt med NordNorge, har i all hovedsak vært konsentrert om fiskerbondemiljø. Naturlig, siden størsteparten av befolkningen opp gjennom tidene har vært tilknyttet fiskerbondenæringen. Industrisamfunnene har imidlertid også vært tema for forskning, vi kan nevne E. Benums oversiktsartikkel om industrialiseringen i NordNorge og E.A. Drivenes avhandling om Fiskarbonden og gruveslusk. Av hovedoppgaver kan vi nevne Kirsti Andersen: Verk og bygd fra Senja nikkerverk.⁴ I oversiktsverk har Edv. Bull også med de nordnorske gruvesamfunnene i bøkene som ble skrevet med basis i minneinnsamlingene i 50-årene.⁵ Også Kåre Odlaug: "Norges Arbeidsmandsforbund 60 år", har med forholdene på de ensidige industristedene.⁶ Sistnevnte har også med noen av arbeiderkvinnene i lønnet arbeid på de ensidige industristedene. Det har ellers vært skrevet en del om arbeiderkvinner i fagbevegelsen i NordNorge, og i "Kvinnenes kulturhistorie" er arbeiderkvinnene også med.⁷ Det er tidligere skrevet to hovedoppgaver fra distriktet hvor forholdene i Sulis er med, en om skolestellet i Fauske kommune, og en om kooperasjonen i indre Salten.⁸

Ellers har enkelte temaer i oppgaven vært tatt opp i hovedoppgaver. Her kan nevnes Gro Hagemanns hovedoppgave om særbeskyttelse av kvinnene i industrien, E. Lønnå om striden om gifte kvinner i lønnet arbeid, Irene Storvik om hushjelpene i mellomkrigstiden og Berit Gullikstad om kvinnelige industriarbeidere.⁹ Temaer som omfatter arbeiderkvinner er dessuten tatt opp i flere forskningsarbeider, både i historie og etnologi.¹⁰ Men sett under ett, er det ikke mye som er skrevet om arbeiderkvinnene i industrimiljø i Norge, spesielt ikke fra NordNorge. Hovedproblemstillingen i denne oppgaven har ikke vært utgangspunkt for tidligere forskning.

Metode. Både Storvik og Gullikstad har brukt muntlige kilder, slik at jeg også hadde nytte av oppgavene rent metodisk. I samme kategori står A.J.Avdems hovedoppgave om kvinner i jordbruket.¹¹ Jeg kan ellers nevne Dagfinn Slettan: "Dreng og taus i Verdal", Hodne/Kjelstadli: "Muntlige kilder" og en artikkelsamling av Edv. Bull.¹² Disse tar opp problemer rundt innsamling og bruk av muntlige kilder i historisk forskning.

Kvinnehistorie. Mesteparten av litteraturen ovenfor er kvinne- og realhistorie. Det har også vært skrevet om husarbeidet i Norge fra 1850 til i dag.¹³ "Kvinnekår i endring" av Ingeborg Fløystad er det kvinnehistoriske forskningsarbeidet som ligger nærmest temaet for min oppgave.¹⁴ Denne ble utgitt på slutten av mitt hovedfagsarbeid, derfor har jeg ikke gått inn på en nærmere sammenligning av kvinnes forhold på de to stedene.

Jeg har valgt å stoppe litt opp ved det teoretiske aspektet ved kvinnehistorie. Hva er det fruktbart å legge vekt på i en kvinnehistorisk oppgave? For det første at kvinnehistorie ikke må sees isolert fra annen historie, men i en syntese med andre innfallsvinkler til fortiden.

"Det er tale om å mer å vite om fortidens mennesker. Det må under denne prosessen ikke glemmes at kvinners, såvel som menns historie, i første rekke er en del av et samfunns økonomiske, sosiale og politiske historie. Kun sett i en slik sammenheng kan det bli mening i å arbeide med kvinnehistorie."¹⁵

Som tidligere nevnt tar denne oppgaven opp kvinners forhold på bakgrunn av samfunnsutviklingen. Forholdene i lokalsamfunnet blir dessuten sammenlignet med utviklingen i landet forøvrig.

Et annet aspekt er elendighetsforskning kontra verdighetsforskning.

"Det vi idag opplever som undertrykkende kan i andre historiske situasjoner ha vært frigjørende for kvinner. For å forstå dette må vi kjenne tilbuds den verden, materielt og mentalt, som kvinnene levde i."¹⁶

Man kan lett falle for fristelsen til å bruke dagens syn på kvinner og undertrykking ved framstillingen av kvinners skjebne i fortiden. Datidens mentalitet i forhold til kvinner, kan i dag oppfattes som en fengselsstruktur, mens det i samtiden legitimerer kvinnenenes arbeid og livssituasjon.¹⁷ En bør derfor legge vekt på å finne samtidens verdioppfatninger, og forsøke å bruke dem i framstillingen. (Dette drøftes nærmere i 1.5.)

1.5. Muntlige kilder.

I denne oppgaven har jeg brukt flere kildekategorier. Jeg kan her gi en kort oversikt over de ulike kildetyperne:

- Muntlige kilder jeg selv har samlet inn
- Muntlige kilder innsamlet av andre
- Folketellinger
- Offentlig statistikk
- Realhistorisk materiale fra offentlige arkiv
- Lokale realhistoriske skrifter, aviser m.m.

Hvorfor muntlige kilder? Begrunnelsen for bruk av muntlige kilder bør være kjent for de fleste etter at flere forskere har gått inn på temaet i sine arbeider. Her kan vi gjenta argumentene om historiens "tause" grupper, de "usynlige" massene, og den tidligere historieforskningen som fokuserte på maktstrukturer og maktmennesker. Arbeiderkvinnene er en slik gruppe som ville forblitt

taus uten bruk av muntlige kilder.

Denne oppgaven tar i bruk to typer muntlige kilder, minneinnsamlinger som er foretatt av andre, og intervju jeg har foretatt selv.

Materialet som tidligere var innsamlet av andre, gikk lengre tilbake i tid enn det jeg kunne nå. Det kom spesielt til nytte for å belyse perioden rundt 1900. Jeg har benyttet nedskrevne muntlige kilder innsamlet på ulike steder. For å finne fram til aktuelle intervju, kontaktet jeg Arbeiderbevegelsens arkiv i Oslo og Tromsø, disse kunne vise til brev de hadde fått fra arbeidere, videre Historisk institutt i Trondheim hvor minneinnsamlingen som Edv. Bull sto bak i 50-årene, var samlet.¹⁸ Dessuten kontaktet jeg forfatteren Dag Skogheim som hadde samlet intervju i forbindelse med en bok han hadde skrevet fra Sulis. Sistnevnte intervju var arkivert på distriktshøyskolen i Bodø. Distriktshøyskolen hadde også intervju som var samlet av studenter til bruk i lokalhistoriske oppgaver.

Jeg valgte altså å bruke materiale innsamlet både av forskere og privatpersoner. Årsaken var at materialet innsamlet av forskere om kvinnene i tiden rundt 1900, var så spinkelt at all øvrig informasjon omkring emnet var av interesse. Edvard Bull, som stod bak minneinnsamlingen i Trondheim, har omtalt denne svakheten i innsamlingen, kvinners hverdag og spørsmål rundt f.eks. seksualitet og prevensjon var emner som ikke ble tatt opp.¹⁹

Utvalgskriterier

Fra dette materialet ville jeg bruke informanter som enten var kvinner, eller hadde med informasjon om kvinners hverdagsliv. Det var ingen problemer med avgrensing av antall informanter, materialet som passet mine kriterier var spinkelt. Resultatet ble da 21 informanter: en fra Arbeiderbevegelsens kontor i Oslo, 12 fra DH Bodø og 9 fra minneinnsamlingen i Trondheim. (Se vedlegg 1) Av disse var det bare sju kvinner. Det kom av at kvinnene var underrepresentert i minnematerialet. For i det hele tatt å finne informasjon om kvinnenes liv rundt 1900, måtte jeg derfor også bruke mennenes uttalelser om kvinnenes arbeids- og livsvilkår. Dette innebar både fordeler og ulemper, fordeler at det overhodet

fantas denne type informasjon, ulempen at de kanskje ikke så tingene slik kvinnene ville ha sett dem.

Hvilke kriterier lå bak **utvelgelsen** av informanter på de forannevnte stedene, og hvilken metode ble brukt under intervjuene? Informanten fra Arbeiderbevegelsens kontor hadde i brev form skrevet og fortalt om sitt voksne liv på lauskarsbrakkene i Sulis. Utvalg og metode kommer ikke inn her. Intervjuene som var arkivert på DH var kommet i stand for å få fram opplysninger om kvinnenes arbeid i Sulis, først og fremst kokkene. De hadde intervjuet tidligere kokker, barn av skeidersker og arbeidere, og metoden bak intervjuene var å få fram faktaopplysninger om deres arbeidsforhold. Personene som var intervjuet var "vanlige" mennesker, det kunne jeg fastslå ved å la personer i Sulis fortelle om informantene. Informantene ble oftest styrt mot et emne, fra et forskerstandpunkt ville en fri fortellermetode være å foretrekke. Selv om utvalget og metoden ikke var helt korrekt sett med forskerøyne, kom det fram mange verdifulle opplysninger om realhistoriske forhold i disse intervjuene, forhold som senere kunne brukes til å analysere kvinnenes hverdag.

Det var forskere som stod bak minneinnsamlingen i Trondheim, hensikten var å bruke dem til vitenskaplige formål. Dette materialet skiller seg dermed ut fra det forannevnte ved at metoden var vurdert fra forskerhold, og at en derfor kunne forvente en bedre vitneverdi. Intervjuene var lagt opp etter en fri fortellermetode, fordelene ved dette blir behandlet senere. På den andre siden foregikk innsamlingen i 50-årene og fagforeningene var ofte kontaktleddet. Dette førte til at aktive fagforeningsmenn ble overrepresentert i materialet, og at kvinnene ble sterkt underrepresentert.²⁰

I materialet som helhet er kvinnene underrepresentert, det samme kan sies om den "jevne" mann. Gruppen menn som var ledere, som hadde ordet i sin makt, er nok dem vi finner oftest igjen.²¹ Men nettopp disse var vant til å vurdere ting og hendelser, vi kan derfor gå ut fra at de var gode informanter, selv om de ikke alltid fikk med seg andres holdninger. Tar man dette i betraktning ved bruk av materialet, er det en uvurderlig kilde til arbeidernes og arbeiderkvinnenes situasjon i begynnelsen av dette

århundret.

Utgangspunktet var å beskrive perioden rundt 1900, det har imidlertid vist seg at de fleste informantene forteller om årene etter 1900. Dette gjelder spesielt kvinnene. Vi får da en skjevhet i materialet som gjør at "perioden rundt 1900" oftest blir belyst fra årene 1900-1910. Jeg har funnet at dette ikke står i veien for oppgavens hovedtema.

Så over til mine **egne intervju**, som jeg tok underveis i oppgaven. På forhånd hadde jeg satt meg inn i metoder ved denne typen kildeinnsamling, og hvilke utvalgs-kriterier som var aktuelle for min type oppgave.

Siden jeg er lokalkjent i Sulis og hadde klart for meg hvilken informasjon jeg var på jakt etter, gikk **utvalget** av informanter greitt. Informantene skulle tilhøre arbeiderklassen, de skulle ha bodd/arbeidet i Sulis før krigen, og de skulle ikke ha gått over i en annen samfunnsklasse i mellomtiden. Dette for at verdinormene ikke skulle ha blitt endret mer enn utviklingen i tid skulle tilsi. Informantene skulle dessuten være relativ typisk for den gruppen de skulle representere, de skulle ikke være spesielle enkelttilfeller.

Med dette som basis, valgte jeg ut kvinner som hadde vært kokker, hushjelper og/eller husmødre. Siden det ikke fantes skeidersker i live, valgte jeg informanter som hadde vært barn av skeidersker. Jeg søkte også kvinner som hadde vært politisk aktiv i perioden. Målet var å finne flere fra hver gruppe slik at uttalelsene kunne sammenlignes, det ble langt på vei oppnådd. I alt har jeg intervjuet 18 personer, 13 kvinner og 5 menn om forholdene i det etablerte industrisamfunnet. Mennene ble tatt med enten fordi de var barn av skeiderske, de hadde vært aktiv i politikken eller i fagforeningene, de var spesielt interressert i lokalhistorie eller at de var tilstede når jeg intervjuet kona, og kom med mange opplysninger fra eget liv.

Ved å bruke disse informantene mener jeg å ha fått fram et bilde av situasjonen på stedet. Etter å ha intervjuet 6-7 personer, kunne jeg se et mønster som gikk igjen, og som ble bekreftet

eller utfylt av de resterende informantene. Et større antall informanter enn det jeg valgte, ville sannsynligvis ikke ha ført til at bildet ble endret, heller at det ble en overdokumentasjon av kjent stoff. Dette har også andre kommet fram til.²²

Tre av informantene var født i 1922, relativt unge til å belyse min periode. Disse tok seg arbeid som hushjelp etter endt grunnskole, ca.1936, og skulle derfor kunne brukes som informanter fra den aktuelle perioden.

Metode Informantene jeg valgte ut, sa med ett unntak, seg villig til å gi intervju. Utgangspunktet var å ta opp intervjuene på kassett, men der jeg lot informantene få velge, ville de fleste at jeg tok notater. Fordelen med denne metoden var at jeg måtte konsentrere meg om uttalelsene slik at jeg kunne renskrive det senere. Informantene var dessuten friere under slike intervju enn når kassettpilleren stod på bordet. Som en av informantene sa da jeg slo den av:

"Puh, nu kan vi snakke alminnelig uten at den der hør alt!"(22)

6 av intervjuene er tatt opp på kassett, jeg har ikke renskrevet dem, bare skrevet av i stikkordsform, og gått inn i intervjuene for å finne direkte sitat, dette av tidshensyn. I tillegg til disse to typene intervjuer har jeg ganske ofte gått tilbake til informantene for tilleggsopplysninger og kontroll pr telefon.²³

Mange har kommet fram til at livsløpsintervju er den beste metoden ved innsamling av muntlige kilder. Jeg anså denne metoden til å være for tidskrevende siden jeg allerede hadde valgt å avgrense oppgaven til de voksne kvinnene. Under intervjuene tok jeg derfor utgangspunkt i kvinnes liv etter endt grunnskole. Siden jeg var lokalkjent, snakket samme dialekt og hadde felles kjente med de aller fleste, var det som oftest ikke problem med å "få i gang" intervjuet. Under intervjuene styrte jeg informantene mot de aktuelle temaene dersom de fortapte seg i andre problemstillinger. Men jeg forsøkte å la dem få mest mulig fortellerfrihet.

Hensikten bak et slikt opplegg, var å stille intervjuobjektene egenforståelse og subjektive opplevelser i fokus under intervjuet. Først senere i arbeidet med oppgaven, kunne jeg gå over til det objektive analysenivået for å finne sammenhengene som lå bak de subjektive opplevelsene.²⁴

Fordelen ved å være lokalkjent var tydelig både under utvelgelsen og under intervjuene. Her må imidlertid nevnes noen momenter som kunne være negative. Siden jeg kjente miljøet informantene kom fra, tok jeg kanskje ting for gitt som en utenforstående ville ha stilt spørsmål ved og fått forklart. Dessuten kunne informantene holde tilbake informasjon nettopp fordi jeg var kjent i miljøet og kunne bringe det videre.

Vitneverdi. I tillegg til en vurdering av vitneverdien underveis i oppgaven, vil jeg her peke på enkelte generelle faktorer i forbindelse med muntlige kilder. Et av problemene ved bruken av slike kilder, er tidsspranget mellom da hendelsene ble opplevd, og da det ble fortalt om dem. Ikke alle temaer er like utsatt for forskyvning i forhold til tid. Ola Listhaug har undersøkt glem-selskurven ved forskjellige minner, og har kommet fram til to variabler som har ulik pålitelighet. Han skiller mellom "nære" og "fjerne" variabler, hvor de nære har hatt stor betydning for en person, forhold de til daglig har opplevd. Disse huskes mer korrekt enn de fjerne variablene som ikke har grepet inn i personenes hverdagsliv.²⁵ Dersom muntlige kilder brukes til å få fram hverdagslivets hendelser, skulle påliteligheten være større enn ved f.eks. opplysninger om ting som hendte i samfunnet ellers. Derfor bør de muntlige informantene fortelle om opplevelsen av sitt eget liv, og ikke om generelle forhold i samfunnet forøvrig.

Det har vist seg at opplysninger om eksakte mengder, eks. priser, og tidspunkt ofte blir påvirket av tidsfaktoren. Søker en slik informasjon bør en dra inn annet kildemateriale for å få en tilfredsstillende beskrivelse.²⁶

Holdninger kommer ofte fram indirekte når en bestemt hendelse tas fram i lyset. Direkte spørsmål om holdninger kan ofte inneholde feilinformasjon, da det er vanskelig å huske hva en mente og

følte i fortiden.²⁷ Dersom en er oppmerksom på dette under intervjuet, og bevisst søker informasjonen indirekte, kan en få fram verdifulle opplysninger. Her kan jeg ta med et eksempel hvor jeg som intervjuer gjorde den feilen at jeg direkte spurte informant 25 om det ikke var mye klasseforskjell i Sulis. Informanten benektet dette, men tilføyde så:

"Vi merka i hvert fall ikkje nå klasseforskjell, vi fikk nu sett i direktørvogna på toget, og på Skjønstå (endestasjon hvor de måtte vente på båt/tog) kunn vi vær inne på begge venteromman. (Det var et venterom for arbeidere, et for funksjonærer)"(25)

Også taushet eller unnvikelse kan fortelle om holdninger til temaer. Enten at den enkelte personene opplever det som pinlig å berøre temaet, eller at det var en generell tabuholdning til temaet, dersom mange er unnvikende om samme område.²⁸ Et eksempel her kan være at informantene mente at det ikke var kjønns sykdommer på stedet. Andre kilder kunne derimot vise at så var tilfelle.

Jeg erfarte at dette forholdet ble forsterket hos informantene som ble intervjuet på kassett. Informantene som "bare" snakket med meg, ble friere. Som eksempel kan jeg her nevne mitt besøk hos informant nummer 30. Hun hadde vært kokke, og jeg ville vite om hun hadde opplevd noe av det harde miljøet rallarvisene bl.a. forteller om. Hun svarte benektende på dette, "Nei, det trur æ e nå de har funn på før å gjør det interessant." Etter at kassettspilleren var slått av, kunne hun derimot fortelle at hun hadde hørt om det, men det burde ikke jeg ta med, det var skrevet så mye negativt fra før, nå måtte det positive komme fram!

Psykologer hevder at man har et behov for å søke likevekt mellom holdninger og adferd i vårt eget liv, man vil unngå motstridende holdninger og inkonsistent adferd. Dette gjelder også motsetninger over tid.²⁹ Derfor kan personer gi en framstilling mer i samsvar med nåtidens holdninger enn med samtidens. Også her blir løsningen at en bør forsøke å få fram informasjon indirekte.

Som en sammenfatning kan vi si at kildeverdien øker betraktlig

når meninger og følelser kommer fram indirekte gjennom fortelling om konkrete historier og bestemte hendelser. Dette oppnås ved å gi informantene en stor grad av fortellerfrihet, en metode jeg har forsøkt å gjennomføre.

Generelt om vitneverdien ser vi at tidskløften er en faktor vi må ta i betraktning ved bruk av muntlige kilder. En annen faktor er de individuelle forskjellene. Det finnes personer som ser det positive i alt, som vil formidle et bilde av det som var bra, det negative hadde ikke så stor betydning. Eksemplet med informant nummer 30 illustrerer dette. På den andre siden finnes de som ser det negative i alt, og som gjerne vil formidle et bilde av at alt er blitt så mye bedre i dag, og at alt var så mye værre før i tiden. Det kan f.eks. være ut fra tanken om å rettferdiggjøre det marxistiske synet på arbeiderklassen. Dette synet har f.eks. mennene som var aktiv i fagorganisasjonen. Deres framstilling er ofte farget av strid mellom arbeiderne og arbeidsgiverne. Det positive blir ikke tatt fram i lyset. Videre vil en person som har lest mye om f.eks. mellomkrigstiden, være påvirket av inntrykkene fra litteraturen.³¹ Dette kom ikke klart fram hos mine informanter.

Alle disse faktorene må en ta med i betraktning. Utsagnene kan kontrolleres og korrigeres ved hjelp av andre samtidige kilder, f.eks. aviser. Dessuten kan mange uttalelser som peker i samme retning tyde på at det er en generell ting som blir beskrevet. Man kan dessuten gå tilbake til informantene for å få respons på det man har kommet fram til, en metode jeg har benyttet meg av. Av praktiske grunner lot det seg ikke gjøre å la alle informantene få denne muligheten.

Vitneverdien må altså prøves med flere tester, indre konsistens, kryssjekking med annet materiale og plassering av intervjuet i en større sammenheng.³² Dessuten må tidsfaktoren tas med i betraktning.

De muntlige kildene fra de to periodene er altså to forskjellige typer muntlige kilder.³³ Den ene typen er innsamlet og nedskrevet av andre, uten mulighet for å gå tilbake og kontrollere opplysningene. Den andre typen er innsamlet spesielt til denne oppga-

ven, og informantene har vært kontaktet flere ganger i løpet av arbeidet. Vi har også sett at utvalget og metodene ikke har vært de samme. Men brukes intervjuene om konkrete handlinger som i neste omgang er utgangspunkt for analyse, kan bruken av disse kildene forsvares.

Hovedoppgavene jeg nevnte som hadde brukt muntlige kilder, var enten bygget på muntlige kilder samlet inn av andre (Berit Gullikstad) eller de hadde samlet inn egne intervju (Irene Storvik, Anna Jorunn Avdem). Jeg har forsøkt å bruke begge kategoriene. Resultatet foreligger her.

De fleste informantene ønsket å være anonyme. For å få et ensartet system med alle informantene, har jeg derfor gitt hver informant et nummer fra 1 til 40. Se vedlegg 1.

1.6. Andre kilder.

I innledningen til hvert kapittel vil det bli diskutert evt. feiltolkninger i de kildene som ligger til grunn for kapittelet. Dette blir derfor ikke tatt opp i det følgende.

Jeg har brukt **folketellingene** fra 1900 og 1930 for å finne et statistiske bakgrunns materialet om befolkningen og arbeiderkvinnene i det tidlige og det etablerte industrisamfunnet. Jeg har brukt folketellingen fra 1900 i kodet utgave, men sjekket den for hånd.³⁴ For 1930 har jeg brukt det utrykte folketellingsmaterialet. For begge tellingene har jeg begrenset arbeidet til å gjelde tellingskretsene i selve Sulis og gruvestedene i fjellene rundt, se kart s.17. I tillegg har jeg brukt det utrykte folketellingsmaterialet fra 1910, men her har jeg bare sett på yrkesgruppene skeidersker og kokker. Grunnen var at de øvrige kildene ikke ga gode nok opplysninger om disse to gruppene.³⁵

Folketellingsmaterialet ga størrelsen på de ulike kvinnegruppene og befolkningsstrukturen på stedet. Norges offentlige statistikk, NOS, har jeg brukt for å få inn en sammenligning med landet som helhet. Av andre kilder kan nevnes amtmannsberetninger, disse har jeg brukt i mindre grad for å få fram opplysninger om bedriften.

Dessuten har jeg sett på fabrikktilsynets årsberetninger 1909-1920, hvor jeg spesielt var på jakt etter Betzy Kjeldsbergs rapporter om kvinnelige industriarbeidere.

For å finne opplysninger om de sosiale forholdene i Sulis i samtiden, har jeg gått gjennom et avisarkiv hvor det er samlet stoff fra ulike **aviser** om bergverkene i NordNorge.³⁶ Dette arkivet går fra 1890 til 1920. For årene etter har jeg valgt ut enkelte årganger av de lokale avisene Nordlands Framtid (sosdem.) og Nordlandsposten (borgelig). Her har jeg tatt stikkprøver fra årene 1923, 1925, 1927, 1930, 1932, 1935 og 1937. I tillegg har jeg gått gjennom tidsskriftet "Kvinden", utgitt av det Norske Arbeiderpartis Kvinneforbund, fra 1921 under navnet "Arbeiderkvinnen". Dette tidsskriftet hadde lite stoff fra Sulis, men det ga informasjon om forholdene i samtiden forøvrig.

I tillegg til avisene, var **medisinalinnberetningene** en verdifull kilde om de sosiale forholdene i Sulis. Jeg har sett på de årlige innberetningene 1891 til 1912, og fra 1925 til 1935. Medisinalinnberetningene er en av hovedkildene til kapittel 6, og blir nærmere presentert i innledningen der.

Videre har jeg gått gjennom en del **kommunalt arkivstoff**: Av ligningsprotokoller valgte jeg ut årene 1904 (protokollene gikk ikke lengre bak i tiden) til 1910, 1913-15 og 1923-32. Hensikten med å gå gjennom dette materialet, var å se på størrelsen av de ulike kvinnegruppene i lønnet arbeid. Folketellingen fra 1930 som også hadde med lignet inntekt, viste at ikke alle kvinnene som oppga et yrke ble lignet. Ligningsprotokollene kunne imidlertid gi oss minimumstall for kvinnene i lønnet arbeid.

Trygdekassens arkiv ga mange verdifulle opplysninger om sykdom og helse på stedet. Arkivet her var ikke systematisert, tilfeldighetene rådde da jeg gikk inn i det store materialet. Tidsfaktoren gjorde at jeg ikke kunne gå gjennom alt.

En del problem oppstod da jeg skulle finn det **lokale arkivmaterialet**. Det var vanskelig å finne ut hvor **verksarkivet** befant seg da bedriften har skiftet eiere flere ganger i de senere årene. Siden dette arkivet sannsynligvis ikke ville gi vesentlige

opplysninger om kvinnenenes forhold, gikk jeg ikke inn for å oppspore materialet.

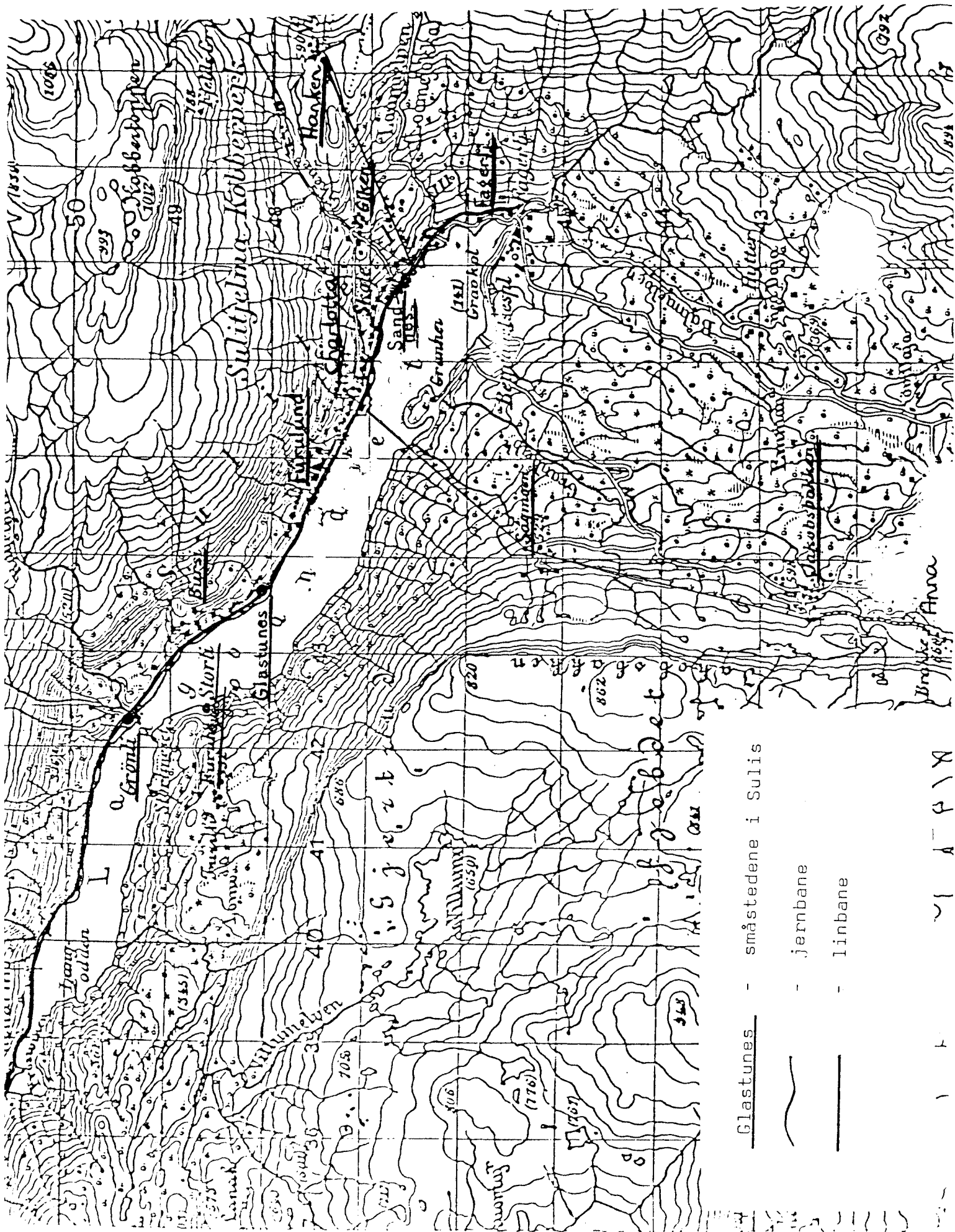
For å finne om kvinnene, spesielt kokkene og skeiderskene, var med i fagforeningene, gikk jeg gjennom **fagforeningsmaterialet** som var tilgjengelig.³⁶ Jeg fant ingen kvinner i de medlemsprotokollene jeg så gjennom, men i møteprotokollene gikk det fram at kvinner var med i fagforeningene. Det har vært flere kvinnelige arbeiderforeninger av Det norske Arbeiderparti på stedet, men ingen av dem jeg var i kontakt med kunne si hvor et evt. arkiv befant seg. Dette førte til at kapittelet om kvinner og faglig/politisk organisering ble mindre enn planlagt.

Av annet lokalt materiale kan nevnes årsberetninger, jubileumsskrifter, styreprotokoller fra den lokale Sanitetsforeningen, lokale årbøker og slektsbøker fra distriktet.

For å få et mer detaljert bilde av miljøet i det tidlige idustri-samfunnet, har jeg også brukt **skjønnlitteratur** som kilde. Det er her tale om rallarviser. Det ble skrevet to rallarviser fra Sulis, Sulisvise I og II. Rallarvisene ble skrevet i anleggsmiljø i årene rundt 1900 og forfatterne var som oftest anleggsarbeidere.

For å bruke skjønnlitteratur som kilde, må vi prøve materialet på samme måte som andre kilder. Edv. Bull har satt opp en del kildekritiske spørsmål man bør stille ved bruk av skjønnlitteratur som sosialhistorisk kildemateriale.³⁷ For det første om forfatteren kjente det miljøet han beskrev. Rallarvisene ble skrevet av personer som arbeidet på anleggene, og som derfor kjente miljøet godt.³⁸ For det andre, hva måtte forfatteren regne med at hans lesere visste? Rallarvisene ble brukt i det miljøet som ble beskrevet i visene. Tilhørerne ville kjenne seg igjen, og dette begrenset den frie framstillingen av miljøet. Vi kan derfor gå ut fra at miljøskildringene var tilnærmet korrekt. Det samme kan man ikke si om selve handlingen. Her var det åpning for en friere diktning, det var hovedpersonene og handlingen som skulle gjøre visene interessante.³⁹

Rallarvisene skulle derfor kunne brukes som skildring av miljøet i den første tiden i Sulis.

KAPITTEL 2. VERK OG SAMFUNN I SULIS, 1889-1940, EN BAKGRUNNSSKISSE.

2.0. Innledning, kilder.

Dette kapittelet vil ta for seg situasjonen i Sulis fra århundreskiftet og fram til andre verdenskrig, med hovedvekten på de to ytterpunktene. Hensikten er å belyse samfunnet arbeiderkvinnene levde i, få fram den ytre rammen for deres hverdag i de to tidsperiodene.

Først vil jeg imidlertid se på de geografiske forholdene, og hva stedet var før industrien gjorde sitt inntog. Deretter vil jeg se på utviklingen av industribedriften på stedet, arbeidsstokken, eierforhold, fortjeneste og krisetider. Sulis var et ensidig industristed som var bygget opp rundt en enkelt bedrift, samfunnet og bedriften var nært knyttet sammen, det er derfor naturlig å ta med utviklingen av bedriften dersom en vil forstå utviklingen i samfunnet forøvrig. Til slutt vil jeg se på samfunnet, hvordan det endret seg mellom de to tidsperiodene. Her har jeg forsøkt å dra fram ting som var av betydning for kvinnenens hverdag, som boforhold, vann og elektrisitet. Poenget blir å finne endringer i samfunnet som var av betydning for arbeiderkvinnens hverdag.

Kildene fra den første tiden er først og fremst et minneskrift som ble utgitt i forbindelse med bedriftens 25-års jubileum i 1916. "Minneskrift med anledningen af Sulitjelma Aktiebolags 25-åriga verksamhet på styrelsens oppdrag utarbetad af Rudolf Berg." Skriftet er meget detaljert og tar for seg ulike sider ved samfunnet. Han har tydeligvis hatt tilgang til de skriftlige opplysningene om bedriften, for han opererer med en mengde detaljerte tall fra stedet.¹ Minneskriftet kommer bare så vidt inn på arbeiderne og deres forhold, og da i generelle vendinger. Men som kilde om den matrielle, teknologiske og økonomiske utviklingen på stedet, har den mye verdifullt stoff.

En reisebeskrivelse fra Sulis rundt 1895 har mange opplysninger om stedet. Også denne tar lett på arbeidernes situasjon, men

forteller mye om samfunnet ellers. ²

I tillegg har vi de muntlige kildene fra de to periodene. Ellers gir avisartikler for begge periodene innblikk i samfunnet. Videre er det skrevet en del artikler om det gamle Sulis i den lokale årboka "Fauskeboka", i jubileumsskrifter fra kooperasjonen, fra arbeiderlaget og fra samorganisasjonen.³ Dessuten har vi de to hovedoppgaver i historie fra distriktet, om kooperasjonen og skoleverket.⁴

Før vi går videre skal jeg forklare to uttrykk som blir brukt i oppgaven: **Lauskar** var mannlige arbeidere som arbeidet, men ikke var bofast i Sulis. Lauskar var mye det samme som det vi i dag kaller pendler. Lauskarene kunne være gift eller ugift. Klærne arbeiderne hadde på seg i gruvene ble kalt **lomp**.

2.1. Geografiske forhold, klima.

"Klimaet er her icke så hårt som man vill tro. Størsta køldgraden fyra åren varit -38 grader..(1892)...høgsta varmegrad 34 gr. Celsius.. .men vedret kan vara øverraskande variabelt."⁵

"Om vinteren...umaatelige snemasser (sist vinter 12m snø ovenfor en av våre gruver). Høyspentmaster helt nedsnødd. Kolossale snestormer..I vår oversvømmelse 1 m over gulvet i våre verksteder."⁶

"Djupt ner ligger Langvann i sin skål av høga fjellveggar, och på dess strender ero verkets .. (beliggende)."⁷

Sulis har innlandsklima med store svingninger mellom årstidene. Dalen ligger i øst/vest retningen og er særlig utsatt for vind fra øst, det er østavinden som nevnes når emnet Sulis/vær er oppe. Langvatnet har fjell på alle kantene, og er fra naturens side geografisk isolert fra omverdenen.

2.2. Sulis før industrien kom.

Dalen lå uten fastboende helt opp til midten av det forrige århundret. I 1849 ble den første gården ryddet ved Langvannet, det var på Sandnes, av folk som kom sørfra over fjellene. Senere kom det gårder i Fagerli og Fagermo, Storlid, Grønli og Rein-
hagen.⁸ Sistnevnte navn forteller om de svenske flyttsamene som brukte dalen før de fastboende kom, og som fortsatte å bruke fjellene rundt dalen helt opp til vår tid. (I vedlegg 4 hevdes det at en same eide hele dalen før de fastboende kom.)

Det var ingen stor lokalbefolkning som møtte mennene som først i 1870, senere i 1877, 1881 og 1887 kom til Sulis for å se på malmen som var funnet.⁹ I 1875 bodde det i alt 45 mennesker i Langvannsdalen.¹⁰ På flere steder hvor det på denne tiden ble etablert industri, oppsto spenningsforhold mellom lokalbefolkningen og anleggsbefolkningen.¹¹ I Sulis var lokalbefolkningen liten og relativ ny, dermed kom det ikke til store uenigheter. Gårdbrukerne hadde imidlertid ikke tatt ut odel, i 1892 ble de ekspropriert av verket, og i 1900 var det bare i Storlid og Grønli at det fortsatt ble drevet gårdsbruk.¹²

2.3. Industribedriften.

Det var det svenske selskapet "Skånska Superfosfat- och Svavel-syrefabriksaktiebolaget" i Helsingborg som 8. januar 1889 overtok malmrettighetene i Sulis.¹³ Da var det allerede brutt 9000 tonn malm i gruva Mons Petter og på Furuhaugen.¹⁴ Tidligere forsøk på å utnytte de store malmforekomstene hadde strandet på de vanskelige geografiske forholdene som ville gjøre det vanskelig å bygge ut kommunikasjonene ned til Finneidet.

Som vi ser av kartet s.17, ble det fram mot 1910 satt igang arbeid i 10-12 gruver. Arbeidet var for menn, men som vi ser i vedlegg 5, ble gruvene ofte oppkalt etter kvinner. Dette var ikke arbeiderkvinner, men koner og døtre av funksjonærene. Arbeiderkvinnene ble bare oppkalt i spesielle tilfeller. (Se f.eks. 6.4.)

Sulis ble etterhvert den største kobberprodusenten i Norge, og det ble sammenlignet med de store forekomstene på Røros. Malmen som ble brutt var svovelkis, kobberkis, magnetkis og små mengder av andre metaller. Det var store mengder som ble brutt ut. Fram til 1915 ble det produsert 67.869 tonn rent kobber, og av den eksporterte svovelkisen ble det utvunnet 726.870 tonn svovel.¹⁵

Fra gruvene gikk steinen med linbane til Sandnes. I 1915 var det 5 linbaner på tilsammen 12 km lengde. (kart s.17.) Steinen ble knust før den gikk til skeiderhuset hvor malmen ble skilt fra gråberget. Sulis fikk egen smelthytte i 1894, den ble senere nedlagt og ei ny tatt i bruk 1929.¹⁶ Da den nye smelthytta ble tatt i bruk, ble skeiderhuset overflødig pga nye metoder i å skille malmen fra gråberget. Rundt 1930 var Mons Petter, Furuhaugen og Charlotta gruver nedlagt.¹⁷ Produksjonen ellers i gruvene hadde gått framover teknisk sett, f.eks var bedre boremaskiner tatt i bruk og tørrboringen var på tur ut.

I likhet med de andre gruveanleggene varierte arbeidertallet sterkt i løpet av året, og fra år til år.¹⁸ De ulike kildene gir dessuten forskjellige opplysninger om hvor mange som var i arbeid til enhver tid. (Bergmannsberetninger, aviser) Verket i Sulis førte egen statistikk, og den viser variasjonen i antall arbeidere opp mot andre verdenskrig. (Vedlegg 5) Her ser vi at antall arbeidere stabiliserte seg fram mot 1940. Krisetidene i mellomkrigstiden var over, og kobberkonjunktorene steg fram mot krigsutbruddet.

Bergverket i Sulis klarte seg, mens mange av de andre ensidige industristedene i NordNorge fikk en kort, hektisk levetid og deretter ble nedlagt, f.eks. Kåfjord og Birtavarre gruver.¹⁹ Årsakene til dette lå sannsynligvis i at forekomstene i Sulis var store, og at malmgehalten gjorde driften lønnsom.

2.3.1. Økonomi, krisetider og eierforhold.

For å få fram størrelsen på gruvedriften som startet opp i fjellene i Sulis, har jeg tatt med oversikten over verdiene av virksomheten i det første driftsåret, 1891: gruvene 2 mill,

jordegendomar 10.608 kr, husbygnader 133.533 kr, jernvegsbygnad 124.796 kr, ångbåtar, båtar och præmer 36.403 kr, linbanor 14.299 kr, anrikningsverk 24.510 kr, veganlegningar 41.472 kr, kaj- og vattenbygnader 28.748 kr, malm- og hyttprodukter 155.626 kr, handelsvaror 50.244 kr, kass- og fordringar 3.244 kr. Regnskapet balanserte med 3.068.919 kr.²⁰

Allerede første regnskapsåret ble det overskudd, 109.931 kr. Verket gjorde i begynnelsen stort sett framskritt år for år. 1899 ga f.eks. et overskudd på 828.830 kr. Av overskuddet gikk en del som aksjegevinst eller det ble satt av penger til ulike fond. 1. jan. 1905 hadde "reservefondet" 600.000 kr, "avskriftningsfondet" 100.000 kr og "disposisjonsfondet" 444.125 kr. Nettogevinsten 1906 var på 1.659.972 kr.²¹

Fram mot 1910 varierte kobberprisene, og det økonomiske overskuddet fulgte prisene. Tiden før 1. verdenskrig ga høye priser, og i 1915 ser vi at tross utgiftene til frakt, kull, krigsforsikring o.a, økte overskuddet med 2 mill. kroner over det som var forventet. Bedriftens overskudd ble på kr.3.571.670.²² Bedriften ble i alle år avhengig av kobberprisene på verdensmarkedet. Konjunktursvingningene her virket inn på bedriften, i neste omgang på antall ansatte, og dermed ga det ringvirkninger til hele samfunnet som var bygd opp rundt denne ene bedriften. I tillegg stod fagorganisasjonen sterkt i Sulis, sentrale tiltak som førte til streiker eller lockout fra arbeidsgiverne, fikk også konsekvenser for Sulis.

Sulisarbeiderne deltok i storstreiken i 1911. I 1916 ble de rammet av en landsomfattende lockout, og så fulgte mellomkrigstiden: i 1919 ble 600 mann oppsagt pga dårlige tider.²³ I 1921 deltok arbeiderne i en landsomfattende streik, i 1924, 1926, 1927 og 1931 var det lockout, de tre sistnevnte landsomfattende, 1932 og 1933 driftsstans pga. lavkonjunkturer og i 1937 var det igjen streik.²⁴

Som vi har sett, var det et svensk selskap som grunnla gruvedriften i Sulis. I november 1892 ble området rundt Langvann ekspropriert til det svenske firmaet.²⁵ Konsul Person blir regnet som grunnleggeren av bedriften. Han hadde mange jern i ilden.

I 1903 overtok "Sulitjelma Aktiebolag" fra Person: Altens Grufor med eiendommer, vannfall, skog og anlegg. Gruvene i Kåfjord, Raipas, Kvæningen, Næverfjord, Sakkobani og Rappesgaida. Dette ble overtatt for 1,46 mill kr.²⁶ Alle disse gruvene ble etterhvert nedlagt, det er i mine kilder ikke tegn på at de tilførte de nye eierne store fortjenester.

Bedriften hadde store overskudd i begynnelsen av århundret, et overskudd som delvis gikk ut av landet til de utenlandske aksjeeierne. Dette var årsaken til at det i 1916 ble gjort henvendelser til Stortinget om forhandling slik at selskapet kunne komme over på norske hender. Dette ble avvist.²⁷ I 1930 overtok det franske selskapet "Societe d'Electro-Metallurgie de Dives" aksjemajoriteten i "Sulitjelms Aktiebolag".²⁸ Det kom nye henvendelser fra norske interesser, forhandlinger ble tatt opp, og i 1933 overtok et norsk selskap, "Sulitjelma Gruber A/S", aksjemajoriteten og hele eiendommen.²⁹ Ved overtakelsen hadde selskapet en gjeld på 15 mill.³⁰ De gode årene med de enorme overskuddene var gått over i historien, men bedriften var på norske hender.

2.4. Samfunnet Sulis.

Kommunikasjoner

Sulis hadde ikke noen naturlig kommunikasjonsvei med omverdenen. Kun en trang elvedal førte ned til forbindelse med fjorden. Dette var et av de første problemene som måtte løses, malmen som skulle brytes måtte fraktes til den isfrie havnen på Finneidet. Våren 1888 startet byggingen av en vei mellom Hellarmo og Skjønstå (se kart s.17). Ovenfor og nedenfor gikk transporten pr. båt. I 1892 stod en privat jernbane ferdig mellom Skjønstå og Fossen, 13,6 km lang. Banen ble senere utvidet, i 1915 var den ferdig til Fagerli, ca. 3 mils lengde. Fra Skjønstå gikk transporten pr. dampbåt og kisprammer. I 1915 kjøpte verket en isbryter på 600hk slik at transporten var sikret også om vinteren.³¹

Også innen lokalsamfunnet var toget kommunikasjonsmidlet. "Bål-sarn"- gratis arbeidstog, gikk gjennom bebyggelsen på nordsida av vannet.

matlaging måtte de bruke kull. De muntlig kildene forteller om "jukseplater" de koblet til ulovlig for å koke mat på. Ei kokke hadde denne opplevelsen med ei slik plate:

"Vi holdt på å vask rundt i brakka der denn her plata stod. Den va jo ulovlig, å ikkje va den jorda. Så holdt æ på å døtt å tok mæ før på plata, nei du sku ha sett! Gnistfokke stod! Æ trur det det va gummiskoen æ hadd på mæ som redda mæ."(32)

"Når ungen våkna om natta, satt ho mamma på strykJernet, og oppå der satt ho et kar med vatn og melkflaska oppi." (28)

Husene hadde stikkontakter slik at de kunne bruke tekniske hjelpemidler i huset, men til oppvarming og koking var det ikke tillatt å bruke strøm før utpå trettitallet. Funksjonærene fikk tidligbruke elektrisitet til oppvarming og koking.

"I Sulis har man saagodtsom overalt springvand....ellers i bygdene en del... i Furulund også vandklosett."⁵³

"Når de kom på besøk te Sulis satt de mye på do! De syns det va et under at de kunn trekk ned!"(31)

"Vi fikk ikkje innlagt vann før langt utpå trettitallet, æ trur vi va de siste, både med det og utedo."(29)

Også her var det forskjell på standarden mellom de gamle og nye husene. Mens en del av boligmassen fikk innlagt vann så tidlig som 1915, stod ennu de gamle husene med utedo og vannhus helt opp mot andre verdenskrig.

Boligstandarden hadde endret seg mye fra århundreskiftet til i trettiåra. Rundt århundreskiftet var det brakker som ble tilbudt arbeiderne og deres familier. Lauskarene bodde i lauskarsbrakker sammen med kvinnene som var kokker, mens familiene hadde egne familierom. Elektrisk belysning kom rundt århundreskiftet. Rundt 1930 hadde arbeiderne fått egne familieeleiligheter, mange med innlagt vann, vaskekjeller og toalett. Men mange gamle hus hadde enda dårlig standard. Lauskarene bodde i lauskarsbrakker, her var standarden forbedret, men mange

brakker hadde enda på trettitallet ikke fått vaskekjeller. Det var stor forskjell på boligstandarden til arbeidere og funksjonærer både rundt århundreskiftet og i trettiårene.

2.6. Oppsummering.

Fram mot århundreskiftet hadde Sulis utviklet seg fra ødemark til et levende industristed. Men stedet hadde ennå preg av anleggfasen, det kunne bl.a. sees på boligforholdene. Stedet var bygget opp rundt gruvene, og forholdene ved bedriften fikk ringvirkninger i samfunnet. Den første tiden ga store økonomiske overskudd for bedriften, og det ga muligheter til å bygge opp et moderne samfunn.

Mellomkrigstiden var også krisetid i Sulis, med streiker og lockout. Men stedet fikk ikke samme skjebne som mange andre industrisamfunn, det overlevde krisetidene. Jeg vil spesielt i kap. 4 og 6 komme inn på hvordan krisetidene virket inn på kvinnenes hverdag.

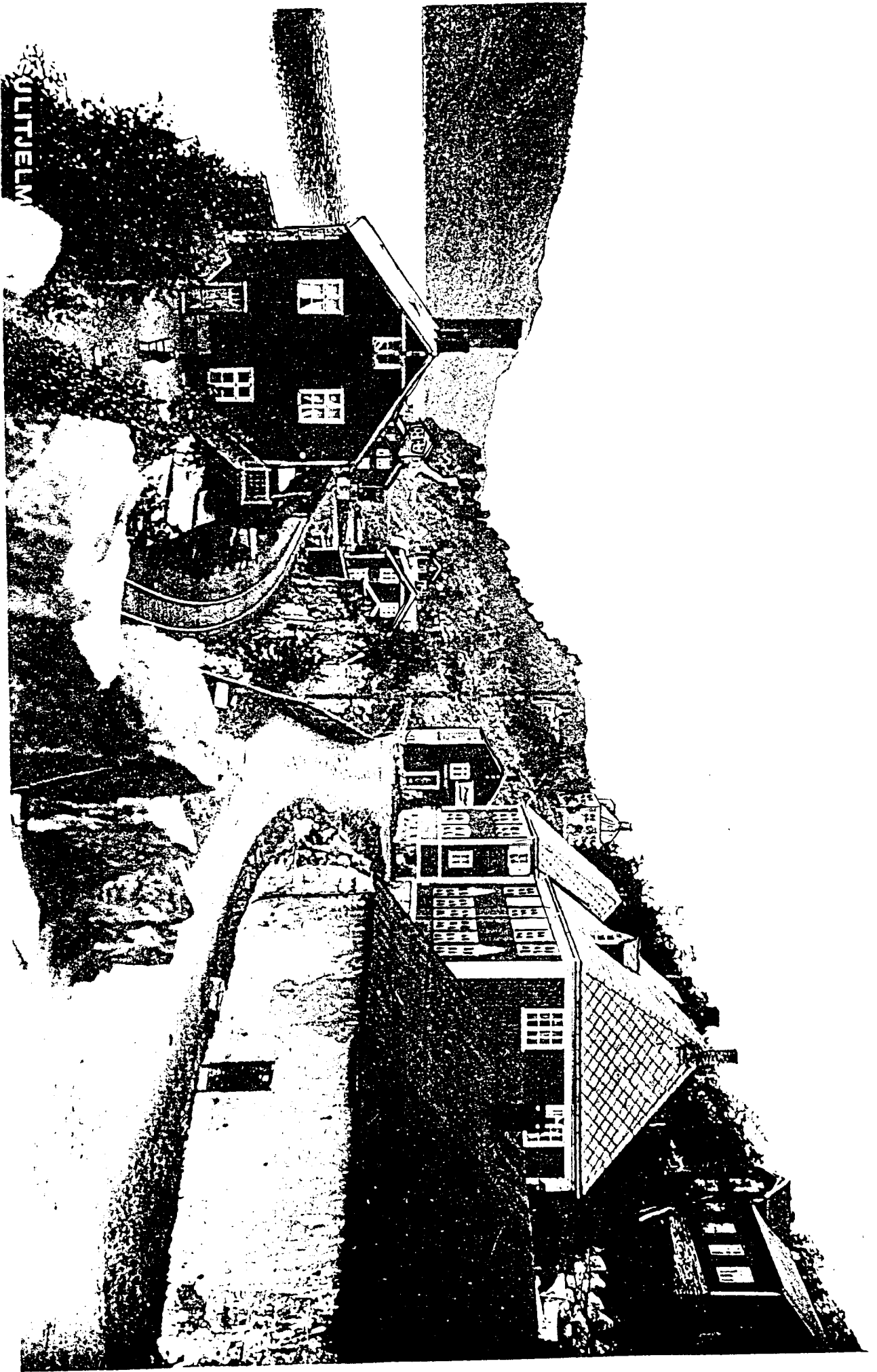
Boligforholdene hadde endret seg fra anleggssamfunnet i 1900 til det etablerte industrisamfunnet i 1930. Det var satt opp nye, moderne boliger for arbeiderne i stedet for brakkene, men en del av boligmassen var enda dårlig. Forholdet mellom boligstandarden og kvinnenes situasjon blir drøftet flere steder i de kommende kapitlene.

Sulis var et klassesamfunn. Det ga seg spesielt utslag i boligforholdene, størrelsen og standarden på husene var forskjellig for de ulike sosiale nivåene.

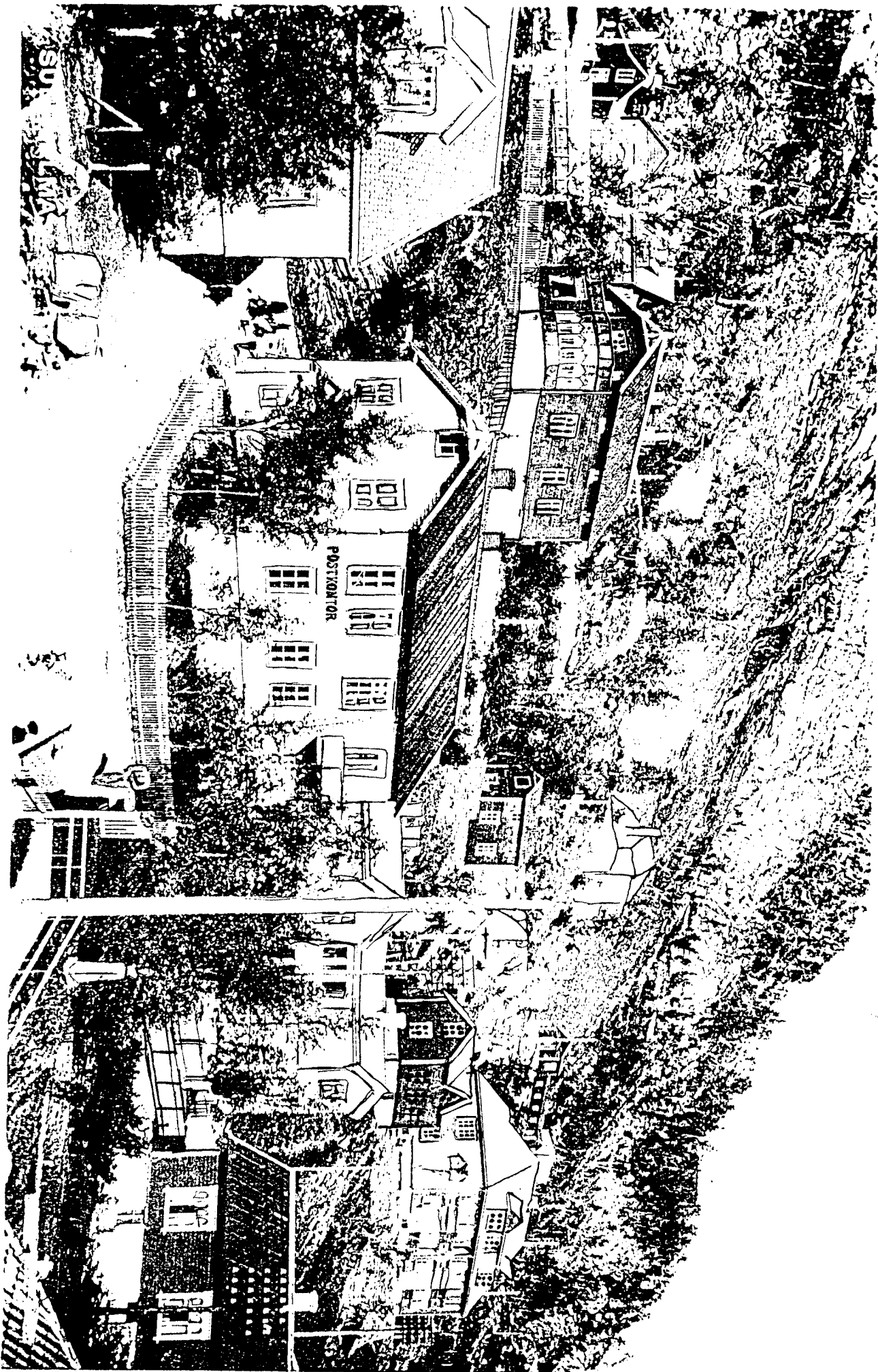
Sulis var privat område, det var bedriften som eide all grunn og husene som var der. I tillegg eide de den eneste kommunikasjonsforbindelsen med omverdenen. Det førte til at bedriften hadde stor kontrollmulighet over samfunnet og befolkningen som bodde der. Dette er et annet moment som kommer igjen flere steder i oppgaven.

I innledningen ble det stilt spørsmål ved hvilke endringer i

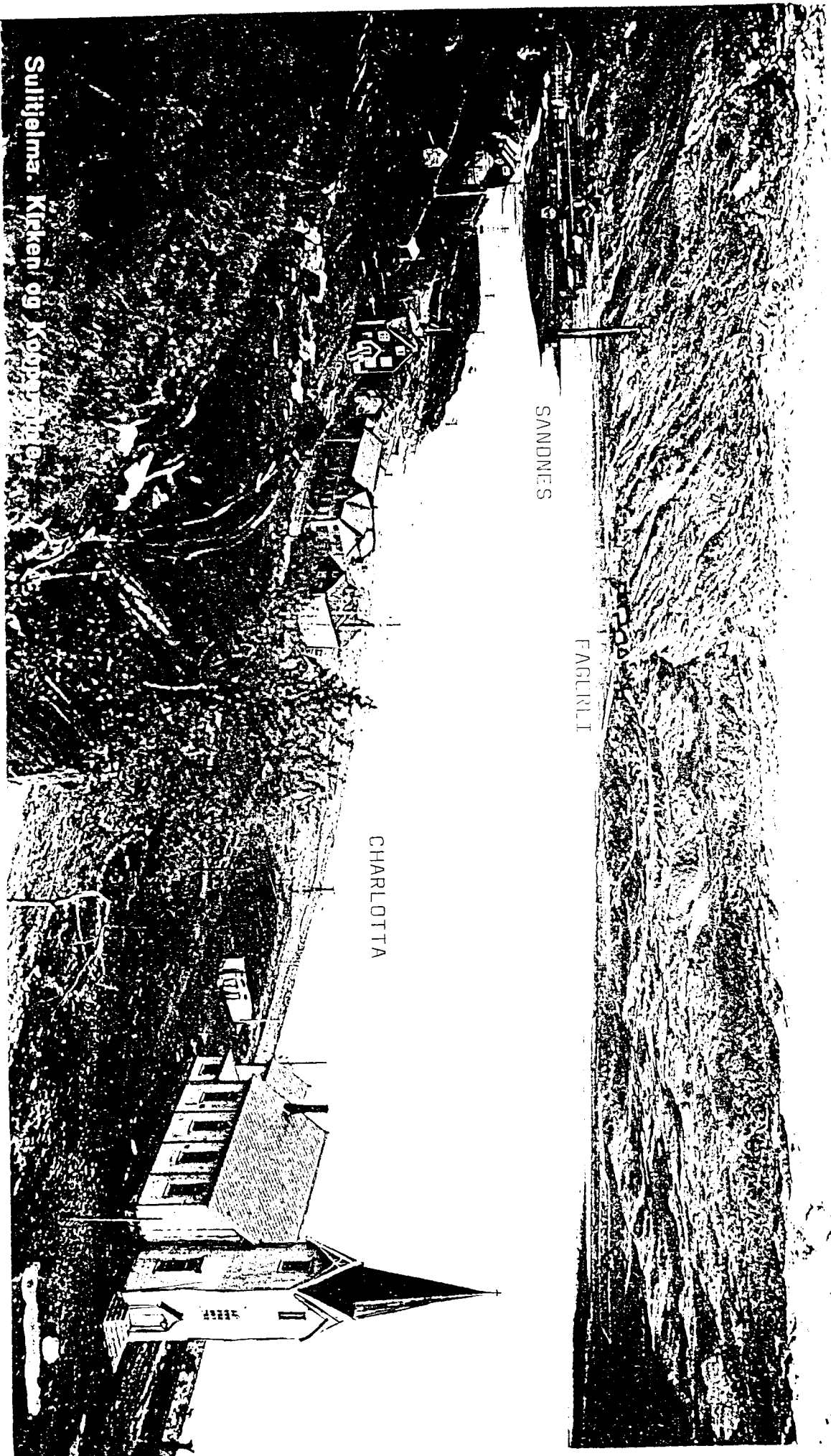
samfunnet som spesielt fikk betydning for kvinnenes hverdag. Dersom vi ser framover i oppgaven, er det tydelig at det var endringene i boforholdene som ga de største utslagene.

FuruLund

Furulund

Sultjelma. Kirken og Kooperativet

Kirken og kooperativet

KAPITTEL 3. BEFOLKNINGSSTRUKTUR.

3.0. Innledning, kilder.

Vi skal her se på befolkningens sammensetting i Sulis i 1900 og i 1930. Det vil bli fokusert på kjønnsfordeling, alderssammensetting og fødested, videre sivil status og familiestruktur. Til slutt skal vi se litt på befolkningssammensettingen på småstedene i Sulis. Befolkningsstrukturen fra de to årene vil bli satt opp mot hverandre for å finne endringer, og det vil også bli dratt inn gjennomsnittstall fra hele Norge, for å se Sulis i forhold til landsgjennomsnittet. Med utgangspunkt i dette, kan vi spørre: Hvilke endringer i befolkningsstrukturen påvirket kvinnenes livssituasjon?

Kildene som er brukt er hovedsaklig folketellingene fra 1900 og 1930. Offentlig statistikk er også trukket inn. Se ellers vedlegg 2 som tallene i dette kapitlet er hentet fra når ikke annet er oppgitt. De muntlige kildene er i mindre grad dratt inn i dette kapitlet.

Et problem oppstod da det totale antall personer i Sulis skulle settes opp; det var relativt stor forskjell på "hjemmehørende" og "tilstedeværende" befolkning p.g.a. lauskarene. Jeg valgte å ta med hele den tilstedeværende befolkningen i Sulis. Lauskarene var en del av hverdagen, mange kvinner hadde sitt arbeid med å stelle for dem, deres hverdag ville mistet et viktig moment dersom lauskarene ble borte i tallmaterialet. I folketellingsmaterialet fra 1930 er lauskarene ført opp, men så strøket igjen. Ikke alle steder er de ført opp med navn, fødested osv. Dette gir svakheter i oversiktene mine hvor lauskarer er med, men siden det er kvinnene som skal stå i fokus, har jeg funnet at dette ikke må stå i veien for en tallmessig sammenligning mellom situasjonen i 1900 og i 1930.

I statistikken som NOS har over befolkningen i Sulis, finner vi et høyere antall personer som hører til Sulis enn det jeg bruker. Tallene mine er basert på egen telling. F.eks. i 1900 har jeg

1158 tilstedeværende, NOS har 1396.¹ Dette er sannsynligvis en følge av at NOS har tatt med befolkningen som var bosatt i dalen fra Sulis og ned til fjorden. Denne befolkningen hadde som regel et småbruk i tillegg til at mannen arbeidet ved jernbanen. Jeg har valgt å utelate den både i 1900-tellingen og i 1930-tellingen.

Jeg har brukt følgende definisjoner av familie og hushold:² Familie omfatter ektepar med eller uten barn, og enslige foreldre med barn. I folketellingen fra 1930 var det få problemer med en slik definisjon, siden dato for inngått giftemål var ført opp. 1900-tellinga ga flere problemer siden giftemål ikke var ført opp og bostrukturen var så spesiell. Her har jeg valgt å betrakte mann og kvinne ført opp etter hverandre med betegnelsene hf og hm, hustru, som et gift par.

Husholdsbegrepet er mye videre, og omfatter alle som hadde felles bosted og kosthold. Et hushold kunne f.eks. være bygget opp rundt en familie som hadde flere personer boende hos seg, eller personer som ikke dannet familie. I Sulis dannet f.eks. lauskarer og kokka deres, egne hushold.

3.1. Endring i folketallet , 1900- 1946. Kjønnnsfordeling.

For å illustrere endringen i folketallet i Sulis, har jeg satt opp en tabell fra folketellingsårene 1900 til 1946. For årene 1900 og 1930 har jeg også tatt med kjønnnsfordelingen, for de andre årene har det ikke vært mulig å innhente opplysninger om dette. For å finne om Sulis peker seg ut fra landsgjennomsnittet, har jeg tatt med prosentfordelingen kvinner og menn i Norge i 1900 og 1930.

Tabell 3.1. Folketallet i Sulis, antall og prosentdel kvinner og menn. Prosentandel kvinner og menn i hele Norge, 1900 og 1930.

	SULIS					NORGE	
	kvinner		menn		tils	kvinner	menn
	ant.	%	ant.	%		%	%
1900	372	37	786	68	1158	51	49
1910					2789		
1920					3019		
1930	1219	47	1364	53	2583	51	49
1946					2196		

Kilde: 1900, primærkilder, kodet versjon. NOS 4.rekke, nr52, 1.hefte, tabell 2
 1910, NOS VI 8, 5. hefte tab. 1
 1920, NOS VII 39,1-3 hefte, tab.8
 1930, primærkilder, NOS IX 24, 5.hefte
 1946, NOS 3. hefte, X141, tab 1

Sulis hadde størst vekst i folketallet i årene før 1910, med en fordobling av innbyggertallet fra 1900 til 1910, fra 1158 i 1900 til 2789 i 1910. I 1920 var tallet på topp, 3019 personer, før det gradvis ble mindre fram mot 1946. Dette hadde sammenheng med antall ansatte ved bedriften. (Jfr. vedlegg 5)

Som ventet hadde Sulis et mannsoverskudd, mens landet som helhet hadde kvinneoverskudd. Overskuddet av menn hang sammen med at industrien som vokste fram i Sulis først og fremst ga arbeidsplasser til mannfolk. Sulis hadde 32% kvinner og 68% menn i 1900, for hele Norge var tallene henholdsvis 51% og 49%. Sulis hadde dobbelt så mange menn som kvinner, og avvek stort fra landsgjennomsnittet. I 1930 hadde Sulis også et mannsoverskudd, 47% kvinner og 53% menn, landsgjennomsnittet var det samme som i 1900. Kjønnfordelingen i Sulis i 1930 avvek også fra landsgjennomsnittet, men forskjellen var betydelig redusert i forhold til i 1900. Mannsoverskuddet ga stedet et særpreg, men vi ville sannsynligvis funnet det samme trekket på andre ensidige industristeder.

Så langt kan vi oppsummere at folketallet i Sulis hadde den sterkeste veksten fram mot 1910, nådde en topp i 1920 før det ble gradvis mindre fram mot andre verdenskrig. Det var overskudd av menn, og dette gjaldt i større grad for det tidlige industri-samfunnet enn for det etablerte.

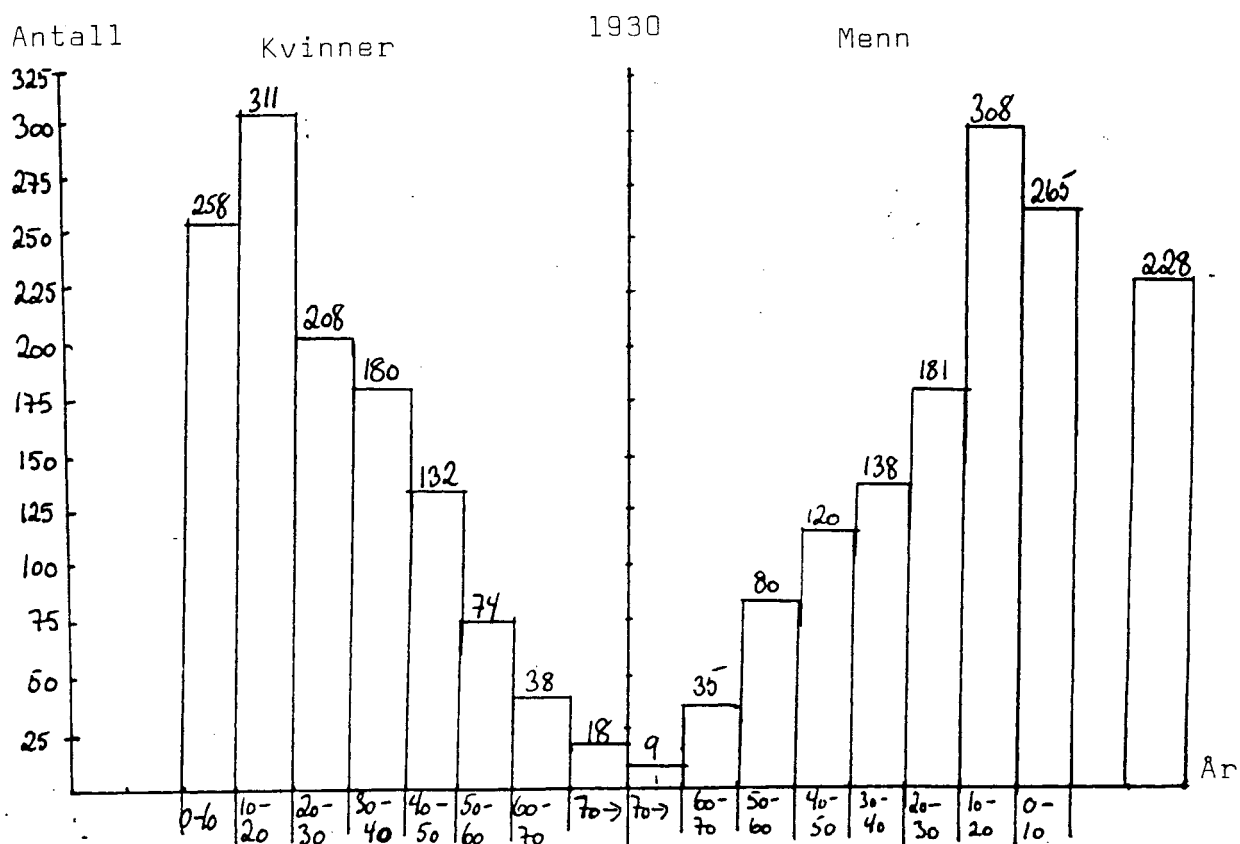
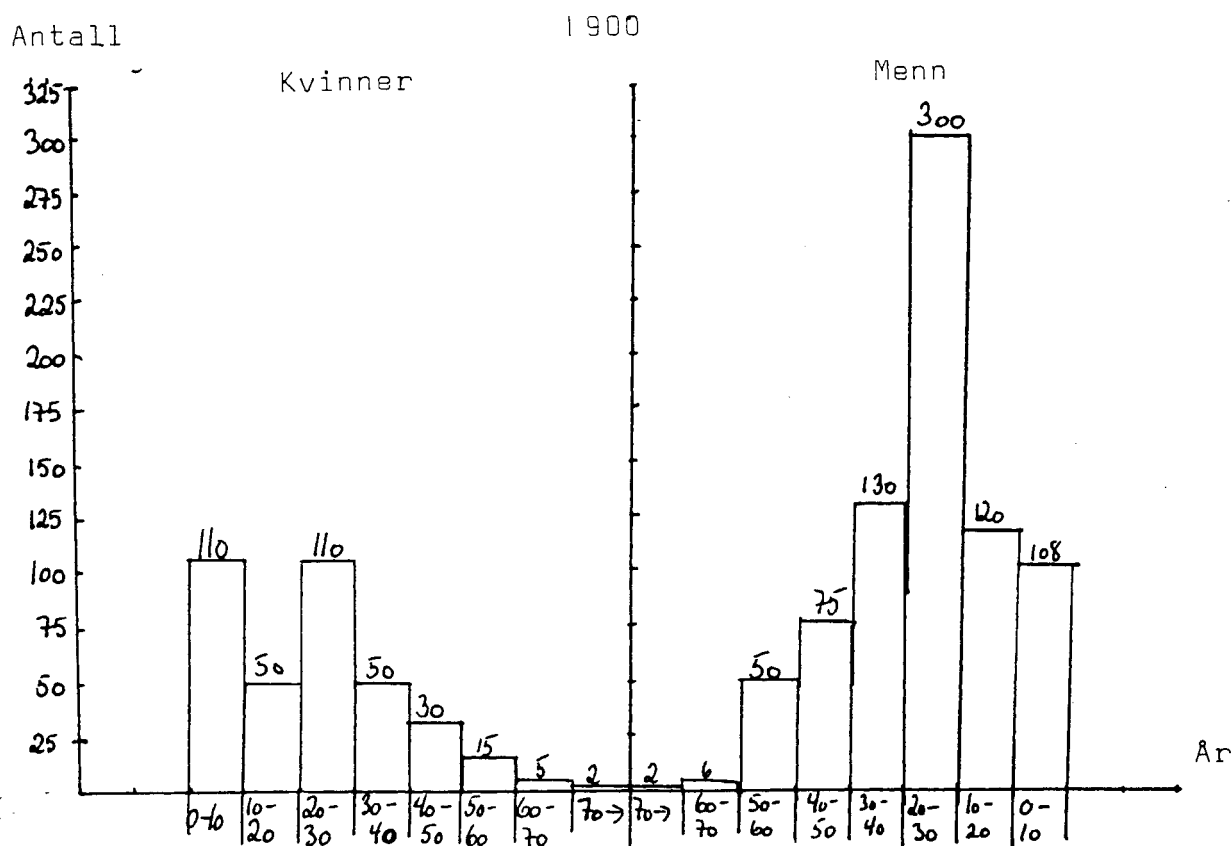
3.2. Aldersfordeling og fødested.

I tabell 3.2. ser vi endringene i aldersfordelingen mellom 1900 og 1930. Sulis hadde en relativt ung befolkning, i 1900 var 69 % av befolkningen under 30 år, i 1930 var 59 % under 30 år. (I tillegg kom lauskarene som ofte var unge menn.) I 1900 var 60% av Norges befolkning under 30 år, i 1930 54 %.³I forhold til landsgjennomsnittet hadde Sulis en overvekt av unge personer. Dette var et av særtrekkene ved anleggssamfunnet, men vi ser at denne tendensen satt igjen i det etablerte industrisamfunnet. Stedet var stadig bygd opp rundt den ene bedriften, vi husker at de geografiske forholdene ikke ga muligheter for daglig samkvem med andre samfunn. Den mannsdominerte bergverksbedriften stod enda i sentrum, selv om samfunnet hadde blitt mer etablert.

De unge var i flertall i Sulis, og andelen gamle var lav både i 1900 og i 1930 (jfr.tab.3.2.). Dette hadde for 1900 sannsynligvis sammenheng med det nyetablerte samfunnet (og den lille lokalbefolkningen), få hadde levd og blitt gamle på stedet. Dessuten var det hovedsaklig et tungt fysisk arbeid som ble tilbudt , det var for de yngre. Og som vi har sett, eide verket all grunn og alle husene. Når folk ble for gamle til å arbeide, var det som regel ensbetydende med å måtte flytte fra stedet. Dette sistnevnte var nok en av hovedgrunnene til den lave andelen gamle også i 1930.

De største tiårsgruppene var for 1900 0-10 år og 20-30 år for kvinner, 20-30 år for menn. Sistnevnte var den klart største, unge menn utgjorde en stor del av befolkningen. De største tiårsgruppene i 1930 var 10-20 år for kvinner og 10-20 år for menn. Disse gruppene var omtrent like store, 311 kvinner og 308 menn. Her må vi imidlertid huske på lauskarene som stod utenfor mht aldersfordelingen.

Tab. 3.2. Alders- og kjønnsfordelingen i Sulis, 1900 og 1930.

Kilde: Folketellingene 1900 og 1930.

Kvinnegruppen 10-20 år som i 1900 var lav, 50 kvinner, hadde i 1930 det største antall personer av tiårsgruppene, 311 personer. Grunnen til at denne aldersgruppen i 1900 var såpass lav, hadde sammenheng med det unge samfunnet og de unge familiene. Som nevnt tidligere, lå kjønnsfordelingen i 1930 nærmere landsgjennomsnittet, og vi ser av tab. 3.2. at dette også gjaldt aldersfordelingen. Etableringsfasen i 1900 ga skjevhet både i kjønns- og aldersfordeling.

Av den totale befolkningen i 1900, var 21% kvinner over 15 år, i 1930 var tallet steget til 31%. (Vedlegg 2) Hvor var deres fødested? For å finne svar på dette, har jeg delt inn kvinnenes fødested i ulike geografiske områder; kommunen, Salten, NordNorge forøvrig, SørNorge og utlandet.⁴ Vi kan også sammenligne med landsgjennomsnittet for hele befolkningen, da mennenes fødested fulgte det samme mønsteret som kvinnenes.⁵

Tabell 3.3. Fødested for kvinner i Sulis over 15 år i prosent av det totale ant kvinner over 15 år. 1900 og 1930. Norge for den totale befolkningen, prosentdel født i kommunen og i utlandet.

Fødested:	1900			1930		
	Sulis	Tils.	Norge	Sulis	Tils.	Norge
Kommunen	23%		67%	41%		63%
Salten	19%	67%		30%	89%	
Nord Norge		fra			fra	
forøvrig	25%	N-Norge		18%	N-Norge	
Sør Norge	27%			10%		
Utlandet	5%		3%	1%		2,9%
	99%			100%		

Kilde: Folketellingene 1900 og 1930.

1900, NOS 4. rekke nr 83, 4. hefte tab.7

1930, NOS VIII 196 3. hefte, IV s 7

De langt fleste kvinnene som kom til Sulis både i 1900 og i 1930, var født i NordNorge, 67% i 1900 og øket til 89% i 1930.

Kvinnenes fødested fulgte også en annen tendens; i 1900 var 42% av kvinnene født i Salten (inkludert Sulis) og 27% var født i SørNorge. I 1930 var hele 71% født i Salten og bare 10% var født i SørNorge. Endringene som var skjedd viser at det etterhvert var kvinnene som bodde nærmest geografisk som dro til Sulis. Vi vet at anleggstida hadde en større mobilitet i arbeidsstokken, og det ser ut til at kvinnene også fulgte dette mønsteret. Opp mot 1930 var befolkningen mer stabil.

I 1900 var det i landsgjennomsnitt 67% av befolkningen som var født i den kommunen de bodde i, i Sulis var prosenten bare 23%. For 1930 var det 63% som var født i bostedskommunen i hele Norge, for Sulis var andelen øket til 41%. Kvinnene i Sulis fulgte ikke landsgjennomsnittet mht. fødested og bostedskommune hverken i 1900 eller i 1930, selv om tendensen gikk den veien. De fleste var tilflyttet fra distriktet.

At samfunnet endret seg fra et anleggssamfunn til et etablert industrisamfunn, førte til endringer både når det gjaldt alderssammensetning og befolkningens geografiske tilhørighet. 1900-samfunnet hadde en overvekt av unge, arbeidsdyktige menn, noe som i en mindre grad også gjaldt for 1930. For kvinnene var den største endringen fra 1900 til 1930 at de utgjorde en større del av befolkningen i 1930 enn i 1900. Når det gjaldt fødested, kan vi si at kvinnene (og mennene) kom fra et større geografisk område i 1900 enn i 1930, men hoveddelen av befolkningen kom fra NordNorge både i 1900 og i 1930.

3.2.1. Utlendinger.

Sulis hadde en større andel utlendinger i 1900 enn landsgjennomsnittet. (Tabell 3.3.) (I 1930 var det derimot færre utlendinger enn landsgjennomsnittet, men blant mennene var andelen større, 6%, mot 3% for hele Norge.⁶) Dette er et litt eksotisk trekk ved et slikt anleggs/gruvested som jeg vil dvele litt ved.

I 1900 var det i alt 71 utlendinger bosatt i Sulis. Av disse var 17 kvinner. De fleste (12) kom fra Sverige, 2 kom fra Finland, 1 fra Russland, 1 fra Tyskland og 1 fra USA. Av disse var 11 gift,

3 var ugift, mens 3 var enker. Også de fleste mennene kom fra Sverige, 50 menn, 2 kom fra Finland og 2 fra Russland. De fleste utenlandske mennene, 34, var ugift. I 1900 var det 7 ektepar hvor begge var utlending, vi finner kombinasjonen svensk gift med svensk, svensk gift med russisk, svensk gift med finsk og finsk gift med finsk. De fleste utenlandske kvinnene var gift, mens flertallet av de utenlandske mennene var ugift.

I 1930 var det 38 utlendinger i Sulis, 5 var kvinner, 3 kom fra Sverige, 1 fra Tyskland og 1 fra USA. 4 var gift, ei svensk var ugift. Av mennene kom 27 fra Sverige, 3 fra Finland, 1 fra Tyskland og 2 fra USA. Mens de fleste utenlandske mennene i 1900 var ugift, var det ingen ugifte, utenlandske menn i 1930, 32 var gift og en var enkemann, ingen utlendinger var gift med utlending.

Det utenlandske innslaget i samfunnet ble betydelig redusert mellom de to årstallene, og tendensen var at de etterhvert giftet seg og slo seg til ro på stedet. Utlendinger som var gift med utlending, reiste fra stedet.

Hvorfor kom det relativt mange utlendinger til Sulis? Det kan antydes flere årsaker. For det første var det utenlandsk kapital og ekspertise som stod bak utbyggingen av gruvene. Av den grunn kom det utenlandske fagfolk til Sulis. Bergingeniørene var ofte utdannet i utlandet. Disse ser vi hadde kone, og i et tilfelle også svigermora, med seg fra utlandet. For det andre var det rundt århundreskiftet flere anlegg igang rundt i NordNorge, med rallaren, slusken, som vandrende arbeidere, ofte med utlendinger i følget, både kvinner og menn. Sulis var et av stedene de var innom. Opp mot 1930 var anleggstiden over, det var slutt på den vandrende rallaren, han hadde slått seg til ro og giftet seg.

Finnes det sider ved samfunnet som ble preget av at folk fra mange steder, inn- og utland, ble samlet innenfor et begrenset geografisk område som Sulis var? Det er sikkert mange ting som kunne forklares ut fra dette, jeg skal bare kort nevne et trekk, dialekten. Sulisdialekten ble dannet av befolkningen som kom for å arbeide ved bergverket. (Den fastboende lokalbefolkningen var jo liten, og kom til dalen bare ca. 50 år før). Språkmerker som fantes i hele Salten ble naturligvis også tatt i bruk her, f.eks.

full apokope: "å kjøp` kak` før ei kron`", men på noen områder gikk Sulis egne veier. Personlig pronomen l. person som i distriktet vanligvis var "e", ble i Sulis til "æ" og "jeg". Sistnevnte en følge av de mange ulike variantene som førte til en tilnærming til riksmålet. "Æ e fra Sulis, jeg." En gutt i Sulis ble like gjerne kalt "en pøjk" (jfr. svensk en pojke). Uttrykk i gruva og i hytta hadde tysk og svensk basis, eks. lomp, ort, stoll. Slik ble særtrekk ved anleggstidens befolkningssammensetning bevart i lokalbefolkningens hverdagspråk.

3.3. Sivil status i befolkningen over 15 år, 1900 og 1930.

Kvinneandelen i befolkningen hadde altså øket fra 1900 til 1930. Vi skal i det følgende se om kvinnegruppen hadde endret den indre sammensetningen i perioden. Vi så at Sulis hadde et stort mannsoverskudd, spesielt i 1900. Lauskarene var ofte unge, ugifte menn. Vi kunne da forvente at unge, ugifte kvinner søkte til Sulis pga. muligheter på ekteskapsmarkedet, spesielt i den første tiden. Dette kunne gi seg utslag i at andelen ugifte kvinner var større i 1900 enn i 1930, men at andelen lå under landsgjennomsnittet pga mulighetene til ekteskap.

For å se om dette stemte, har jeg satt opp en tabell over sivil status for årene 1900 og 1930 og sammenlignet dem med situasjonen på landsbasis. Jeg har tatt med hele befolkningen over 15 år, dette for å kunne se om endringen i kvinnegruppen fulgte endringen i mannsgruppen. Fulgte f.eks. andelen ugifte kvinner andelen ugifte menn?

Tabell 3.4. Sivil status i befolkningen over 15 år i Sulis, 1900 og 1930, ant og %. Sammenlignet med landsgjennomsnittet i 1900 og 1930 i %

	1900						1930					
	Sulis				Norge		Sulis				Norge	
	kv		m		kv	m	kv		m		kv	m
	ant	%	ant	%	%	%	ant	%	ant	%	%	%
Ugift	99	41	382	59	41	42	357	44	318	35	43	45
Gift i Sulis	134	55	134	21			405	51	405	44		
Gift ellers			109	17					162	18		
Gift tot.	134	55	243	38	46	52	405	51	567	62	45	49
Separert/ fraskilt	0		0		1,4	0,1	1	0,3	2	0,2	08	06
Enke/ enkemann	10	4	18	3	12	6	32	4	29	3	10	5
Tils	243	100	643	100	99,4	100,1	795	99,3	916	100,		

Kilde: Folketellingene 1900 og 1930 fra Sulis.

NOS V4 1900 §10.

NOS 1930 VIII 196 3.hefte tab i

Av tabellen ser vi at forventningene ikke holder stikk. Det var faktisk en liten økning i andelen ugifte kvinner fra 1900 til 1930, fra 41% til 44%. Andelen ugifte menn viste derimot en nedgang fra 59% til 35%. Vi kan slå fast at det ikke var sammenheng mellom andelen ugifte menn og ugifte kvinner i Sulis. Andelen gifte kvinner viste en liten nedgang mellom de to årstallene, fra 55% til 52%. For manngruppen var det en økning fra 38% til 62%, nesten en fordobling i andelen gifte menn. Menneses sivile status endret seg meget fra 1900 til 1930. Overgangen til det etablerte industrisamfunnet førte derimot ikke til store endringer for kvinnene når det gjaldt forholdet gift/-ugift. Det var omtrent like stor del av kvinnene som var gifte og ugifte i anleggsamfunnet som i det etablerte industrisamfunnet.

Sammenligner vi tallene med landsgjennomsnittet, finner vi at

prosentdelen ugifte kvinner i Sulis både i 1900 og i 1930 stod i overensstemmelse med prosentdelen ugifte kvinner i Norge. Vi finner altså ikke belegg for at mannoverskuddet hadde innvirkning på andelen ugifte kvinner på stedet. Dette var overraskende ut fra tanken at et mannoverskudd enten ville trekke ugifte kvinner til stedet, eller føre til at andelen ugifte kvinner ble lavere enn landsgjennomsnittet. Derimot var det flere gifte kvinner i Sulis enn i landsgjennomsnittet, både i 1900 og i 1930 (henholdsvis 55% og 46% for 1900 og 51% og 45% for 1930). Her får vi bekreftet at overskuddet av menn fikk betydning for kvinnegruppens sivile status.

De gifte mennene er i tabellen delt i kategorier, "gift i Sulis" og "gift ellers". Sistnevnte var mannfolk som ofte hadde et småbruk i distriktet, hvor kona og barn bodde mens mannen var lauskar i Sulis. Vi ser at andelen menn som var "gift ellers" holdt seg stort sett uendret fra 1900 til 1930, 17% og 18%. Mannfolk "gift i Sulis" viste derimot en økning mellom de årstallene fra 21% til 44%, mer enn en fordobling prosentmessig, i antall en tredobling, 134 og 405. Totalt gifte menn hadde en økning fra 38% til 62%. På landsbasis var det i 1900 52% av mennene som var gift, 49% i 1930. Prosentdelen gifte menn i Sulis var 14% under landsgjennomsnittet i 1900 og 13% over i 1930. Det var i gruppen menn som slo seg ned i Sulis at denne økningen fant sted. Dette underbygger det vi tidligere har hevdet; at den ustabile arbeidsstokken fra århundreskiftet hadde slått seg til ro og giftet seg.

I 1900 fantes det ikke fraskilte eller separerte i Sulis. På landsbasis var det 1,4 % fraskilte/separerte blant kvinnene og 0,1% blant mennene. I 1930 hadde Sulis både kvinne og menn i denne kategorien, men prosentdelen var mindre enn på landsbasis.

Det var samme prosentdel enker i 1900 og i 1930, 4%. Også for enkemennene finner vi samme prosenten de to årene, 3%. Sammenligner vi med landsgjennomsnittet, finner vi at andelen kvinner i Sulis som var enker, bare var en tredjedel av landsgjennomsnittet, 4% og 12%. Ved første øyekast kan dette virke overraskende, arbeidsplassene i Sulis var utsatte, dødsulykker hørte ikke til sjeldenhetene, vi skulle derfor forvente en større andel enker

enn vanlig. Her må vi tenke på den uvanlige alderssammensetningen som var i Sulis, befolkningen var ung, gamle folk, som sannsynligvis utgjorde en stor del av landsstatistikken over enker, fantes omtrent ikke. Et annet moment var at verket, som eide alle husene, ville ha arbeidsfolk i husene, enkene måtte ut. Den lave prosentdelen enker kan derfor være et sammenfall av flere faktorer; få, eller ingen, gamle enker, eller at de var flyttet fra stedet. Enkenes situasjon blir tatt opp i kap. 4.

Vi har nå sett at endringen av samfunnet fra et anleggssamfunn til et etablert samfunn, førte til endringer når det gjaldt fordelingen i sivil status i befolkningen. De største endringene fant vi da vi så på forholdet gift/ugift og kvinne/mann. I 1900 var det 99 ugifte kvinner og 382 ugifte mannfolk i Sulis, nesten fire ganger så mange ugifte menn som kvinner. Dette var et forventet trekk ved anleggssamfunnet, arbeidsplassene var mannsarbeidsplasser, arbeidstokken rundt århundreskiftet besto ofte av mobile, unge menn. I 1930 var forholdet betydelig endret, vi fant 357 ugifte kvinner og 318 ugifte menn. Vi kan si at dette avspeilte et etablert samfunnet med et lite kvinneoverskudd. Fordi det var så mange gifte lauskarer i Sulis, var det både i 1900 og i 1930 langt flere gifte menn der (henholdsvis 234 og 565) enn gifte kvinner (henholdsvis 134 og 405).

For kvinnene isolert, hadde endringene i samfunnsstrukturen ikke gitt store utslag i sammensetningen av kvinnegruppen mht. sivilstand. Dette er overraskende. En kunne bl.a. ha forventet flere ugifte kvinner i 1900, kvinner som dro til Sulis i gifteferdig alder for å arbeide i det mannsdominerte samfunnet. Men prosentdelen var noenlunde den samme i 1900 og i 1930. At prosentdelen ugifte kvinner i 1900 og 1930 var omtrent den samme som på landsbasis, er også overraskende. Både for 1900 og 1930 var det en større andel gifte kvinner enn på landsbasis.

3.4. Familie- og husholdstruktur.

Vi har sett at befolkningsstrukturen var spesiell i Sulis, særlig rundt 1900, og at det samme gjaldt for boforholdene. Her skal vi se hvilke konsekvenser det fikk for familie- og husholdsstrukturen

på stedet. Det vil spesielt være av interesse å se hvor mange hushold som bestod av bare en familie, hvor mange hushold som bestod av lauskarer med en familie som kjerne, og hvor mange som ikke hadde familie i sitt hushold. Dersom endringene i befolknings- og bostrukturen fikk betydning for sammensettingen av husholdene, skulle det komme fram i disse kategoriene.

I 1900 og 1930 var det totalt henholdsvis 168 og 559 husholdninger i Sulis. Altså en tredobling av antallet, mens vi husker at folketallet var doblet. Av dette kan vi slutte at husholdene i 1900 var større enn husholdene i 1930. Dette stemmer med utviklingen i bostrukturen, fra brakkerom og lauskarer i 1900, til familieleiligheter og egne lauskarsbrakker i 1930. (Jfr.kap.2.) Når vi tillegg vet at andelen kvinner var mindre i 1900, forsterker det inntrykket av at kvinnene i 1900 hadde omsorg for flere personer enn kvinnene i 1930.

Familiene som dannet egne hushold i 1900, utgjorde 19 % av det totale antall hushold. Som forventet var det en større andel familier i 1930, nemlig 63 %.⁷ Dette en følge av at bostrukturen og befolkningsstrukturen var endret, og at det i tillegg var blitt et mer stabilt miljø på stedet.

Den største endringen mellom 1900 og 1930 skjedde med andel hushold som bestod av en familie og andre personer. Fra 1900 til 1930 var det nedgang i andelen av denne typen hushold fra 52 %, til 18 %. Ser vi på familiene som bestod av lauskarer og en familie som kjerne, finner vi også en nedgang. Mens disse husholdene i 1900 utgjorde 33 % av alle hushold, var andelen bare 3 % i 1930. Størrelsen på disse husholdene varierte. I 1900 bestod de fleste av to lauskarer og en familie. Et hushold hadde 15 lauskarer, et annet 10, men her var det trolig snakk om ei lauskarsbrakke hvor det også bodde ektepar. Tilsammen var det 162 lauskarer som bodde sammen med 56 familier. I 1930 hadde de fleste av disse husholdene en lauskar pr. familie. Et hushold hadde 2 lauskarer og et hadde 4, i alt 19 lauskarer og 15 familier. Systemet med lauskarer og familier i samme hushold ble etterhvert helt borte, ettersom verket fikk bygget flere hybelhus til lauskarene.

Skikken med å leie ut losji til enslige arbeidere finner vi mange steder. Et eksempel er Vardø, hvor det under vinterfiske ble leid ut til de tilreisende fiskerne. Også i arbeidermiljø i utlandet var dette en vanlig skikk.⁸ I Sulis var systemet mindre sesongbetont enn det måtte være i fiskermiljø. Det varierte sannsynligvis gjennom året, parallelt med svingningene i arbeidsstokken, men ikke i samme grad som for fiskerne.

"Vi var 7 stykker i alt i familien, og så hadde vi 6 løskarer ..på to rom..skull de ha hus, så mått de ha løskarer."(20)

Flere av de muntlige kildene er inne på det samme, systemet var ikke helt frivillig. Å ha lauskarer var pålagt mange familier den første tiden, det fulgte med husene.⁹

I 1900 var det 4 hushold hvor en familie hadde en gammel far eller mor boende hos seg. I 1930 var det 11 hushold med et eldre familiemedlem. Det var ikke vanlig at eldre bodde i husholdene i Sulis. Det kan være flere grunner til dette; stedet var relativt nytt, de gamle hadde ikke nok tilknytning til stedet til at de slo seg ned hos familien som bodde der. En annen grunn kan være systemet med at de gamle og arbeidsudyktige flyttet ut av Sulis, det ble ikke noe miljø for de gamle. Det har også fra de muntlige informantenes side blitt hevdet at verket ikke så med blide øyne på å huse flere enn de arbeidsdyktige.(jfr. fig.2.5.)

Når det gjelder unge ektepar som bodde hjemme, kan vi for 1900 ikke påvise noen pga. den spesielle bostrukturen på brakene. Om f.eks de to ekteparene som bodde i samme brakka, var to generasjoner i samme slekt, er umulig å slå fast ut fra de kildene jeg har benyttet. Det var i 1900 i alt 4 hushold som bestod av flere enn en familie, 3 med to familier og 1 med tre familier. I 1930 hadde familiene egne familieleiligheter, og da var det 13 unge familier som bodde sammen med foreldrene. I følge mine muntlige kilder, var det vanlig at man bodde hjemme den første tiden man var gift, pga. mangel på hus. Av mine 19 egne informanter var det 8 som hadde bodd hjemme den første tiden de var nygift, en større del enn den vi ser i folketellingen.

Av familiene var det i 1900 9 enslige forsørgere med barn. 3 av

disse var enker, 2 var enkemenn og 4 var ugifte kvinner. Alle kvinnene var ført opp som tjenestepiger (egentlig var de kokker). I 1930 var det 67 enslige familieforsørgere. 32 var enker, 29 var enkemenn og 6 var ugifte kvinner. Enkene hadde forskjellig arbeid, eller de ble forsørget. Blant de ugifte kvinnene bodde fire hjemme, to hadde arbeid og egen bolig.

29 % av husholdene i 1900 var hushold som ikke inneholdt familier. Disse var i hovedsak arbeidslag med kokker, men det fantest også enslige og arbeidere som utgjorde et hushold. Som vi så tidligere var antall lauskarer gått ned fra 1900 til 1930. Nedgangen fikk konsekvenser for denne typen hushold. I 1930 var det bare 19 % av husholdene som ikke inneholdt en familie.

La oss til slutt se på arbeiderkvinnenes giftealder og den indre strukturen i deres familier. Arbeiderkvinnene som giftet seg i årene rundt 1900 hadde en gjennomsnittsalder på 25 år.¹⁰ Landsgjennomsnittet for dette året var 26 år.¹¹ I 1930 var gjennomsnittsalderen ved inngått ekteskap 24 år for arbeiderkvinnene i Sulis, mens det på landsbasis var 26 år.¹² Arbeiderkvinnenes giftealder viste bare liten endring mellom de to årene, og lå i begge tilfellene under landsgjennomsnittet. For 1930 kan vi også påvise giftealderen for kvinner gift med høyere utdannet menn, disse hadde en gjennomsnittlig giftealder på 26 år, to år mer enn for arbeiderkvinnene, og i samsvar med landsgjennomsnittet. Dette er et kjent mønster, de lavere sosiale lagene gifter seg tidligere enn de høyere.

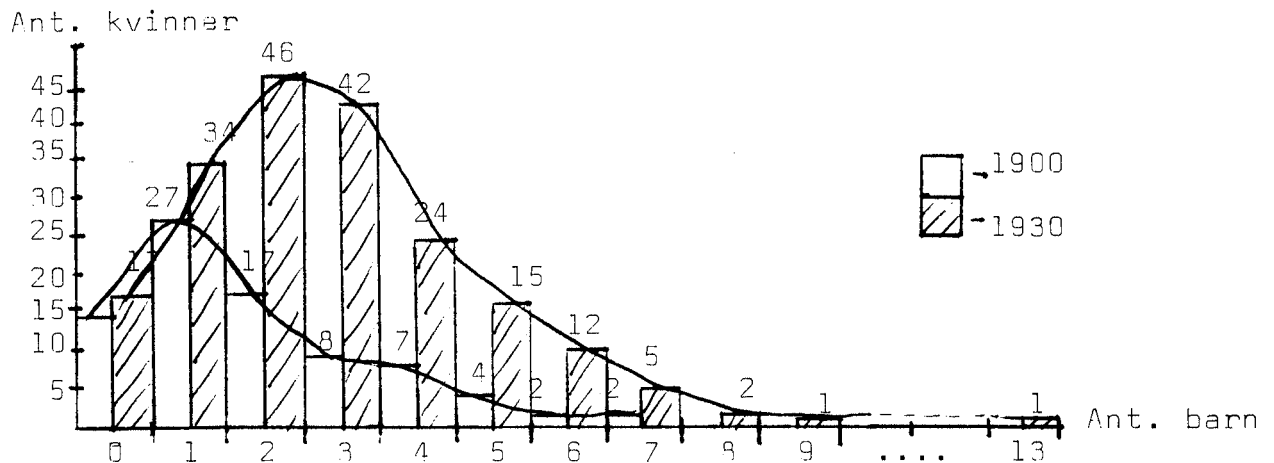
Norge hadde en gjennomsnittlig nedgang i antall fødsler mellom 1890 og 1930. Kommunene i indre Salten hadde stort prosentvis fall i fruktbarheten i nordnorsk sammenheng i disse årene, 50-70 % fall mot 38% fall for hele NordNorge.¹³ Skiftet av produksjonsform fra primærnæring til sekundær- og tertiærnæring blir sett som et av momentene for fall i fruktbarheten. De produktive funksjonene i familien gikk over til nye arbeidsplasser, og det var ikke lenger behov for en stor familie til å produsere til eget forbruk.¹⁴ På denne bakgrunnen skulle det store fallet i fruktbarheten i Salten kunne ha sammenheng med utbyggingen av industrien i Sulis. Industrialiseringen der ga ringvirkninger til distriktet rundt, vi har sett at distriktets folk reiste til

Sulis og tok del i denne nye produksjonsformen.

Ser vi på utviklingen isolert for Sulis, finner vi derimot en motsatt tendens av det vi fant for distriktet og landet som helhet. I 1900 hadde hver arbeiderfamilie i gjennomsnitt 1,8 barn. (Det var 4 familier med 7 barn, 3 med 6 barn, de øvrige hadde færre barn.) I 1930 var gjennomsnittstallet 3,4 barn pr. arbeiderfamilie. (Det var 1 familie med 13 barn, 2 med 11 barn, 3 med 10 barn, 8 med 9 barn, de øvrige hadde færre barn.) Ungeflokkene i 1930 var større enn i 1900, og hver familie hadde i gjennomsnitt flere barn enn familiene i 1900.

Arbeiderkvinnene i 1930 i alderen 25 til 40 år hadde flere barn pr. kvinne enn den samme aldersgruppen i 1900, jfr. tab.3.5.. Av i alt 81 gifte kvinner mellom 25 og 40 år i 1900, hadde den største gruppen, 27 kvinner (33%) ett barn. I 1930 var det 199 gifte kvinner mellom 25 og 40 år. Gruppene med to og tre barn var nesten like store, 46 kvinner hadde to barn (23%), mens 42 kvinner (21%) hadde tre barn. Kvinnen som hadde flest barn i denne aldersgruppen i 1930, hadde 13 barn, mens kvinnen som hadde flest barn i 1900, hadde 7 barn.

Tabell 3.5. Antall barn pr. kvinne i alderen 25-40 år. 1900 og 1930.

Kilde: Folketellingene 1900 og 1930.

Det ser altså ut som utviklingen gikk motsatt av distriktet og landet forøvrig. Her må det trekkes inn at vi for Sulis bare fikk med ytterpunktene i en utvikling, mens tendensen vi så dette i forhold til avspeilet en mer kontinuerlig utvikling. Dessuten må

vi ta i betraktning endringene i befolkningsstrukturen som fant sted mellom de to årstallene. I 1900 var det en ung befolkning i Sulis, unge par med få barn, i 1930 var det en mer "normal" befolkningssammensetting med større spredning i alder, og med etablerte familier. At samfunnet endret seg fikk også konsekvenser for familiestrukturen. Det var færre barn pr familie i det tidlige industrisamfunnet enn i det etablerte.

Går vi til de muntlige kildene, til kvinnene som hadde vokst opp i Sulis, finner vi at alle mødrene til disse informantene hadde hatt flere barn enn det døtrene fikk. Nå var riktignok ikke disse døtrene ute av sin fertile alder i 1930, men vi ser at tendensen til fall i antall fødsler også var tilstede i Sulis rundt 1930, en tendens som ikke ville blitt fanget opp om vi bare hadde sett på tallene fra folketellingene.

19% av alle gifte par i 1900 hadde ikke barn. I 1930 var det 8% av de gifte parene som ikke hadde barn. (Vedlegg 2) Grunnen til den store forskjellen ligger sannsynligvis i at det i 1900 var et større antall unge par enn det var i 1930.

Så langt kan vi oppsummere at endringene i samfunnet ga utslag i husholdsstrukturen i Sulis. I grove trekk kan vi si at det etablerte industrisamfunnet hadde en større andel familier og at det var færre familier og lauskarer i samme hushold enn i det tidlige industrisamfunnet. Det var videre en liten økning i barnetallet pr kvinne mellom de to tellingsårene, en tendens som gikk mot tendensen i landet forøvrig.

3.5. Kvinnenes livsløp.

Ser vi på hva kvinnene har oppgitt som livsstilling i folketellingene, kan vi få en pekepinn om deres livsløp etter fylte 15 år. Vi har tidligere sett at over halvparten var gift, var husmødre, 55% i 1900 og 51% i 1930. Giftealderen var 25-26 år. Dette er hovedmønsteret, de giftet seg et sted mellom 20 og 30 år, men hva gjorde de før da?

For å finne hva som var mest vanlig, å arbeide hjemme eller ha

lønnet arbeid, kan vi se på antall ugifte kvinner mellom 15 og 25 år i lønnet arbeid. (Vedlegg 2) I 1900 var det 99 ugifte kvinner i Sulis, og 99 kvinner i lønnet arbeid. Det er ikke helt den samme gruppen det er tale om, noen kvinner i lønnet arbeid var gifte kvinner, men det store flertallet var ugifte kvinner. Vi kan derfor si at de fleste ugifte kvinnene i Sulis i 1900 hadde lønnet arbeid før de giftet seg. Vi finner ingen gruppe eldre, gifte kvinner som står i lønnet arbeid, og kan derfor gå ut fra at det ikke var vanlig å gå ut i arbeidslivet igjen etter at ungene var blitt store.

248 kvinner hadde lønnet arbeid i 1930. Samtidig var det 357 ugifte kvinner. Kvinnenes rollemønster tilsa at de ikke hadde lønnet arbeid ved siden av husmoryrket. Heller ikke i 1930 finner vi en stor gruppe eldre kvinner i lønnet arbeid, vi kan derfor gå ut fra at livsmønsteret for de fleste kvinnene også i 1930 var at de var i lønnet arbeid før de giftet seg og ble hjemme.

Vi ser da at de fleste kvinnene i Sulis fulgte det som kan kalles "det moderne husmormønsteret": etter en tid i arbeidslivet, giftet de seg og ble hjemmeværende for resten av livet.¹⁵ Dette gjaldt i større grad for 1900 enn for 1930. Noen kvinner fulgte "det tradisjonelle husmormønsteret": etter skolen var de en tid hjemmeværende døtre før de giftet seg og ble hjemmeværende husmødre resten av livet.¹⁶ Sistnevnte husmormønster var det vanligste på landsbasis, spesielt rundt 1900. Sulis var spesiell i så måte.

3.6. Befolkningen på de ulike stedene.

Som tidligere nevnt ble det etterhvert bygd opp flere småsteder rundt Langvannet. Befolkningssammensetningen var ikke den samme på alle stedene. Furulund hadde verkets administrasjon, politi, butikk, sykehus, post, telegraf og hotell. Her bodde funksjonærer og ingeniører og etterhvert de ansatte i serviceyrkene. Den eldste arbeiderbefolkningen bodde også her, men det som karakteriserte befolkningen som helhet, var at en stor del tilhørte det øvre sosiale skikt. Befolkningen på Furuhaugen,

Sagmo, Jakobsbakken, Giken og i Charlotta bestod for det meste av gruvearbeidere og deres familier. Etter 1918 var Glastunes ferdig bygget, for arbeiderfamilier. Sandnes og Fagerli hadde en arbeiderbefolkning som hovedsaklig var knyttet til hytta, vaskeriet, skeiding osv., over jord. Sandnes og Furulund hadde den største befolkningen.

Et sted står igjen, Hanken, eller som det også ble kalt: Hankabakken, Ny-Sulitjelma og øvre Sulitjelma. Går vi til de muntlige kildene, til rallarvisene og til avisinnlegg om forholdene i Sulis i den første tiden, er det Hanken som oftest blir nevnt. La oss se litt nærmere på dette stedet, å se om det skiller seg ut fra det øvrige Sulis.

"Sulitjelma- Laplands Helvete.....Øvre Sulitjelma- mere kjent under navnet "Hanken", straffekolonien."¹⁷

"Vi reiste til Hanken for der fikk vi knog, og glade til begge til gruvbyen drog."¹⁸

Rent geografisk lå Hanken vanskeligst til av alle småstedene, det var også meget værhardt. I 1900 bodde det i alt 132 personer på Hanken. Av disse var det 10 ektepar, 10 ugifte tjenestepiger, 9 barn, 2 stigere og 91 lauskarer, 20 var utlendinger. De 20 kvinnene på Hanken hadde 103 mannfolk og 9 barn å stelle for. Dette var flere menn pr kvinne enn på noen av de andre stedene. Andelen utlendinger var også større enn i hele befolkningen.

"I 1904 bar det igjen til Sulitjelma. Da var vi oppå det her berømte Hanken- finna, svenska, russera, alt mulig folk."(6)

Befolkningen var organisert i lauskarslag med kokke. Også noen av ekteparene gikk inn i dette systemet. Fire av ekteparene hadde egne rom på brakka hvor de bodde alene, mens de andre ekteparene hadde lauskarer boende på samme rommet. Også ektepar med barn bodde på samme rom som lauskarene.

"Det gjekk vilt for se ... på Hanken. Vørst va vel finnan. Svare va dem med knivan og dem gjekk på alle- svensker og norske, og sine egne når seks og nitti'n tok til å

virke."(12)

I følge minnematerialet fra denne tiden, hadde Hanken det hardeste miljøet sosialt sett. Kildene forteller om slagsmål og knivstikking, festing og herjing. I hvilken grad dette stemmer i detalj, er heller usikkert, men at stedet hadde et urolig sosialt miljø, kan slås fast. Det er trolig at stedets harde klima geografisk og sosialt hadde en sammenheng. Verkets ledelse som styrte arbeidsstokken til de ulike gruvene, sendte sannsynligvis ikke stabile familiefolk opp dit hvis det fantes noe alternativ.¹⁹ Hanken, med sitt harde geografiske miljø, fikk dermed de mest usabile arbeiderne, med den følgen at også det sosiale miljøet ble hardt. Det var ikke enkeltpersonene som valgte å komme opp dit, det var en avgjørelse som lå hos ledelsen. Dermed ble det harde geografiske miljøet fulgt av et hardt sosialt klima.

I 1930 bodde det 74 personer på Hanken, 2 ektepar, 1 barn, 10 ugifte kvinner og 59 lauskarer. De tolv kvinnene i 1930 hadde 61 menn og et barn å stelle for. Kvinnene i 1900 og i 1930 hadde like mange menn å stelle for, i gjennomsnitt fem. På dette området var ikke stedet forandret. De harde geografiske forhold var også de samme, men vi finner ikke belegg i kildene for at stedet hadde et like hardt sosialt miljø. Det er sannsynlig at utviklingen til et etablert industrisamfunn var en av hovedårsakene, den mobile og ofte ustabile, arbeidsstokken fantes ikke lenger. Verket hadde ikke lenger en spesiell gruppe de kunne sende opp dit. Men stedet var ennå spesielt ved at det hadde samme overvekt av mannfolk som det hadde i 1900. Vi så at det ellers i Sulis var en gjennomsnittlig nedgang av andelen menn.

De andre småstedene var stort sett uforandret m.ht. befolknings-sammensetting mellom de to periodene.

3.7. Oppsummering.

Utgangspunktet for dette kapittelet var å finne endringer i befolkningsstrukturen mellom 1900 og 1930, og forsøke å se dette i forhold til landet som helhet. Fra å være et samfunn hvor

hovedvekten bestod av unge menn i 1900, hadde samfunnet i 1930 en mer sammensatt befolkning, både med hensyn til alders- og kjønnssammensetting. Befolknings sammensettingen i 1930 lå nærmere landsgjennomsnittet, men hadde enda et mannsoverskudd i motsetning til et kvinneoverskudd i landet som helhet. Det fantes flere utlendinger i Sulis enn på landsbasis, mens andelen gamle var lavere i Sulis enn på landsbasis.

Befolkningen i 1900 var fra et større geografisk område enn i 1930, og en langt mindre del av befolkningen var født i bostedskommunen enn landsgjennomsnittet. Det var økning i andelen gifte mellom de to årstallene, fra 43% i 1900 til 57% i 1930. For ugifte var det en nedgang, fra 55% til 39%. Dette var for hele befolkningen.

Samfunnet i 1900 avvek mye fra den gjennomsnittlige befolkningsstrukturen på landsbasis. Situasjonen i 1930 lå nærmere landsgjennomsnittet.

Familie- og husholdsstrukturen ble påvirket av endringene i befolkningsstrukturen. Familiene utgjorde en større del av befolkningen i 1930 enn i 1900, og familiene i 1930 hadde flere barn. Det var vanlig at husholdene besto av lauskarer med en familie som indre kjerne. Dette i større grad i 1900 enn i 1930. Hvert tredje hushold i 1900 var familie og lauskarer, mens det i 1930 bare fantes 15 hushold med denne strukturen.

Hushold med familier og lauskarer var en del av verkets politikk, en konsekvens av boligforholdene. At det også kunne være solidaritetsfølelse med lauskarene, er trolig, men det var ikke alltid et fritt valg for arbeiderne om de ville opptre solidarisk mot bolig overfor de enslige arbeiderne. Lauskarene var på vei ut av familiehusholdet i 1930, senere dannet de bare egne hushold sammen med kokkene.

Det var ikke vanlig at eldre slektninger var medlem av husholdene i Sulis. Denne husholdsstrukturen var ny for tilflytterne fra distriktet. I fiskebondemiljøene var det mer vanlig med flere generasjoner i samme hushold. Det hevdes at endring i produksjonsformen (fra primærnæringene), førte til at familien ble den

vanlige husholdsstrukturen.²⁰ Dette skulle stemme overens med det vi har funnet for det etablerte industrisamfunnet. Husholdene rundt 1900 falt for så vidt også inn i denne modellen, men systemet med lauskarer, førte til at familiehusholdene ikke ble i flertall.

I innledningen ble det også stilt spørsmål om endringene i befolkningsstrukturen hadde påvirket kvinnenes livssituasjon. La oss først se på kvinnegruppen og hvilke endringer vi finner i sammensetningen her. Kvinnegruppen i 1930 utgjorde en større del av den totale befolkningen, og alderssammensetningen i gruppen var mer spredt i 1930 enn i 1900. Når det gjaldt fødested, har vi sett at kvinnene hovedsaklig kom fra et mindre geografisk område i 1930 enn i 1900.

Kvinnenes sivile status og deres livsløpet hadde ikke endret seg vesentlig. Selv om samfunnet rundt dem hadde endret seg fra et anleggssamfunn til et etablert industrisamfunn, hadde kvinnene holdt seg relativt stabile på disse områdene.

Hva med kvinnenes daglige arbeid, hadde det endret seg som følge av endringer i befolkningen? Med utgangspunkt i datidens rollemønster, må det store mannoverskuddet ha betydd en del for kvinnenes hverdag. Vi kan gå ut fra at for kvinnene i 1900 gikk mesteparten av arbeidsinnsatsen til å stelle for flere enn en mann. Vi har sett at boligsituasjonen tilsa at gifte par bodde på brakker, og at derfor både gifte og ugifte kvinner tok del i dette arbeidet. For kvinnene i 1930 var mannoverskuddet ikke så stort og familiene hadde fått egne leiligheter. Siden det var mest vanlig at familien dannet egne hushold, hadde de fleste gifte kvinnene bare sin egen familie å stelle for. For de ugifte kvinnene er det vanskelig å påvise at endringer i befolkningsstrukturen grep inn på tilsvarende måte.

For de gifte kvinnene var dessuten arbeidssituasjon endret i og med at de hadde flere barn enn kvinnene i 1900. Situasjonen på landsbasis var en nedgang i fertiliteten i denne perioden. En av grunnene må ligge i det at samfunnet i denne tiden var inne i en rivende utvikling. Dette førte til at tendenser i samfunnet ellers, ikke gjorde seg gjeldende i samme grad som i de stabile

samfunnene. Dette på tross av at stedet representerte det som ofte nevnes som årsak til nedgang i fødsler: De stod for en omlegging av produksjonsformen i forhold til distriktet rundt, med bl.a. overføring av tjenester fra husholdet til samfunnet.¹⁵ En annen grunn var aldersfordelingen på de to tidspunktene.

KAPITTEL 4. KVINNER I LØNNET ARBEID.

4.0. Innledning, kilder.

Vi har til nå sett på hovedtrekkene i utviklingen av samfunnet, fra et tidlig til et etablert industrisamfunn. I dette kapittelet går vi over til kvinnene. Jeg vil først se på kvinnene generelt, hvilke muligheter de hadde til skolegang og arbeid, og hvor stor del av kvinnene som var i lønnet arbeid. Jeg vil også se på hvordan kvinnene fordelte seg på de ulike yrkene, og om denne fordelingen var sosialt og geografisk betinget.

Deretter vil jeg spesielt ta for meg tre ulike yrker arbeiderkvinnene ofte hadde, hushjelp, kokke og skeiderske. Hushjelpene utgjorde det største kvinneyrket på landsbasis både i 1900 og i 1930.¹ Også i Sulis var det ei stor gruppe, det var derfor naturlig å se nærmere på den. Det var mange kokker i Sulis, det kom av den spesielle befolkningsstrukturen med mange lauskarer, kokkegruppen ble derfor valgt til nærmere studier. Skeiderskene var de eneste kvinnene som hadde sitt arbeid i produksjonen, jeg har av den grunn valgt å se nærmere på dem. Jeg vil se på hvilke kvinner som hadde disse yrkene, og hvilke arbeidsforhold og arbeidsoppgaver de hadde. Dette uten å komme inn på alle detaljene i deres arbeid.

Forholdene rundt 1900 og 1930 vil bli sett i forhold til hverandre for å finne endringer som var skjedd fra det tidlige til det etablerte industrisamfunnet. Situasjonen i Sulis vil også bli sett i forhold til landsgjennomsnittet. Vi kan da spørre: Hvordan fikk endringene i samfunnet innvirkning på kvinnene i lønnet arbeid, både kvinnene generelt, og i de tre yrkene spesielt.

Kildene som ligger til grunn for dette kapittelet er folketellingene fra 1900 og fra 1930, for 1910-tellingen har jeg bare sett på skeiderskene og kokkene. Andre kilder er ligningsprotokoller, bygdebok og annet offentlig statistisk materiale, hovedoppgaver og annen forskning på området,² dessuten de muntlige kildene. Det statistiske materialet forteller om hele kvinnegruppa, de muntlige kildene bare om arbeiderkvinnene. Jeg har valgt ikke å

plukke ut arbeiderkvinnene fra det statistiske materialet for å se på dem isolert, men forsøkt å se arbeiderkvinnene i forhold til andre grupper der det var naturlig.

Et problem oppstod da gruppene "hushjelp" og "kokke" skulle tas ut av folketellingsmaterialet. Definisjonen jeg hadde på de to typer arbeid, stemte tydeligvis ikke med den definisjonen som var brukt av folketelleren. Min definisjon av "kokke" gikk på de som kokte og stelte for lauskarer på brakkene. I folketellingsmaterialet var disse oftest ført opp som "tjenestepike". Følgene av dette var at gruppen "tjenestepike" var større enn forventet, og gruppen "kokke" var mindre enn forventet. Ved å gå inn i materialet, fant jeg flere ført opp som tjenestepiker, som etter min definisjon burde ha blitt ført opp som kokke. Jeg måtte derfor gå inn i materialet og selv sette arbeidstitler på kvinnene. Min definisjon av "tjenestepike" dekker det vi i dag mener med hushjelp. Hvordan dette slo ut i antall, blir tatt opp i pkt. 4.2. Avsnittene om kokkene og hushjelpene tar hovedsaklig opp disse kvinnenes arbeidsforhold og arbeidsoppgaver. Usikkerhet om størrelsen på de to gruppene skulle derfor ikke ha stor betydning.

Mine egne informanter har fortalt om forholdene for kvinnene rundt 1930. Minneinnsamlingene fra tidligere forteller om kvinnenes situasjon rundt 1900.

4.1. Skolegang og lønnet arbeid.

Et av argumentene for å innføre byskole i Sulis, var at ungene der ikke hadde muligheten til å sosialiseres inn i et yrke slik som de hadde det i distriktet.³ Byskolen hadde 38 ukers skoleår, mens landsfolkeskolen hadde ca.13 uker.⁴ Dette førte til at ungdom fra Sulis fikk mer skolegang enn ellers i distriktet. Men ikke alle gikk på denne skolen:

"Ho va datter a sånne fine, ho hadd guvernante, kanskje va ho så dum at ho ikkje kunn gå på vanlig skole, ikkje veit æ. Og så lært ho å spell piano, og så begynt ho på middelskola."

(29)

I 1917 ble det opprettet middelskole i Sulis.⁵ I 1930 var det 13 kvinner som gikk på middelskole, av disse var 11 døtre av funksjonærer. Ingen av mine kvinnelige informanter hadde gått på middelskole, men de oppga ulike årsaker:

"Far min vill at æ sku ta middelskole, men æ vill ikkje. Æ skjønt ikkje da ka æ sku bruk skole til, og ikkje kunn han fortell mæ det heller." (29)

"Æ vill begynn på middelskole, men fikk ikkje lov! Det va så dyrt, og de sku spar te bror min sku begynn. Eldste broren min gikk også der." (26)

Arbeiderkvinnene var et offer for det som blir kalt "ulikhetens reproduksjon".⁶ I dette uttrykket ligger at de øvre og lavere sosiale lagene hadde ulik formell utdanning i utgangspunktet. Denne ulikheten ble gitt videre til neste generasjon som følge av manglende informasjon om hva skolegang kunne gi av goder. På middelskole måtte man dessuten betale skolepenger, det begrenset arbeiderungdommens deltagelse. Samtidens syn på kvinnerollen begrenset kvinnenes muligheter ytterligere. Det ble forventet at kvinnene hadde ulønnet arbeid i hjemmene etter at de giftet seg. Å investere i en utdanning, virket derfor ufruktbart. Mulighetene for å få videre skolegang var derfor i utgangspunktet vanskelig for arbeiderkvinnene.

Noen av informantene hadde derimot gått på fylkesskolen, en halvårig skole, i folketellinga var det bare registrert ei i 1930.

De fleste døtrene som bodde hjemme i Sulis, hadde ikke lønnet arbeid. En grunn til dette kunne være at det var bruk for deres hjelp der, husmødrene hadde bruk for hjelp til barnepass osv. Et annet moment kunne være forventninger til kvinnerollen, dessuten holdninger til å ta arbeid i de ulike yrkene.

"Ho mamma og han pappa va enig om en teng; ungan demmes sku ikkje bi gruvarbeider eller kokke!" (29)

Hvilket arbeid valgte døtrene fra de to sosiale kategoriene, og stemte deres valg overens med de øvrige ugifte kvinnene i den samme aldersgruppen? Vi ser her på situasjonen i 1930.

Tab 4.1. Kvinner i lønnet arbeid, 15-25 år, døtre av arbeidere (a), døtre av funksjonærer (f) og ugifte kvinner som ikke bodde i en familie (andre). 1930.

	a	f	andre
Tjenestepike, hushjelp (min definisjon)	5		55
Butikkdame	4	5	3
Serveringsdame	4		
Telefon, telegraf		3	1
Kokke (min def.)	1		28
Postbud	1		
Frisør	1		
Pedel	1		
Lærerinne		1	
Tilsammen	17	9	87

Kilde: Folketellingen 1930.

Det eneste arbeidet som var felles for de tre gruppene, var butikkarbeid. Kvinnene hadde oppgitt forskjellige titler på dette arbeidet; "ekspeditrise", "butikkdame", "motedame" og "måteforretning". Dette kunne folketellingen fortelle noe mer om. De som oppga arbeidet som "butikkdame" var arbeiderkvinner, mens den andre betegnelsen kom fra kvinner som ikke bodde hos arbeidere. Kanskje var det finere og kalle seg "ekspeditrise" enn "butikkdame"? Telefon- og telegrafyrket som krevde spesialkunnskap, og som hadde en viss status, var besatt av funksjonærdøtre. Arbeiderdøtrene var hushjelp, de serverte, var postbud, frisør og butikkdame. Ingen funksjonærdøtre arbeidet i de største yrkesgruppene, hushjelp og kokke. Her var det dessuten kvinnene som ikke bodde i en familie som utgjorde det store flertallet, bare ei av arbeiderdøtrene som bodde hjemme var kokke. Dette kunne være et resultat av at arbeiderdøtrene som tok kokkejobb nettopp flyttet hjemmefra. Men mye tyder på at det var de tilreisende som

var i flertall. (Se 4.4.1.)

Vi kan så langt oppsummere at det var flere faktorer som var med å bestemme hvilket lønnet arbeid arbeiderkvinnene valgte: samtidens forventninger til kvinnerollen, holdninger til de ulike yrkene og klassetilhørighet.

41 % av kvinnene over 15 år var i lønnet arbeid i 1900. I 1930 var det 31% i lønnet arbeid, en nedgang på 10 %. (Vedlegg 2.) For hele landet var det også nedgang, fra 33,6% i 1900 til 31% i 1930.⁷ Det tidlige industrisamfunnet hadde en større andel kvinner i lønnet arbeid enn landsgjennomsnittet, mens det etablerte industrisamfunnet lå likt med landsgjennomsnittet. Dette kom sannsynligvis av at samfunnet i etableringsfasen hadde behov for innsats fra hele befolkningen, mens det etablerte samfunnet lå på linje med landet forøvrig.

Hvordan fikk kvinnene seg lønnet arbeid? Var det de selv som skaffet det?

"Æ an ikkje kem som skaffa husposten, kanskje mora mi." (33)

"Æ huska ho mamma fikk besøk, da ho gikk fikk æ vet at æ sku begynn som hushjelp i Furulund." (29)

"Tja, æ fekk brev kor det stod at æ berre sku kom å arbeid som kokk. Det va nån kjenninga som ordna det." (24)

Dette kan dekke de svarene som ble gitt. Kvinnene var ikke en gruppe pågående jenter som gikk ut og søkte arbeid. Det var heller tilfeldigheter som rådde. Kvinnene som ikke var fra Sulis fikk ofte arbeid gjennom slektninger som allerede hadde arbeid på stedet, familien fungerte både som spredder av informasjon og som arbeidsformidler. I mine kilder var det spesielt kokkene som kunne fortelle om slik formidling. Dette var ikke spesielt for Sulis. Familiens funksjon som arbeidsformidler blir holdt opp som et generelt trekk i arbeiderkvinnenes muligheter til lønnet arbeid.⁸

Kvinnene i lønnet arbeid var fordelt på følgende arbeidstitler i 1900:

Tab. 4.2. Kvinner over 15 år i lønnet arbeid, 1900. Antall kvinner.

Tjenestepige	75
Kokke, kogepige, koger for logerende	6
Dampkjøkkenbestyrerinde	2
Lærerinde	2
Holder logerende	2
Betjener telefonstationen	2
Husgjærning og musikk	1
Underviser brødre	1
Guvernante	1
Budeie	1
Jordemoder	1
Postaapnerske	1
Betjent paa bad	1
Lever af kapital	1
Rentier og enke	1
Syforetning	1
<hr/> Tilsammen	<hr/> 99

Kilde: Folketellingen 1900.

De aller fleste kvinnene i 1900 hadde sitt arbeid som kokke og hushjelp. Det hang sammen med den store overvekten av menn i Sulis. Min definisjon av kokker og hushjelper ga en annen fordeling, 25 kvinner var hushjelp, mens 41 kvinner var kokker. I 15 tilfeller var det vanskelig å si hvilken gruppe kvinnene tilhørte. Følgende kan stå som eksempel på disse vanskene:

"Nå kom e til ei familiebrakko ved Charlotta, dar kona va sjukele. Dei hadd to-tri lauskara i ett rom. Det va to frå Hattfjelldal og en fra Oslo. E stelte for karan og hjelpt kona." (5)

Var denne kvinnen kokke eller hushjelp? Hun hjalp en husmor, men

hun stelte også for lauskarer. I folketellingsmaterialet ville det ikke vises at husmoren var syk, kvinnen kunne like gjerne vært hjelpekokke i brakka. Det var vanlig at gifte par bodde i brakker sammen med lauskarer, og at kona da stelte for alle mannfolkene. Dette gjaldt ikke alle gifte kvinnene på brakkene, et eksakt antall kokker var derfor vanskelig å finne.

To kvinner levde av å leie ut til arbeidere, deres arbeid ble definert som "holder logerende". En informant forteller om sitt møte med en slik kvinne, og vi forstår at ikke alle kvinnene var positivt innstilte til mannfolkene de stelte for.

"Vi fekk husrom hos et kvinnfolk, som dreiv et slags losji og betalte ti øre for å ligge på golvet. "Forbannade svensker", sa kjærringa, -vi hadde lite penger og kunne ikke betale det ho forlangte. "Vi er ikke svensker", sa en Trondhemsgutt, som var med. "Dere er Trondhemssvensker og det er akorat det samme", sa kjærringa.(10)

I det etablerte industrisamfunnet var kvinnene i lønnet arbeid fordelt på følgende yrker:

Tab.4.3. Kvinner over 15 år i lønnet arbeid, 1930. Antall kvinner.

Tjenestepike, hushjelp,	
husholderske	138
Kokke, kokepike	27
Ekspeditrise, butikkdame,	
motedame, måteforretning	15
Lærerinne	9
Malmlukkerske, skeiderske	7
Vaskekone, kontorvask, vask	7
Telefondame, telefonistinne,	
telefonistkvinde	6
Sykesøster	4
Litt søm, sydame, sypike	4
Opvartings-, serveringsdame	3
Pedel	3
Hjelpepleierske	2

Telegrafkvinde,	
telegrafbestyrer	2
Hotellvertinne/bestyrerinne	2
Hotellpike	2
Skredder	2
Melkemåler	2
Strikkerske	2
Klesvask	2
Frisør	1
Jordmor	1
Kontordame	1
Bestyrerinne	1
Budeie	1
Postbud	1
<hr/>	
Tilsammen	248
<hr/>	

Kilde: Folketellingen 1930.

Som i 1900 hadde de fleste kvinnene i 1930 arbeid som tjenestepike og kokke. Bostrukturen gjorde det lettere å finne kvinnene som passet inn i min definisjon enn i 1900, men eksakte tall var allikevel vanskelig å finne: 89 var hushjelp, 51 var kokker, mens det var usikkerhet om 26 kvinner.

En relativt stor gruppe var kommet til i 1930, "butikkdamene". Dette kom av at kooperasjonen var kommet i mellomtiden med butikker på tre steder. Butikken som fantes i 1900 hadde bare mannlige ekspeditører. Dette var en generell utvikling i tiden. Yrket var først mannsdominert, senere kom kvinnene med.⁹ Lærerinnene og sykepleierne hadde øket i antall fra 1900, det kom av økningen i befolkningen. Det var 7 kvinner som arbeidet som skeiderske i 1930. Som vi skal se senere, var denne gruppen på tur ut i 1930.(jfr.4.6)

Sammenligner vi de to årstallene, ser vi at kvinnene i 1930 hadde flere typer lønnet arbeid enn kvinnene i 1900. Den største forskjellen var gruppen butikkdamer, som var kommet til i 1930, og som da var den tredje største gruppen av kvinner i lønnet arbeid. Flere kvinner i 1930 oppga vask, syng og strikking som arbeid, i 1900 var det ingen kvinner som oppga dette. Både i 1900 og i 1930

var det en tendens til at kvinnene som arbeidet i "tekniske" arbeid, telefon og telegraf, enten var tilreisende eller ikke kom fra arbeiderfamilier.

4.2.Hushjelp.

Hushjelp er her benevnelsen på kvinnene som hadde sitt arbeid som hjelp i en familie. I det følgende vil hushjelpenes situasjon i Sulis bli sett i forhold til Irene Storviks undersøkelse om hushjelphold i mellomkrigstiden.¹⁰

Hushjelpene var en av hovedgruppene av kvinnene i lønnet arbeid i Sulis. I 1900-tellingen var det 25 av de 99 yrkesaktive kvinnene som hadde arbeid som hushjelp. I 1930 var 79 av de 248 yrkesaktive kvinnene hushjelp. På landsbasis var hushjelpyrket det største kvinneyrket, 1/3 av alle yrkesaktive kvinner i 1900 og 1930 var hushjelp.¹¹

Forholdene i 1900 er det vanskelig å si noe om. De innsamlede minnene sier ikke noe direkte om det å være hushjelp, de ble vel heller ikke spurt. Innholdet i arbeidet var det samme i 1900 som i 1930, de skulle lage mat, vaske og passe barna. Det var de ytre forholdene som ble endret i perioden. På den måten kan vi beskrive deres arbeidsoppgaver og arbeidsforhold ut fra mine egne muntlige kilder, og så peke på de endringer som hadde skjedd ut fra det vi vet om endringer generelt og i Sulis spesielt.

De fleste var hushjelp i Furulund, hos funksjonærer, ikke noe overraskende. Også på landsbasis var det de øvre sosiale lagene som oftest hadde hushjelp. Men her skjedde det en endring i 20 og 30 årene, ved at prosentdelen som hadde hushjelp i de øvre sosiale lagene gikk ned, og at det ble mer vanlig å ha hushjelp i de lavere gruppene.¹² Ut fra mitt materiale ser det ikke ut til at denne utjamningen fant sted i Sulis. I det isolerte klassesamfunnet Sulis var hushjelphold langt på vei et klassesymbol. Arbeiderfamiliene kunne også ha hjelp i huset, men da var det som oftes en ekstraordinær situasjon. Det kunne være at kona var syk, det var fødsel i en småbarnfamilie, eller at kona hadde arbeid utenfor hjemmet.

"Det va da vel ingen arbeiderfamilia som hadd hushjelp!"(29)

"Æ kom hit som hushjelp, svigerinna mi va sjuk, nån av ungan også. Ellers klart ho med alt sjøl.."(30)

"E kom til Johan Skaland på Sandnes og dar skull e hjelp til i huse. Kona hass Johan arbeidde på skejdarhuse. Litt betaling fekk e, og skull passe to-tri onga."(5)

Arbeiderfamiliene som trengte hjelp tok ofte kjenninger inn som hushjelp, f.eks en slektning fra distriktet. Dette hører vi ikke om når det gjaldt funksjonærfamiliene. En grunn kunne være at funksjonærene ofte kom fra andre steder enn distriktet, det var ikke like enkelt for dem å finne tak i folk de kjente til.

Arbeiderfamiliene kunne også få hjelp fra Saniteten til å holde hushjelp, få "pigeløn". Det var et visst antall månedslønner familien ble bevilget til hushjelp mens husmora var syk. "Pigeløn" ble ikke mye brukt. (Vedlegg 3.)

Hushjelpenes fødested fulgte det samme mønsteret som hele kvinnegruppen, ved at de i 1900 kom fra et større geografisk område enn i 1930. De fleste kom fra distriktet. Ut fra mine egne muntlige kilder og annen forskning på området, kan vi tilføye at hushjelpene var døtre av arbeidere, småbønder og fiskerbønder.¹³ Alle hushjelpene i Sulis var ugifte, både i 1900 og i 1930. Blant de muntlige kildene var det heller ingen som var gift mens de arbeidet som hushjelp. Hushjelpyrket var en del av livsløpet, det var en opplæring til de ble gift og fikk egne hus å stelle i. Ingen av hushjelpene hadde barn. Noen enker hadde arbeid som hushjelp. Hushjelpene som ikke var fra Sulis, bodde hos familien de arbeidet for, for Sulisjentene var det mest vanlig at de bodde hjemme.

En av grunnene til at tilreisende kvinner tok jobb som hushjelp i byene, var at de dermed var sikret et sted å bo. Senere, når de hadde blitt kjent i byen, kunne de finne et annet husvære, og ta seg et annet arbeid, f.eks. på en fabrikk.¹⁴ I Sulis fungerte neppe hushjelpyrket på samme måten, for også andre yrker kunne gi

de samme fordelene. Kokkene bodde på brakkene sammen med lauskarene, og skeiderskene hadde egne brakkerom. I mitt materiale kom det ikke fram at husspørsmålet spilte en tilsvarende rolle i rekrutteringen til hushjelpyrket.

4.2.1 Arbeidsoppgaver og arbeidsforhold.

Arbeidsoppgavene og arbeidsforholdene for hushjelpene i de to periodene blir behandlet under ett. Det blir pekt på forskjeller underveis.

"Ka man mått styr og ordne før de der karan.."(28)

"..gå og vask skit åt finfruen..det va aldri bra nok det vi gjorde."(4)

"Ho trudd ho va så fin. Gjør det og det, sa ho."(29)

"Ho va grei, ho tok sæ av mæ, æ bei behandla som de andre."(33)

Arbeidsoppgavene og arbeidsforholdene var i stor grad avhengig av hvilken husmor de tjente hos. Dette satt sitt preg på hele framstillingen fra informantene. Det kunne lett oppstå spenningsforhold mellom arbeiderdatteren og en av de "fine" fruene, og da ble arbeidsoppgavene og arbeidsforholdene straks preget av dette.

Arbeidsoppgavene var vasking, matlaging og barnepass.

"Æ starta tidlig om morran i vaskekjellarn,frua lå ennu å sov. ..Det verste va at æ mått gå ut med nattpotta, med snusklyse og det som verre va!...Så va det å lag mat og vask koppan. Æ vaska mest." (29)

"Først mått æ lag frokostbrett, egg, te, de spist jo på senga. Så mått æ puss sko og børst dressen før æ henta brettet."(28)

"Æ hadd fast tid æ mått ha ungan ute, vess det ikkje va

uvar."(31)

I kapittel 2 så vi at funksjonærboligene fikk innlagt vann/kloakk og elektrisitet til oppvarming og koking før arbeiderboligene. Dette lettet hushjelpenes arbeid. Dessuten kunne de få hjelp til tunge tak:

"Ho kunn gå bort på veien og rop til arbeideran, så kom de og hjalp oss å ta ut teppen an og banka dem. Dem kunn gjør sånt da."(31)

Noen hadde ansvaret for matlagingen alene, andre hadde husmora over eller ved siden av seg på kjøkkenet.

"Der æ va først fikk æ såvidt kamm inn på kjøkkenet..Så kom æ te han Trøften, de behandla mæ som en a familien, æ fikk sett å spis i lamme dem." (33)

"Æ mått vær på kjøkkenet mens de åt inne i stua, æ bært inn te dem. En gang kom ho farandes ut på kjøkkenet: Har du spist av kjøttkakene, det hadde du ikke lov til!! Tenk ho hadd telt alle kjøttkaken da vi stekt dem, og så da de bei servert. Æ sku jo berre få vess det bei te overs, men æ va jo sulten."(29)

Ingen av mine informanter hadde ansvar for unger om natta. Men de hadde faste tider på dagen da de skulle være ute med ungene. De la vekt på at det ikke var et fysisk tungt arbeid, det verste var at de alltid måtte gjøre som frua sa.

Arbeidstida kunne variere, men den var betydelig kortere enn det f.eks. kokkene hadde. Ingen klaget på lite fritid. Tidlig på kvelden kunne de gå hjem om de ikke bodde hos familien, og de fleste hadde fri i helgene.

"Alle hushjelpen hadd fri på onsdagen om ettermiddagen. Da møttest de på kafeen de som ikkje va fra Sulis, og det va kino. Det trur æ gutan likt. I helgen hadd æ som regel fri, æ så i hvert fall alle bryllupan som va i kjerka."(29)

Dette stemmer ikke helt med hva andre har kommet fram til om hushjelpenes fritid. Feks. i Tromsø i mellomkrigstiden hadde de fleste hushjelpene godt over 12 timers arbeidsdag. På landsbasis oppga 20% at de ikke hadde fri om kveldene.¹⁵ Det ser ut som hushjelpene i Sulis hadde mer fritid enn kollegene ellers i landet. Vi kan ikke si om dette var tilfelle for alle hushjelpene i Sulis, siden vi bare har uttalelser fra et lite utvalg.

Trivdes hushjelpene i yrket? Her er svaret både ja og nei. Det var mye avhengig av arbeidsgiveren. Mange uttalte seg negativt om arbeidsgiveren, de "fine" fruene, mens andre hadde et godt forhold til dem. Det er klart at forholdet til familien de arbeidet hos, farget arbeidssituasjonen for hushjelpene, det er et trekk også andre har funnet.¹⁶ Men som vi skal se, kunne det også være andre ting som gjorde at de trivdes med arbeidet:

"Æ bodd hos dem, enda det va ikkje så langt heim. Æ fikk eget rom, de hadd bad med flise, varmt vann og oppvarming i huset. Men ho va ikkje alltid så grei. Mange ganga skreik æ før ho va umulig, men det va fint å bo der."(28)

Hushjelpyrket hadde lav status.¹⁷ Det samme kom til uttrykk hos mange av mine informanter. Som ei kokke uttalte: "alt va bedre enn å tjæn hos de fine fruan."(23)

"Æ hadd netopp begynt som hushjelp i Furulund...En dag kom ungan te direktøren inn, æ kjent dem jo fra skola..men dem så mæ ikkje, de berre ga en beskjed fra mora. Løfta hodet og så mæ ikkje, æ va berre hushjelpe."(29)

Men enda ser vi at Sulisdøtrene tok seg jobb som hushjelp. Hvis dette med lav status på hushjelpyrket virkelig var tilstede, hvorfor søkte de da til yrket? Mange andre gjorde det, det var det som var vanlig, de visste at det ikke ble for så lang tid, var svar informantene ga på dette spørsmålet. Her må det bemerkes at ingen av mine informanter hadde gått aktivt inn for å få jobb som hushjelp. Grunnen til at de begynte, var at enten mora eller andre kjenninger var blitt spurt om de kjente noen som kunne begynne som hushjelp. Andre husker ikke hvordan og hvorfor de begynte som hushjelp.

Mine informanter som hadde vært hushjelp utgjorde ingen stabil yrkesgruppe. De skiftet arbeidssted eller de sluttet etter noen år for å gifte seg. Dette mønsteret finner vi igjen for hushjelpgruppen generelt på den tiden. Det mest vanlige var at de sluttet for å gifte seg.¹⁸

"..Ho sa at æ hadd stjelt ei nål. Det va ikkje sant, så gikk æ rett heim, nei, æ sprang heile veien. Æ gikk ikkje tilbake enda han pappa sa æ sku gjør det. Så fikk æ mæ ny plass, der va æ te æ gifta mæ."(29)

"..så skreiv de te meg at jeg måtte bare kom dit og begynn som kokk. Det va bedre enn å gå å vask...åt finfruen."(23)

"Æ va på to plassa i Sulis, men så reist de æ va hos te Bodø, og æ reist i lamme."(33)

I 1904 tjente hushjelpene fra 150 til 180 kroner pr. år. Hushjelpene som var lignet i 1930 hadde en inntekt mellom 300 og 500 kroner i året.¹⁹

"..der du tjent (som hushjelp), fikk du ikkje meir enn 10-12 krona mån."(4) ca. 1914

"Vi tjent 30 kron i mån ... Det gikk te klea og sko. Vi likt å pynt oss."(28)

Det var ikke vanlig at hushjelpene ble lignet for inntekten. I 1930 var det bare 13 av hushjelpene som var ført opp med lignet inntekt. På grunn av det lille utvalget har jeg ikke gått inn på en sammenligning av lønnen i Sulis og på landsbasis. Pengene gikk til sko og klær. De hadde gratis kost og losji.

Vi kan gå ut fra at hushjelpenes arbeidsforhold hadde endret seg til det bedre fra det tidlige til det etablerte industrisamfunnet. Som vi tidligere har påpekt, førte endringen i boligstandarden til en forbedring av arbeidsforholdene til kvinnene som hadde sitt arbeid i forbindelse med hus og hjem. Det skulle derfor også gjelde hushjelpene. Dessuten hadde det i perioden kommet hjelp-

midler til husarbeidet. Om arbeidsmiljøet var bedret er en annen sak. Det avgjørende her var forholdet til arbeidsgiverne. Hushjelpene i Sulis fulgte stort sett det samme mønsteret som hele gruppen på landsbasis, unntaket var fritiden.

4.3 Kokkene.

"Det levde..en viss myte rundt anleggskvinnene. De var skjøger, madonnaer og arbeidskvinnfolk. Det var skjønnheter som blei tillagt en viss overnaturlig kraft..De skulle ikke bare være kokker, det hendte også at de måtte være dommere i slåsskamper. De måtte ha et skikkelig temperament, og de skulle kunne svare godt for seg. De var midtpunktet i sjalusidrama der handlingen minte mye om tiurleik." ²⁰

I ligningsprotokoll fra 1904 (finnes ikke for 1900) var 61 kvinner lignet som kokker.²¹ Nå kan vi ikke være sikker på at alle kokkene virkelig ble lignet. I folketellingen fra 1930, som jo har med lignet inntekt, ser vi eksempler på at kvinner var ført opp med et arbeid, men allikevel ikke var lignet. Vi kan gå ut fra at dette ikke var noe særtilfelle for folketellinga 1930, men at det hadde med datidens holdning til kvinner og lønnet arbeid. 61 kokker får stå som et minimumstall for 1904. I folketellingen for 1910 var 119 kvinner ført opp som kokke.²² I 1930 var tallet på kokker ca.51. Antall kokker fulgte svingningene i befolkningen.

4.3.1 Hvem var kokkene?

"Det va no helst sånne som hadde det til levevei å vær kokk inntil dem gifta seg." (8)

"Det va nu nån Sulisjente, men de fleste kom nu fra en anna plass."(30)

Kokkene i 1900 måtte nødvendigvis være født et annet sted enn Sulis,stedet var så nytt at en ny generasjon kvinner ikke hadde

hatt tid å vokse opp. Kokkenes fødested fulgte ellers samme mønster som for hele kvinnegruppen, ved at de kom fra et større geografisk område rundt århundreskiftet enn de gjorde rundt 1930. (Jfr.3.2.) De fleste kokkene kom fra distriktet.

Et interessant aspekt når det gjaldt hvem som ble kokker, var om mor og datter hadde samme yrke. I Sulis var det som tidligere vist, kokke- og hushjelpyrket som var det dominerende. Dersom det da viste seg at mødrene til tross for de få yrkesmulighetene, ikke ville la yrket gå videre til døtrene, ville det si oss noe om holdningen til yrket. Vi kjenner ikke mødrenes yrke hos alle informantene. Dette gjelder først og fremst de arbeiderminnene som er samlet inn av andre. Men der vi kjenner moras yrke, finner vi ingen eksempler på at både mor og datter hadde vært kokke. På den andre siden finner vi flere mødre som hadde vært kokke, men da hadde dattera funnet annet arbeid. Også andre har kommet fram til dette trekket.²³

"Kokke sku æ ikkje bi, det va greit. Stell før masse galne mannfolk, det va ikkje nå før mæ, sa ho mamma. Ho vesst ka ho snakka om." (40)

Kvinnene som var døtre av tidligere kokke, fortalte at kokkelivet var hardt arbeid, mange fremmede mannfolk å stelle for, og det kunne gå hardt for seg med drikking og festing. Kvinnene som var kokker rundt 1930, uttalte seg derimot positivt om yrket; de hadde det trivelig på brakka, mange ungdom samlet på et sted, dans og moro ble det plass til, selv om arbeidet kunne være hardt. (Om dette førte til at de lot yrket gå i arv til neste generasjon, har jeg ikke kunne konstantere.)

Var kokkene gift/ugift? Som tidligere nevnt var det vanlig at ektepar bodde på brakker i 1900, og at kona hadde arbeid som kokke. Det var både gifte og ugifte kokker på brakkene i 1900.

"I de større brakken kunn det hend at en ta karan hadd familie, kjærring og et par onga. Kjærringa tok da kokkejobben, og på den måten fikk dem sæ husrom." (12)

I 1930 hadde arbeiderne fått egne familieboliger, det var ikke

lenger nødvendig at kona tok kokkejobb for å få hus. Når de da var fysisk adskilt fra lauskarsbrakkene, og dessuten skulle fylle en kvinneverolle som tilsa at de gikk hjemme, står vi igjen med en liten del av kokkene som var gift, og da sannsynligvis med en på kokkelaget. Dette går igjen hos de muntlige informantene. De forteller at få kokker var gift. Tre kokker var gift i 1930. Ingen av mine informanter kjente kokker som hadde barn med seg på brakka. De kunne imidlertid fortelle om kokker som hadde barn, men som satt dem igjen hjemme eller hos kjente. Det var ingen kvinner i 1930 som hadde barn boende hos seg på brakka, men situasjonen var litt anderledes i 1900. På Hanken i 1900 var det 10 kokker, av disse hadde 4 barn boende hos seg, på Giken hadde 3 av de 8 kokkene barn. Alle disse kokkene var gift. Ellers i Sulis var det 4 ugifte kokker som hadde barn.

4.3.2. Arbeidsoppgaver og arbeidsforhold rundt 1900.

Det var 467 lauskarer i Sulis i 1900. Vi så i kapittel 3 at 162 av disse bodde i et hushold sammen med en familie, vi står da igjen med 305 lauskarer som var på arbeidslag, og de aller fleste hadde ei kokke til å stelle for seg.

På Ofotbanen jag først dom såg,
i varje koje der nogra låg.
Dom var vel kokker, det var for sag,
men inte kunde dom laga mat.²⁴

Dette er et vers av "Kokkevise" fra Ofotbanen. Vi kan gå ut fra at Ofotbanen ikke var spesiell, at dette også kunnet ha vært skrevet på andre anlegg.

Dette med festing, elskov og minimalt med matlaging er beskrevet flere plasser.

"Det va mange kvinnfolk som var flinke til å stelle maten, men det var nok dei som ikkje dugde til det." (13)

Mine informanter, som jo representerte ei anna tid, hadde også hørt om slike forhold, men hevdet at slikt ikke kunne skje i deres tid

som kokke.

På Hanken var det strenge regler for utuktig oppførsel:

I blant så har vi kokker som vil så absolutt
de vil seg fast forlove, og det foruten prut.
Men da er stigern ikke sen..
nedjage bakfor Hanke-stull vår venn så god som
gull.²⁵

Andre kokker får en annen behandling:

En skål, barakkekokken,
lille rosenknopp!
Hun er en solstråle i vår kamp og strid.²⁶

Miljøet anleggskokkene levde i, kunne være nokså hardt, det fortelles det om i de eldste minnene.

"Ofte måtte kokka rømme og låg i gruvegangen om natta når slagamåla rasa som værst."(12)

Mange er historiene om de dårlige brakkene i den første tiden, lus og kakkerlakker herjet. Da var det kokka kom inn i bildet.

"Kokkan va grei sånn. ..dem holdt gutan rein, brukt pulver og salve..(så de ble kvitt lusa)."(8)

Ei kokke som kom til Sulis i 1907 forteller:

"Jeg sa: brenn sengene! Ja, skal vegglassa vekk, må sengene brennes. Kakkerlakken måtte fryses i hjel. I to juler var jeg igjen i brakka for å fryse i hjel kakkerlakken."(15)

Utstyret i de første brakkene var primitivt, et bord, noen krakker og senger i to høyder. Dessuten en "feleovn" til å koke på. Kokkene bodde på samme rom som lauskarene. De hadde sin egen krok hvor køya stod.

"Jeg hadde en krok for meg selv. Fra taket og ned foran senga

hang et tøyforheng-blomstrat."(15)

Kildene forteller ikke om overgrep mot kokka, ei god kokke var gull verdt, og måtte tas vare på.

"Sku man se på en kokk, så va det andre som va ferdig å spring i auan på en. Inte satan, sa finnan, titta på våran kokka! Berkele, berkele! Så va det å hold sæ unna."(6)

Vår første kvinnelige fabrikkinspektør, Betzy Kjelsberg var i Sulis i 1910:

"I Sulitjelma kom en 19 år gammel pike fra Lyngen til meg og sa at hun hadde hørt om meg, at jeg ..fikk sjefene til å gjøre som jeg ville. Hun sa hun orket ikke være der lenger, for det var ikke nok med at hun skulle koke, vaske og skure og holde rent, men hun skulle være kjerring for 11 mannfolk."²⁷

Betzy Kjelsberg fikk ledelsen til å love at de skulle bygge egne kokkerom. I et avisinnlegg ble dette kommentert:

"Nu blir det endelig slut paa uvesenet. Den nye fabrikkinspektør fru Betzy Kjelsberg har gitt ordre til at alle kokke i Sulitjelma som deler værelser med de mannspersoner de koger for, inden en bestemt frist skal være skaffet egne rum."²⁸

Et år senere var emnet oppe i avisen igjen:

"Endnu florerer nemlig dette uvæsen at kokken må bo, koke og sove paa samme værelse som dem hun koker for. Det var dette vi i fjor var dumme nok til å tro kunde bringes ut av verden."²⁹

Selv om eget kokkerom ikke var innført overalt, ble det etterhvert vanlig at kokka fikk eget rom. Det må ha vært en enorm forbedring for kokkene å få eget rom. Skjønt det kunne føre til så mangt:

"Kokka hadde ei krå der ho låg. Det rommet som var tiltenkt kokka var familierom." (15)

"Denne brakko låg på Hanken. Dar var det kokkerom, men skull æ ligg dar, så mått eg gå rundt brakko for å komma inn på rommet til karan. Derfor tok eg filt og sengjekar og la meg på golvet hos karan..."(5)

"Det va verre da vi fekk eget rom, da kunn dem snik sæ inn te oss uten at de andre så det." (4)

Matlagingen foregikk hele dagen dersom kokka hadde flere skift på laget. Da måtte de servere mat første gang klokka seks om morgenen når formiddagsskiftet gikk på, og siste gang når ettermiddagsskiftet kom fra arbeid klokka halv elleve. Tørrmaten holdt hver lauskar selv, og de skulle gi kokka mat hver sin gang. Middagsmaten gikk av felles kasse.

"Kokken forsøk å dele på sit forbruk av tørrmat..., men jeg husker der var to bokser de ikke turde røre, for der var skåret merker både i brød og ost."(14)

"Om høsten kjøpte det kokkelaget jeg var med, 8 mann, en rein oppe i fjellet, fra Saltdalen en gris, en stor okse, tre eller fire fåreskrotter, så vi hadd bra med mat...Omn til å bake i var det ikke." (15)

Det krevdes litt av kokka som skulle ta vare på all den maten!

Klesvasking var det tyngste ved arbeidet.

"Når e kom til brakko, va dar fælt så skiten, og det va lett å forstå at det hadd bodd lauskara dar. E vaska og gjor reint. Det e skull gjør va å stelle mat og gjør reint i brakko, og vask klean. Det va tongvint for e mått bær vatn frå ein bekk. Så mått e varme det over ein båtomm. Karan brukt mykje godt ullundertøy, som e inkje kunn kok, så dei gjekk med det på se heile vinteren. Men når dei ba me vaske ullundertøyet så gjor e det, og det gjekk på ein måte å få det reint." (5)

"Og så måtte vi vaske klær kvar vekka. For de bytta kvar lørdag just så anna almindelig folk. Og da ha vi ikkje noka anna enn en trestamp og et vaskebrett så vi vaska oppi. Og så måtte vi kok kvitklean. Vi måtte no ta putevaran av og hånddukan måtte vi no vask. Men ellers teppen, dem ha de no ikkje nå trekk på som vi mått vask...så mått vi vask lompen som de ha i gruva."(4)

"Vi mått skylle alle klærne ute, selv midt på vinteren. Når vi var ferdig med de siste...var de som lå underst stivfrossen. Så mått vi dra dem inn som om det var folk vi gikk og dro på."(21)

Kokkene i 1904 tjente mellom 140-200 kroner pr år. Til sammenligning tjente en arbeider i Sulis 350-600 kr i 1904.³⁰

"Min fortjeneste var 3 kroner pr mann pr måned (8 mann). Det var ikke penger-bare arbeid." (15) (1907)

Kokkene hadde ikke fast fritid i sitt daglige arbeid, spesielt ikke hvis de hadde flere skift på arbeidslaget. Men ferie fikk de når arbeiderne hadde ferie. (Se ellers kap.7. om ferie)

4.3.2. Arbeidsoppgaver og arbeidsforhold rundt 1930.

Kokkene kokte og stelte for lauskarer på brakker også i 1930. Hvor mange menn de hadde å stelle for varierte, ei oppga 6 mann, ei anna 10, ei 16. I 1930 stelte de 51 kokkene på arbeidslag for tilsammen 248 mann.

"Vi hadd eget kokkerom, alle kokken, mannfolkan bodd 6 i lag."(32)

Kokkelivet rundt 1930 var endret mht boligforhold, men arbeidsoppgavene var langt på vei de samme. Det som styrte arbeidsdagen var mennenes arbeidsskift. Hadde kokka lauskarer fra flere skift, ble arbeidsdagen lang.

"Det va å arbeid fra morran te kveld, det va ikkje nå anna å

gjør."(30)

Formiddagsskiftet startet kl 0600, kokka måtte opp klokka halv fem for å ha alt ferdig, fylle kaffeflasker og servere frokost. Mennene som kom fra nattskift måtte sove utover formiddagen. De som skulle på ettermiddagsskift, var heime på formiddagen.

"Litt problemer var det selvsagt med 16 mann på forskjellig skift, det ble ofte så som så med søvnen for dem som arbeidet nattskift selv om vi av og til nesten brukte fingerspråket for ikke å vekke de sovende." (14)

Middag skulle serveres før ettermiddagsskiftet gikk på kl 1400, og ny runde med middag når formiddagsskiftet kom av klokka halv tre.

"Etter meddagen va det å vask opp. Mannfolkan trengt å søv. Så va det ettermiddagskaffe klokka fem...og kveldsmat når de kom fra ettermiddagsskiftet klokka halv elleve."(24)

Serveringa skjedde der det var plass, ei brakke hadde plass til bare tre mann ved kjøkkenbordet, var det flere tilstedet, ble det servert i køyene.

"Kjøkkenet va så lite at berre tre kunn spis der, ellers mått maten serveres på rommet."(32)

Hver lauskar holdt egen tørrmat som kokka også fikk del i. Middagsingrediensene ble enten kjøpt i fellesskap, eller karene hadde litt kjøtt hver som de la i til middag. Heller ikke nå var alle lauskarene gavmilde, kokkene forteller om dem som helst så at de spiste minst mulig når det var deres tur til å gi kokka mat. Maten bestod av brød, fisk, potet og kjøtt. Bønner og flesk var "Sulis-mat".

"En gang i veka kjøpt vi brød, fikk det sendt opp med linbanen. Ferskfesk kunn vi også få med linbanen. Æ kokt kjøttmeddag to ganga i veka. Men det gikk mest på saltsei."(32)³¹

Handlinga foregikk mye pr. rekvisisjon, en mann gikk rundt og tok opp bestilling hos kokkene, så fikk de varene et par ganger i uka. Betalinga tok mannfolkene seg av, kokka hadde ikke noe med det å gjøre. Til stedene oppe i fjellene kom varene i kibber med linbanen.

I tillegg til matlagingen skulle klær vaskes og stelles.

"Æ stelt før desse 10 mannan, nå gruvbad va ikkje kommen. Men æ va no heldig, brakka va nesten ny, det va vaskekjeller der. Og ingen av lauskaran arbeid under jord."(30)

På Hanken stod vaskehuset et stykke fra brakkene, og lompen kom fra gruvearbeidere. Det ga litt andre arbeidsforhold!

"..ikkje va det gruvbad, der kom de fra gruva å mått vask sæ på kjøkkenet, ka du trur! All klean mått kokes i ei gryte. De skifta lomp en gang i måneden."(32)

Klærne måtte tørkes inne på kjøkkenet hvis været ikke var bra. Vinterstid kunne vaskinga by på store problem. Kokkene gir da også uttrykk for at det var vaskinga som var det tyngste med det å være kokke.

I helgene var det ikke så travelt som ellers fordi noen av lauskarene reiste hjem. Hvis det ikke var arbeid igjen fra uka, lapping av klær, stryking osv, ble det tid til besøk og turer. Kokkene hadde altså ingen klart definert fritid, fikk de arbeidet unna, kunne de ta fri, ellers var det vanskelig.

"Æ brukt å sett oppe om kveldan å stopp eller lapp klea. Vess vi hadd tid, gikk vi kokken på besøk te kverandre med håndarbeid, ja vi prata en masse. Mannfolkan satt i "salen" om kveldan og hørt radio. Om lørdagan va det dans på Dampkjøkkenet, vi hadd grammofon på Hanken, når ganga kom det spellemenn opp fra Sulis. Æ va så gla i å dans!"(32)

Det var ingen minner om overgrep på kokkene. Men at kokka frivillig slapp noen under fellen var det flere minner om. Den av lauskarene som kom i en slik situasjon fikk det ikke alltid så

lett etterpå, det vanlige var da at han alene måtte sørge for vann og ved til brakka, kokkmåg ble han kalt. Dette tyder på et system som holdt moralen oppe.(Se ellers kap.5.4.1. om barn født utenfor ekteskap.)

"Jeg traff nå ho da. Ho lika meg ikke no vidare til å begynne med. Ho var kokk, mått bær inn alt vatn.." (36)

Mange av kokkene fant sin framtidige mann på et av kokkelagene. Av mine informanter ble flere gift etter å ha møtt han på brakka.

Kokkene hadde ferie når mennene hadde ferie.

"Ungdom som bodd heime mått arbeid heile året, i Sulis hadd vi regulert ferie, 2-3 vekke, da reist vi te Bodø og rundt omkreng. En gang va vi på sykkeltur heilt te Mosjøen og Sandnessjøen."(32)

Hvilken lønn fikk de? Betalinga gikk i kroner pr. måned pr. mann. Lønna varierte. På Hanken i 30-årene fikk ei 6 kr pr. mann,ei på Sandnes fikk 10 kr pr. mann. Sistnevnte mente hun tjente meget godt, 100 kr pr. måned. I tillegg hadde de jo fri kost og fritt hus, så etter datidens forhold kom de godt ut av det.

"Å bei nu kokk, for du veit de tjent liksom beire de, de hadd ei forferdelig fortjeneste."(30)

I 1930-tellinga var 9 av kokkene lignet, med inntekt mellom 400 og 550 kroner.På spørsmål om hva de brukte pengene til, var svaret hos de fleste klær og sko.

"Vi sleit jo mye klea når vi va kokke."(30)

Kokkeyrket var et av hovedyrkene for kvinner både rundt 1900 og rundt 1930. Selv om boforholdene generelt var blitt forbedret mellom de to tidsperiodene, hadde de fleste brakkene ikke fått innlagt vann. Både rundt 1900 og rundt 1930 måtte mange kokker stå ute og vaske klær. Dette var det tyngste arbeidet kokkene hadde. Kokkene rundt 1930 hadde fått egne kokkerom, det var en stor forbedring. Rundt 1930 kom de første gruvebadene, det

betydde mye for kokkene som hadde arbeidere ved disse gruvene.

Kokkenes daglige arbeid var avhengig av hvilke skift arbeiderne på laget hadde. Dersom alle mennene gikk samme skift, ble det mye fritid for kokka. Var mennene fordelt på alle tre skiftene, måtte kokka jobbe fra morgen til kveld. Arbeidsbyrden var også avhengig av hvilket arbeid mennene hadde, hvor skitne de var i klærne når de kom heim. Dette var forhold som gjaldt like mye for den tidlige perioden, som for den siste. Kokkene rundt 1900 levde i et urolig sosialt miljø, med rallaren, slusken, som den ustabile arbeidsgiveren. I 1930 var de sosiale forholdene mer stabile.

Generelt kan vi si at kokkene i de to periodene hadde den samme arbeidsdagen og de samme arbeidsoppgavene. Arbeidsmiljøet var blitt bedre for kokkene rundt 1930. Det kom av en bedre boligstandard, med bl.a. egne kokkerom, og et mer stabilt sosialt miljø hos dem kokka arbeidet for.

4.4.Skeiderskene.

Skeiderskene var en gruppe kvinner som jobbet i selve produksjonen ved Grubene, de var de eneste kvinnene som var direkte med i produksjonen. Det fantes også mannlige skeidere, også de skeidet stein, men de hadde sitt arbeid på et annet trinn i produksjonen.

Med folketellingene og ligningsprotokoller som utgangspunkt, kan vi sette opp følgende tabell over antall skeidersker. (Her må nevnes at vi får inn den vanlige feilkilen med at ikke alle kvinnene ble lignet selv om de hadde arbeid. At dette også gjaldt for skeiderskene, får vi bekreftet i 1930-tellinga.) Tallene vi får frem her kan vi regne med er mindre enn de reelle, med unntak der de er tatt ut av folketellingsmateriale.

Tabell 4.4. Ant. kvinnelige skeidere 1900-1930

1900	1904	1905	1910	1913	1923	1927	1930
0	18	30	78	54	14	10	7

Kilder: Folketellingene 1900, 1910, 1930.

Ligningsprotokoller 1904, 1905, 1913, 1923, 1927.

Vi ser at antall skeidersker nådde en topp rundt 1910, og at det ble færre og færre fram mot 1930. I 1913 var det 118 kvinnelige skeidersker i hele landet, nesten halvparten, 54 skeidersker, befant seg i Sulis.³² Det var altså ingen stor yrkesgruppe på landsbasis, men i Sulis var skeiderskene i årene rundt 1910 en av de største gruppene av kvinner i lønnet arbeid.

4.4.1 Hvem var skeiderskene ?

"Det va vess nån gamle kjerringe som arbeidd på Sandnes."(28)

"Ho mamma bei skeiderske da han pappa dauna."(22)

"Mange va gamle jenter som ikke hadde sjanser til å bli gift, endel enker og svært mange ungjenter fra Lofoten."(12)

"De fleste av disse arbeidersker er ældre, ugifte kvinder eller enker med voksne barn."³³

Det har ikke vært mulig å finne noen tidligere skeidersker i live i dag. Mine informanter har enten opplevd gruppen skeidersker som en del av nærmiljøet, eller de var barn av skeidersker. Minneinnsamlingene har beretninger om skeidersker, og i ei jubileumsbok har ei skeiderske fra Bamble fortalt om arbeidet sitt.³⁴

Dersom vi ser på skatteklasse i ligningsprotokollene får vi et inntrykk av om skeiderskene var alene eller hadde forsørgerbyrde. I 1904 og 1905 var det bare skeidersker uten forsørgerbyrde. I 1913 hadde 20 av 54 noen å forsørge, i 1923 hadde 8 av 14 noen å forsørge. For 1910 og 1930 har vi mer detaljerte opplysninger om skeiderskene.

Tabell 4.5. Skeiderskene 1910 og 1930, antall, sivil status og

Tab.4.5. Skeiderskene 1910 og 1930, antall, sivil status og alder

	1910					1930		
	ugift	gift	skilt	enke	tils	ugift	enke	tils
ant.	51	11	2	14	78	2	5	7
m/lbarn	1	1		3	5			
m/2 "		1			1		1	1
m/4barn							2	2
yngst-eldst	14-60	22-50	31-52	35-67		50-56	34-57	
gj.snitts- alder	33	39		50				44
bor på rom med andre skeidersker	48	4	2	11	65	2		2
bor i fam.	3	7	0	3	13		5	5

Kilde: folketellingene 1910 og 1930

De fleste skeiderskene i 1910 var ugifte kvinner med en gjennomsnittsalder på 33 år. I 1930 var det flest enker som var skeidersker. Gjennomsnittsalderen på hele gruppen skeidersker var i 1930 9 år høyere enn i 1910 (44 år og 35 år). Det var 11 skeidersker som var gift i 1910, bare to av dem hadde barn. I 1930 var det ingen gifte skeidersker. Ei ugift i 1910 hadde barn. To av skeiderskene i 1910 var skilt, men uten barn. Mens flertallet var enker i 1930, var bare 14 av de 78 skeiderskene i 1910 enker. Tre av enkene i 1910 hadde et barn å forsørge, i 1930 hadde to enker fire barn og ei hadde to barn. Denne sammensetningen hadde også gruppen skeidersker i Bamble.³⁵

Dette støtter opp om uttalelser fra mine muntlige kilder som hevdet at noen av skeiderskene var enker som måtte forsørge seg selv og barna etter at mannen omkom i gruva. Det var perioden rundt 1930 mine informanter kjente til. På den måten fungerte skeiderhuset som et sosialt tiltak i en tid da den økonomiske støtten til etterlatte ikke var kommet i gang.

"Den der brakka dem kalla barnehjemmet, den va satt opp før at ongan te skeidersken sku ha en plass å vær. Men det fungert aldri."(38)

"Ho mamma mått lemn oss onga aleina heime når ho sku på arbeid på skeiderhuset. Æ huska vess vi våkna når ho gikk, brukt vi å spreng ætter ho. Så mått ho snu å gå heim med oss. En gang nådd ikkje søstera mi ho igjen, det va om vintern, men de såg ho fra kraftstasjonen, så fikk ho vær der om dagen."(35)

De 78 skeiderskene i 1910 hadde tilsammen 7 barn å forsørge, mens de 7 i 1930 hadde 10 barn å forsørge. Skeiderskene i 1930 hadde flere barn enn skeiderskene i 1910, men gruppen som helhet hadde ikke mange barn. Ikke rart at barnehjemmet ikke fungerte! Vi så også at en større del av skeiderskene som var lignet hadde noen å forsørge i 1923 enn i 1904 og 1905. Det skulle avspeile den samme tendensen.

De kvinnelige skeiderne gikk fra å være en gruppe med hovedsaklig ugifte kvinner uten noen å forsørge, til å bli en gruppe kvinner som var eldre enn de i 1910, og hvor flertallet var enker, med eller uten barn.

De fleste skeiderskene i 1910 bodde i brakker på rom som de delte med andre skeidersker. Fire av de elleve gifte skeiderskene bodde også på brakker, uten mannen. Dette var litt eldre kvinner. Det er vanskelig å si hvorfor kona og mannen ikke bodde sammen i en familie. En avisartikkel noen år senere forteller hvordan en syk mann måtte på fattiggården mens kona fikk arbeid på skeiderhuset, kanskje var dette mer enn et engangstilfelle.³⁶

Det er skeiderskene som bodde på brakkene vi hører mest om.

"Bare adskilt med en tynd panelvæg fra vort rum var en stor sal for kvindelige "skeidere". Det var i alt 14 kvinder som her dannet familie. Der var 14 kaffekjedler, 14 stekepander osv...Det er kanskje overflødig at skildre de dramatiske optrin som det daglig kom til i denne blandede kvindekoloni..det blinket av halvtømte melkebokser og knuste kopper som kasteskyts over hele det store værelset..sat de to religiøse Helgelandspiker.. og sang frelseshymner.., mens "finska" spaadde to andre livets lyseblå lykke i en skitten kortstok."

Dette er hentet fra en slusks opplevelse av skeiderskene, og han avslutter:

"Jeg bærer endnu med meg en... respekt for kvindenes fysiske kraftutfoldelse- isærdeleshet hvor de optrær i flertal i kampen for tilværelsen."³⁷

Dette er et eksempel på omtalen skeiderskene fikk i ettertid, det var mye bråk og slåssing dem i mellom. Det er da kvinnene på brakkene det er tale om.

"Første gangen e va i Sulitjelma (1905?) så va det mye kvinnfolk der. Det va to hundr og seksti kvinnfolk i skjeiderhuset, og på Sandnes va det bygd to store etasjes brakker. Der va det liv! Det va tilsett en brakkesjef som skulle holde orden og styr på kvinnfolka...Dem sloss lugga kverann og skreik. De yngre fekk se kjærast blant busen og de eldre ble misundelige. Så ble det slagsmål...Dem sloss på skeidehuset og- e så det ikkje, men hørt snakk om det."(12)

"E va ikkje så lenge i Sulitjelma. E hadd tenkt å begynn på skjeidarhuse, og va dar ein kvell og såg på. Men e likte ikkje det arbeide som va dar. Og så sloss kvinnfolka mykje godt når dei var usams."(5)

Slik er minnene om skeiderskene, om de virkelig var sånn, er vanskelig å si. Flere kilder nevner dette, også informanten fra Bamble.³⁸ Det var et trekk ved denne yrkesgruppen som ikke var geografisk bestemt. Kanskje kunne det ha noe å si at de hadde den jobben de hadde, de var del i en prosess som det ellers bare var menn som deltok i. De fikk en kvinneverolle som ikke var vanlig. Dessuten hadde de ikke ei kokke som laget mat til dem i fellesskap, slik som lauskarene, de stelte i stand hver for seg, da kunne det lett bli trangt om plassen og krancling. Skeiderskene som bodde utenfor brakkene fikk ikke et slikt rykte.

4.4.2 Arbeidsoppgaver og arbeidsforhold.

"Det kvinnfolkene gjorde der var- det gikk to transportband på den ene side og ..på den andre siden var det også to band det satt som oftes 6-8 kvinnfolk på hver side av bandene. Og det var å plukk malmen utav og la gråberget gå...De hadde ei sådanne dagslyslampe og etter det tok de ut koppermalm, svovelkis og den slags...Alt va innebygd, men det var ikke noe varme."(19)

Arbeidet til skeiderskene besto i å plukke ut malmen fra gråberget. Stein fra alle gruvene i Sulis kom til skeiderhuset på Sandnes med linbane, og etter at den var knust ned til et eggs størrelse, skulle kvinnene sortere den.

Skeiderhuset hadde ikke oppvarming, så om vinteren kunne det bli temmelig kaldt der. Dessuten ble malmen skylt i kaldt vann. Om dette var tilfelle i alle årene det var skeiding, er usikkert. Noen forteller om kaldt vann, andre om tørr malm som ble skeidet. Det må ha vært en viss oppvarming dersom steinen var skyllet i vann først, ellers ville den fryse om vinteren og være umulig å skeide.

"Tenk på at det var bare kaldt vann som skjulte steinen. Den ble skylt igjen noen (igjennom?) store trommer (tromler?) før de kom ned til bandet..det var veldig kaldt der, så de rustet seg ut med pulsvanter...fingervanter som som gikk herifra og oppover og de var godt kledd. Det var ikke noe lysthus å være der... ho kledd på seg noe forferdelig."(20)

"Æ va på skeiderhuset hos ho mamma, manga ganga. Æ huska at de hadd kledd på sæ masse sekka så dem ikkje sku frys. Det va et kaldt arbeid, men formann, han satt i oppvarma glassbur og passa på dem."(35)

Arbeidsforholdene kunne være harde, sett med dagens øyne. Det ble ikke satt inn oppvarming av arbeidsplassen de årene den bestod. Skeiderskene gikk 10 timers skift fram til 1907, da fikk fagorganisasjonen gjennom 8 timers skift.³⁹

Arbeidet gikk helkontinuerlig, tre skift. I 1909 ble foreslått å

innføre forbud mot nattarbeid for kvinner i den nye arbeidervernloven. Spørsmålet om særbeskyttelse av kvinnene i industrien, ble et stridsspørsmål. Langt fra å være det eneste, var det likevel det enkeltspørsmål som fikk størst betydning i splittelsen mellom de borgelige kvinnesakskvinnene og arbeiderkvinnene.⁴⁰ Kvinnesakskvinnene så på særbestemmelsen som en begrensning for kvinner i arbeidslivet, mens arbeiderkvinnene mente at uten en slik bestemmelse kunne kvinnene utnytted av arbeidsgiverne, all den stund arbeidslønningene til kvinnene var billigere enn mennenes. Gruppen av skeidersker fra Sulis var av de få arbeiderkvinnene som la inn protest mot vedtaket om særbeskyttelse av kvinner. Årsaken til protesten var at de var redd for å miste arbeidsplassene. I et telegram fra skeiderskene til Stortinget het det:

"..at i den del av skeidingen hvor kvinder anvendes, helt må indstille om natarbeid for disse bliver forbudt uten dispensasjonsanledning."⁴¹

Betzy Kjelsberg møtte også skeiderskene:

"Fra Bodø skulle jeg ta meg en tur til Sulitjelma, hvor kvinner hadde nattarbeid i skeideriet. Det merkelige var at kvinnene ikke ville ha noen forandring med hensyn til dette. De syntes ikke det var nødvendig med noen særlov, da de var godt betalt og hadde 8 timers skift."⁴²

Forbudet ble ikke vedtatt, i 1915 kom det opp på nytt. Også denne gang protesterte skeiderskene i Sulis mot forbudet.

"Lettere arbeid enn de hadde, kunne en kvinne vanskelig få, det var meget lettere enn husarbeid."⁴³

Heller ikke i 1915 ble forbudet vedtatt. Skeiderskene fortsatte å gå sine tre skift.

Skeiderskene tjente mindre enn sine mannlige kollegaer. I 1904 tjente en kvinnelig skeider mellom 110 og 200 kroner måneden, de mannlige mellom 350 og 600 kroner. I 1923 tjente skeiderskene mellom 1600 og 1850 kr pr år, de mannlige mellom 550 og 4900 kr. I 1930 var lønnen for henholdsvis kvinnelige og mannlige skeidere

ca 800 kr og ca. 3000 kr, en nedgang fra 1923.⁴⁴ Dette kunne være et resultat av dårlige tider.

I 1929 var det nye vaskeriet og den nye smeltehytta ferdig. Det betydde en omlegging av produksjonsprosessen, som i neste omgang betydde at skeidingen ikke lenger var nødvendig. I 1930 var det bare 7 skeidersker igjen, og yrkesgruppen skeidersker ble i de neste årene helt borte.

Skeiderskene var de eneste kvinnene som hadde sitt arbeid direkte med i produksjonen. Arbeidet deres bestod i å skille malmen fra gråberget i den knuste steinen fra gruvene. Skeidingen begynte i Sulis like etter 1900, de kvinnelige skeiderne var da hovedsaklig ugifte kvinner uten forsørgerbyrde. Fram mot 1930 utviklet gruppen seg til å bestå av enker og noen eldre ugifte kvinner. Skeiderskene gikk helkontinuerlig, med ti timers skift fram til 1909 da åtte timers skift ble innført. De protesterte da det ble på tale med forbud for nattarbeid for kvinner. De fleste skeiderskene bodde på brakker i et hardt miljø. Skeiderskene arbeidet skift, og hadde dermed definert fritid. Det ble færre skeidersker pga utviklingen i produksjonen, og etter 1930 ble yrkesgruppen helt borte.

4.5. Oppsummering.

Sulis fikk tidlig byskole og middelskole. Det første førte til at arbeiderkvinnene i Sulis fikk mer skolegang enn kvinnene i distriktet. Det andre førte til et tydeligere klassskille på stedet; flertallet av kvinnene som gikk på middelskolen var fra de øverste sosiale lagene. De fleste arbeiderdøtrene som bodde hjemme etter endt grunnskole, hadde ikke lønnet arbeid.

Arbeiderkvinnenes yrkesvalg ble bestemt av flere faktorer, rolleforventninger, foreldrenes holdninger til de ulike yrkene og klassetilhørighet. Rolleforventningene var knyttet til kvinnenes sivilstand, som i neste omgang var avgjørende for et mulig valg av yrke. De aller fleste kvinnene i lønnet arbeid var ugifte kvinner. Holdninger i nærmiljøet var også av betydning. Familiens informasjon om yrker var med i avgjørelsen om yrkesvalg. Utdan-

ningsnivået var avhengig av klassetilhørighet og til en viss grad av informasjon. Familien kunne være utgangspunkt for spredning av informasjon om arbeidsmuligheter for arbeiderkvinnene, og den kunne også opptre som arbeidsformidler.

Kvinnenes muligheter til lønnet arbeid i Sulis var i 1930 spredt på flere typer arbeid enn i begynnelsen av århundret. Dette var hovedsaklig en følge av at samfunnet hadde utviklet seg fra et anleggssamfunn til et etablert industrisamfunn. Et eksempel her er at det i 1930 var kommet flere butikker i Sulis. Butikkdamene var i 1930 blitt den tredje største yrkesgruppen, i 1900 var ingen kvinner registrert med arbeid på butikk. Både i 1900 og 1930 var det flest kvinner som arbeidet som hushjelper og kokker. På landsbasis var hushjelpyrket det største kvinneyrket, der fulgte Sulis det vanlige mønsteret. Det spesielle samfunnet i Sulis med mange lauskarer førte til at kokkeyrket ble et av hovedyrkene. Totalt sett var det en nedgang i andel kvinner i lønnet arbeid fra 1900 til 1930. Også på landsbasis var det en nedgang.

Hushjelpenes arbeidssituasjon var avhengig av boforholdene og hvem de tjente hos. De endrede boforholdene ga endringer i hushjelpenes arbeidssituasjon, innholdet i arbeidet var derimot det samme. Forholdet til arbeidsgiverne spilte en stor rolle for hushjelpene, både rundt 1900 og rundt 1930. De fleste hushjelpene arbeidet hos funksjonærene i Furulund.

Kokkeyrket hadde noen endringer mellom de to tidspunktene. Selve innholdet i arbeidet var det samme, de kokte og stelte for lauskarene. Men kokkene rundt 1900 levde i et hardere sosialt klima, de arbeidet for en ustabil arbeidstokk og de hadde ikke egne kokkerom. Kokkene rundt 1930 arbeidet for en mer stabil arbeidstokk og de hadde egne kokkerom. Boforholdene på brakkerne var blitt bedre mellom de to tidsperiodene, og dette førte til at kokkenes arbeidsforhold var blitt forbedret.

Skeiderskene var de eneste kvinnene som var direkte med i produksjonen. I 1900 var skeidinga ennå ikke satt igang, men yrket var en periode et av de største kvinneyrkene i Sulis. Skeiderskene som bodde på brakker fikk et hardt ettermele. Yrket

var på tur ut i 1930.

Kvinnenes sivilstand i de tre yrkene viste variasjoner. Hushjelpyrket var mest stabilt i så henseende, de fleste hushjelpene var ugifte både i 1900 og i 1930. Kokkegruppen som i 1900 besto av både ugifte og gifte kvinner, var i 1930 dominert av de ugifte kvinnene. Skeiderskene gikk andre veien, fra et flertall ugifte kvinner i oppstarten, til en overvekt av enker i 1930. Kvinnenes sivilstand hadde ulik betydning for yrkesvalget rundt århundreskiftet og i trettiårene for disse yrkene.

De tre yrkene hadde ulik status i lokalbefolkningen. Det ble gitt uttrykk for at kokkeyrket hadde laveste status. Dette ble forsterket ved at yrket sjelde gikk i arv fra mor til datter. Hushjelpyrket hadde også lav status, men døtrene fra Sulis valgte dette yrket selv om det betydde at de måtte bøye seg for en av de "fine" fruene. Heller det enn å arbeide for lauskarene. Med tanke på klassekamp og arbeidssolidaritet, kunne det heller vært motsatt, at foreldrene heller så at døtrene tok arbeid for noen fra deres egen klasse, enn å arbeide for de "fine". Både de muntlige kildene og det statistiske materialet viste at slik var det ikke. Yrket ble heller sett på som en del av livsløpet, en opplæring de fikk før de fikk eget hjem å stelle for. Dersom vi ser på lønn som uttrykk for status, hadde skeiderskene høyest status da de tjente mer enn de to andre yrkene, ca. 800 kr i 1930, kokkene tjente ca. 550, mens hushjelpene lå lavest med ca. 500 kr.

Arbeid og fritid var forskjellig i de tre yrkene. Skeiderskene hadde en klart definert arbeidstid, de gikk åtte timers skift. Hushjelpene hadde ikke like faste arbeidstider, men de hadde relativt korte dager, med faste friettermiddager. Kokkene arbeidet under andre forhold. Dersom de hadde lauskarer fra flere skift, stod de i arbeid fra de stod opp til sent på kvelden. Kokkene hadde ingen fast definert arbeidstid, de kokte og stelte når det var behov for det. I helgene hadde de mindre arbeid, alt ettersom hvor mange menn som var igjen på brakka. Etter at fagorganisasjonen slo igjennom i 1907, fikk alle arbeiderne fast ferie. Dette betydde at skeiderskene og kokkene fikk fast ferie. Funksjonærene hadde også ferie, dermed fikk kvinnene som var hushjelp der som oftest ferie.

I innledningen ble det stilt spørsmål om endringene i samfunnet fikk innvirkning på kvinnene i lønnet arbeid. I det tidlige industrisamfunnet var det en større andel kvinner i lønnet arbeid enn på landsbasis. Dette kom av at kvinnene søkte til Sulis nettopp for å finne arbeid, de bodde ikke der fra før. Det etablerte industrisamfunnet hadde en mindre andel kvinner i lønnet arbeid enn det tidlige industrisamfunnet, men det hadde et bredere spekter av arbeid. Butikkdame, serveringsdame, pedell, hotellvertinne/pike og frisør var nye yrker som var en følge av utviklingen av samfunnet. Utviklingen i folketallet førte til at det ble behov for f.eks. flere lærerinner og sykepleiere.

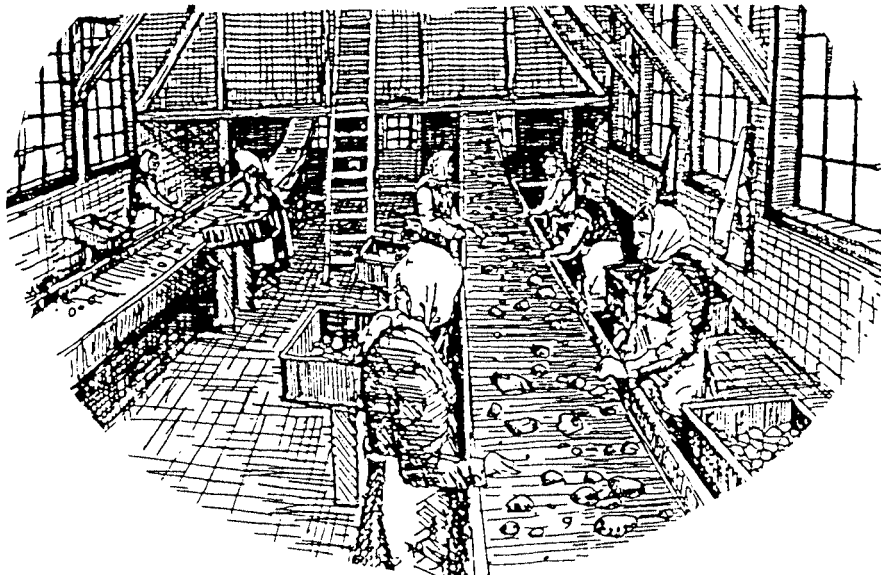
De fleste kvinnene i lønnet arbeid hadde arbeid i tilknytning til hus og hjem, hushjelpene og kokkene. For disse ble det av stor betydning at boligsituasjonen hadde forbedret seg, dermed ble deres arbeidsforhold også forbedret. Arbeidsstokken i 1930 var mer stabil enn arbeidsstokken rundt 1900. Dette førte igjen til et mer stabilt sosialt miljø og et bedre arbeidsmiljø, spesielt for kokkene.

Rundt 1930 ble produksjonen ved verket endret. Ny teknologi kom inn, og behovet for skeidningen ble overflødig. Skeiderskene som hadde oppstått som følge av teknologien i det tidlige industrisamfunnet, ble nå erstattet av ny teknologi som kom til i det etablerte samfunnet. Siden skeiderskene var de eneste kvinnene i produksjonen, var de også de eneste kvinnene som ble direkte involvert i den teknologiske utviklingen på stedet.

Noen av kokkene på Hanken, ca. 1934.

Skeiderskene i arbeid.

KAPITTEL 5. HUSMØDRE.

5.0. Innledning, kilder.

Den største kvinnegruppen i Sulis var husmødrene. I dette kapitlet vil jeg beskrive trekk som var relevant for deres hverdag. Det vil ikke bli gjort forsøk på å beskrive alle arbeid-soppgavene de hadde, heller se på det som var spesielt for arbeiderhusmødrene i Sulis. Først vil jeg se på hvilke arbeidsforhold de hadde, hva som styrte hverdagen deres, og økonomien de levde under. Vidre vil jeg se på svangerskap og fødsler, hvordan var forholdene for kvinnene på dette området. Her vil jeg også komme inn på de ugifte mødrene. Deretter vil jeg se på husmødre i lønnet arbeid, og forholdene for enkene. Kvinnene som kom til Sulis fra et fiskebondemiljø, ga mange interessante opplysninger som ga grunnlaget for et komparativ studie av sider ved husmødrenes rolle i de to ulike miljøene.

Så langt kildene tillater, vil jeg se på husmoryrket både i anleggssamfunnet og i det etablerte industrisamfunnet, hensikten blir å se på om husmoryrket hadde endret seg. Jeg vil forsøke å se disse endringene i forhold til endringene generelt for husmødre på landsbasis. Vi kan da spørre: Hvilke endringer skyldtes utviklingen fra et anleggssamfunn til et etablert industrisamfunn?

Kilder

"I 1950 var ennå ikke "kvinnehistorie" oppfunnet som eget felt. Vi samlet likevel inn stoff fra kvinner....men våre spørsmål til kvinnene var av samme art som til mennene...Vi spurte..ikke om "privatlivet", ikke om dobbeltarbeid, ikke om familieforholdene, ikke om barneoppdragelse. Dette er ergelig. Vi har mistet en generasjon av husmødre."¹

Tross husmorgruppens størrelse, var den ikke i søkelyset da de tidligste minneinnsamlingene ble utført på 50-tallet. Det var arbeiderminner som stod i fokus, kvinneperspektivet hadde ennu

ikke slått gjennom. Informantene fra denne tiden ga bare indirekte informasjon om forholdene for husmødrene, mange ting ble ikke tatt med i det hele tatt. F.eks ble fødsler ikke nevnt av informantene. Mine egne informanter ble spurt om sitt liv som husmødre i Sulis før krigen. De ble også spurt om hvilke forhold mødrene hadde som husmødre i forhold til dem selv, dette for å få utfyllende opplysninger til de første minneinnsamlingene. Svakheter her ligger i at vi ikke kan si om forholdene er farget av senere opplevelser. Husmødrene fra anleggstiden kjenner vi derfor bare indirekte, gjennom det skriftlige kildematerialet og gjennom barna, med de svakheter det innebærer.

Jeg har brukt folketellingene fra 1900 og 1930, avisinnlegg, Sanitetens møteprotokoll og andre skriftlige kilder. Folketellingene gir opplysninger om hele husmorgruppen. De andre kildene gir sannsynligvis et skjevt bilde, den "vanlige" husmoren kommer neppe fram i avisinnlegg eller i søknader om støtte. På denne måten blir husmødrene som var dårligst stilt, overrepresentert i de skriftlige kildene. Ellers har jeg sett på litteratur om den generelle utviklingen av husmoryrket/rolle i perioden for å sette forholdene for husmødrene i Sulis inn i en større sammenheng.²

Kildesituasjonen for dette kapittelet var derfor vanskelig. De muntlige kildene spiller en større rolle her enn i de øvrige kapittele, med de usikkerhetene det fører med seg. Jeg har imidlertid sett det som viktig at denne store kvinnegruppen ble tatt med. Som nevnt var de fleste husmødrene i Sulis arbeiderkvinner. Mine muntlige informanter var fra arbeiderklassen, og skulle ut fra dette representere flertallet av kvinnene som var husmødre i Sulis.

5.1. Husmødrenes hverdag, boforhold og arbeidsoppgaver.

Husmødrene var den største gruppen kvinner både i 1900 og i 1930. I 1900 utgjorde gruppen husmødre 12% av den totale befolkningen, i 1930 var andelen øket til 16%. (Vedlegg 2.) På landsbasis var 15% av befolkningen husmødre i 1900, i 1930 var andelen 16%.³ Det etablerte industrisamfunnet lå likt med landsgjennomsnittet, mens

anleggssamfunnet var spesielt, det stemmer med det vi så i kap. 3 om befolkningsstrukturen. De aller fleste husmødrene i Sulis var arbeiderkvinner, 124 av de 134 i 1900, i 1930 353 av de 405 husmødrene.

"Sneen føk ind ... gjennom .. veggene, saa der laa store snefonner om morgenen. Her bor ogsaa familiefolk med smaabarn."⁴

Som vi har sett tidligere var boforholdene dårlig for arbeiderne og deres familier i den første tiden etter 1900. Fram mot 1930 var dette langt på vei rettet opp ved at de hadde fått familie-leiligheter. Dette skulle bety at husmødrene hadde fått bedre arbeidsforhold enn de hadde rundt århundreskiftet.

"Vi vart gifte i nittenhundre og tri i Sulitjelma, og presten som vigde oss hette Birkeland. Brylluppet va enkelt, bare bus, men moro va det!"(9)

I startfasen bodde de fleste nygifte dårlig, enten på noen små rom eller hjemme hos familien.

"Først bodd æ heime, det va jo umulig å få tak i hus, men så fikk vi hus på Furuhaugen. Det va langt å gå dit, men det brydd vi oss ikkje om. Så fikk vi hus i Furulund, og seinar så fløtta vi te Glastunes."(29)

"Vi fikk et rom på loftet hos en familie, det va så trangt at. Så fløtta vi te bakeriloftet, og etter nån år fløtta vi te Glastunes. Det va når vi fikk fleire unga."(31)

Det går igjen at ekteparene flyttet flere ganger for å få bedre hus. Boforholdene var ellers nært knyttet til hvilket arbeid og status mannen hadde.

"Folk sa at æ kviskra når æ snakka,men det var jo nå æ hadd vent mæ te. æ vill ikkje at naboan sku vet alt." (29)

Dette var et annet trekk ved arbeiderleilighetene, de var ikke lydtette.(jfr. 2.5) For husmødrene som var hjemme hele dagen,

måtte det få betydning for deres hverdag. Mine informanter forteller at de behøvde ikke å slå på radioen for å høre nyhetene dersom naboen hadde den på. Eller som ei husmor forteller om naboen som var så kveldstrøtt.

"Først hørt vi at gyngestolen ståppa, så datt pipa i gålvvet, da vesst vi, han va såvna." (27)

"Æ hadd ei nabokjerring som bråka nå førferdelig når ho vaska opp. Ikkje kunn ho vent te meddagskvila va åver heller!" (29)

Dette at kvinnene, og de øvrige familiemedlemmene, kjente så godt til naboenes vaner og uvaner, førte ikke til at forholdet til naboene ble like nært og intenst. Tvert i mot, informantene oppga oftest at de ikke hadde sine beste venner som nærmeste nabo. Kanskje kom det av at de kjente disse for godt, ufrivillig. Britiske forskere har kommet fram til at naboer i slike situasjoner "kommer i den pinlige situasjon å kjenne hverandre altfor godt." Dette innbød ikke til nærmere vennskap.⁵ Dette betydde imidlertid ikke at naboene var fremmed for hverandre, nabokvinnene hjalp hverandre dersom det trengtes.

Det som satte de ytre grensene for de daglige gjøremål, var først og fremst mannens skiftarbeid. Skiftene varte ei uke av gangen, det førte bl.a. til at middagstida og dermed også de øvrige gjøremål i huset, var til forskjellig tid fra uke til uke. Dette ble en del av klasseskillet på stedet:

"De fine spist sein meddag, arbeideran spist tidlig. Så va det dem som trudd de va så fin at dem spist meddag langt utpå ættermiddagen." (34)

Dette hørte sammen med at de "fine" hadde fast arbeidstid, fra ni til fire. Arbeiderne hadde ikke fast arbeidstid, de gikk skift, de startet dessuten arbeidsdagen tidlig, klokka seks dersom de hadde formiddagsskift, og avsluttet dagen tidligere. Husmødrene fra de ulike sosiale lagene hadde da forskjellige tider de utførte de ulike gjøremål. Dette førte bl.a. til at de gikk ærender på butikken til forskjellige tider. Dessuten handlet ikke arbeiderne og funksjonærene på samme butikk, funksjonærene

handlet på den private, arbeiderne på koopen. Dette førte til at tid og sted for å handle, sa både hvem de var, og hvilket skift mannen hadde.

Dette var etter at kooperasjonen var kommet til Sulis (1913). Etterhvert kom det samvirkelag i Glastunes, Charlotta og på Jakobsbakken (jfr.2.4). Kooperasjonen fikk også i gang et bakeri. Vi så at kokkene kjøpte det brødet de trengte til brakkene, for husmødrene var det mer vanlig å bake brødene sjøl.

"Ho mamma baka 16 brød i slengen, ho hadd jo mange onga. Sjøl hadd æ nok å bak åtte i vekka."(33)

Ellers var arbeidsoppgavene til en husmor langt på vei avhengig av henne selv, ifølge informantene. Noen oppga at dagene gikk til syng og stryking, vasking og baking. Andre påpekte at husene var små og trengte ikke så mye stell.

Kombinasjonen gift med skiftarbeider/bo i ikke lydtette hus, førte til at det ble mange hensyn å ta for husmødrene. Det vanlige var at fire hushold bodde i samme hus, og det kunne godt tenkes at mannfolkene i huset gikk tre skift.

"Det va å spreng ætter ongan heile dagen. Ikkje mått de bråk inne, og ikkje utfør husan heller. Mannfolkan mått søv når de hadd vært på arbeid. Værst va det når nån hadd nattskift."(29)

"Æ følt mæ heilt innstengt, det va folk på alle kantan, nån hadd formiddagsskift, og da sku de søv meddagskvil, nån hadd nattskift, de sku søv om formiddagen. Å ongan mått vær stille, ja, ikkje kunn du skjennes på dem heller, før da bråka jo du sjøl. Nei, æ likt mæ ikkje å bo sånn."(28)

Dette satte krav til barneoppdragelsen. En annen ting arbeiderkvinnene hadde å hankses med i hverdagen, var redselen for ulykker i gruva. Informantene holdt ikke dette opp som noe forferdelig, det var noe de måtte lære seg å leve med.

"Vi bodd så vi så te grua, vess vi så at arbeideran kom

nerover bakken før tida, vesst vi at det va skjedd nå. Kem va det denne gangen?"(22)

"Æ huska en gang æ sto å laga meddag, så hørt æ han kom inn døra, men så va det ikkje hannes skritt i trappa! Nu kjem de med beskjed, tænkt æ, og det stemt. Men det va nu heldigvis ikkje nå alvorlig."(29)

"Æ sto nu opp klokka fem kver morran når han hadd formiddagsskift, så vesst æ nu at æ ha sedd han å stelt før han den dagen, om nåkka sku skje."(32)

"Æ huska vel en ny prest en gang, han fant ut at han sku gå på besøk te arbeideran, før å bi bedre kjent med dem. Ka du tru, alle trudd jo at det hadd vært ei uløkke, og at han kom før å gje beskjed. Han slutta snart med det."(38)

Nære naboer, skiftarbeid og redselen for ulykker var også del av husmødrenes hverdag rundt 1900. I følge mine informanter var det mer vanlig med husdyr da de var barn enn da de selv ble husmødre.

"De hadde fjøs, og strikking hadde hun bestandig med seg,..og hun sydde alle klærne til ungene, så jeg må si det var noe forferdelig folk til å arbeide. Hun hadde både geiter, høns, kyr og gris."(20)

"Mange hadd geiter for å hjelp på nøda. Vi hadd fire, ho mamma laga ost, ellers så drakk vi melka sjøl."(26)

Et annet moment som ga merarbeid til husmødrene i anleggssamfunnet, var systemet med at familier måtte ha lauskarer boende hos seg for å få hus.

"Vi hadd to rom...vi var 7 stykker i alt av familien, så hadde vi 6 løskarer og det var senger som sto opp langs alle veggene. Og så sto det hvert sitt spyttbakke ned for senga. Ja, vi måtte varme vannet på komfyren og så vaske seg i hvert sitt vaskevannsfat, og så lompen de kom inn med, skitten lomp, så når vi var ferdig med å vaske og stell før middag, så måtte vi først vask gulvet på kjøkkenet så de kunne komme

til bordet å spise."(20)

"Vi hadde bare ett rom, og der bodde far og mor og jeg og 6 løskarer. Og der skulle de vaske seg, skifte og spise. Mor og jeg lå på gulvet, i alle fall til å begynne med. Og lus og kakkerlakker det var en ting det var velstand på, om det ikke var velstand på noe annet."(17)

Som vi så i kapittel 3, var systemet med lauskarer på tur ut i 1930. Gruvebadene hadde gjort sitt inntog, husene var blitt bedre, innlagt vann og vaskekjeller var ikke noe særstykke. Dette skulle indikere at husmødrene rundt 1930 hadde mindre fysisk slit enn husmødrene rundt 1900. Men vi fant også at kvinnene i 1930 hadde flere barn enn i 1900, på dette området hadde kvinnene i den siste perioden større arbeidsbyrde. Men det fysiske tungarbeidet var mindre for husmødrene i 1930 enn i 1900.

Dette var en generell utvikling i hele landet, det fysiske slitet i husmorens hverdag var på tur ut i mellomkrigstiden.⁶ Samtidig kom det nye krav til husmorrollen. Stikkordene her ble psykisk omsorg og tilstedeværelse, og et større krav til hygiene og renslighet. Dette ser vi avspeilet i datidens massemedier, aviser og blader hadde annonser og artikler som oppfordret kvinnene til renslighet og ekstra omsorg for barna.

Ingen av mine informanter nevnte spesielt at barneomsorgen hadde endret seg fra mødrenes tid, men at kravet til renslighet var endret, pekte flere på. Dette kravet ble nok forsterket i og med at kvinnene i Sulis levde fysisk veldig tett; i små, ikke lydtette leiligheter, det var lett å ha kontroll med hverandre.

"Æ brukt å sett attmed vinduet å sy, eller æ sto å strauk der. Når folk kom forbi sa de: "Du sett nu her bestandig å arbeid." Tja, æ vill jo ta skikkelig vare på klean te ongan."(26)

Ikke alle var like opptatt av å fylle den nye husmorrollen.

"Det va de som va heilt vaskegal, ikkje kunn de ta sæ tid te å gå på besøk engang. Æ tenkt med mæ sjøl at sånn sku ikkje æ

bi!"(27)

Vi har sett at husmødrenes hverdag i Sulis ble styrt av mennenes skiftarbeid, både når det gjaldt organiseringen av husarbeidet og de ytre rammene for barneoppdragelsen. Redsel for ulykker hørte også til kvinnenenes hverdagsliv, og var felles for husmødrene i de to periodene. Husmødrene rundt 1900 hadde et fysisk tyngre arbeid, med flere menn å stille for, og dessuten var gruvebadene ikke kommet. Rundt 1930 var det kommet nye forventninger til husmorrollen, stikkordene var renslighet, omsorg og tilstedeværelse.

5.2. Økonomi

Det var pengeøkonomien som var den rådende i Sulis helt fra oppstarten. Vi har tidligere sett at jordbruksmulighetene på stedet var begrenset, kun en liten lokalbefolkning levde av den da driften startet opp. Stedet måtte bygges opp fra grunnen av, på industriens premisser, også når det gjaldt det økonomiske. Dette førte til at pengeøkonomien ble rådende fra første stund.

De fleste gifte kvinnene var i ulønnet arbeid i hjemmene, mens mannen var ute i lønnet arbeid. Familiene fulgte forsørgerlønnprinsippet ved at det var ett av familiens medlemmer som stod for inntekten, som forsørget de andre.

Husmødrene i Sulis førte i hovedsak et forbrukerhushold, de kjøpte inn det de trengte til husholdningen. (Som vi så i kap.2., var det et visst parselljordbruk) Dette varierte selvsagt med god/dårlig råd, og i hvilken grad husmødrene selv ville beholde en del av produksjonen.

"Vi kocht såp langt ut i trettiåran, og æ sydd alle klean våres. Æ likt det, og så bei det ikkje så dyrt."(40)

"Ennu så mange onga vi va, så sydd ho ingen klea sjøl, kjøpt alt på butikken vess ho hadd penga. Nåkka klea fikk vi hos andre."(34)

Forholdene tvang dem ikke til å sy og stelle heime, i følge informantene. Hvorvidt dette er påvirket av at det er sagt i ettertid, er usikkert. Vi kan fristes til å tro at forholdene ikke var så dårlige at de tvang husmødrene ut av forbrukerhusholdet.

"De økonomiske forhold i herredet var i 1930 flau, dog tjente arbeiderne i Sulis ganske godt, akkordarbeiderne tildels riktig godt."⁷

Distriktslegen oppfattet den økonomiske tilstanden som god i Sulis, også i årene rundt 1900. Men fattigdom fantes også i Sulis. På 20-tallet var det to fattigforstandere på stedet.⁸

"Æ som va øngst, mått gå på Koop med lappen fra fattigkassen. Va æ heldig tok ekspeditøren lappen med sæ ut, sånn at de andre ikkje såg kaslags lapp det va."(35)

"Æ huska vel trappa opp te han Petro Eriksen (fattigforstanderen), den va bratt, og æ følt mæ så ækkel når æ gikk opp der."(29)

Dette viser negative holdninger til det å få støtte på fattigkassen, en generell holdning på den tiden. Hvem som allikevel fikk støtte fra det offentlige, og hvor mange det var, har det ikke vært mulig å finne i mine kilder. "Protokoll over understøttelse fra forsorgsvesenet 1923-1937" fra Fauske forsorgsvesen hadde ingen støtte til folk fra Sulis. Det samme var tilfelle i "Statusbok for Sulitjelma trygdekasse" 1923-1936.

Andre verk hadde egne fattigkasser for befolkningen innenfor sitt område.⁹ Det har ikke vært mulig å fastslå om dette var tilfelle i Sulis. En avisartikkel fra 1922 kan tyde på at det ikke var tilfelle: Kona til en syk mann hadde søkt direktøren om arbeide på skeiderhuset slik at hun kunne forsørge familien. Direktøren var villig til dette, men da måtte mannen først på fattiggården og kona flytte inn på brakke med de andre skeiderskene. Dette nektet kona, med den følge at begge to måtte flytte til fattiggården.¹⁰ Dette viser en holdning fra verksledelsen som tyder på at de ikke hadde fattigkasse for folk i Sulis.

Sulitjelma Kooperative Selskap hadde et nødsfond til bruk ved: arbeidsløshet, sykdom, dødsfall i familien.¹¹ Saniteten ga også støtte til de som hadde det vanskelig:

"Det besluttet at bevilge L.O`s kone kr 50,- pr måned i tre mndr. Hendes mand er sengeliggende, tub...får hun 2 l melk, daglig."¹²

"To koner får undertøy, kåpe og støvler."¹³

"H.H., hvis kone er død....bevilges... liktøi til konen samt fottøi, støvler og litt strømper til 2 av barna." Samme mann får to år senere bevilget "et litet liksvøp til sitt døde barn."¹⁴

I 20-årene ble det gitt mest støtte fra Saniteten, det hang sammen med den generelle krisen, (jfr. vedlegg 3). Langt på vei var det de samme personene som gikk igjen. Gruppen fattige var ikke stor i Sulis. Andre følte krisetidene, men klarte med den.

"Og så va vi så uheldig at vi hadd all de der ongan når det va alle de der streikan og ikkje noe rolig arbeidsliv. Men så vart gutan vaksne og mått inn i arbeidslivet... for å få se konfirmasjonsklær. Da hadd æ konfirmasjon i fire år etter hinannen og bare ett tilfelle at det ikke var stillstand (i konfirmasjonstida)."(8)

Sosialpolitikken i Norge hadde en ekspansjonsfase i 1890-årene. Den første arbeidervernloven kom i 1892, i 1894 ble bedrifter med høy ulykkesrisiko pålagt å betale forsikringspremie for sine ansatte.¹⁵ Mot en slik forsikring ble bedriften fratatt erstatningsansvaret ved ulykker. I 1905 ble det gjennomført lov om offentlige tilskudd til arbeidsledighetskasser og i 1909 kom tvungen sykeforsikring.¹⁶ Sosialpolitikken stagnerte fram til 1935, da først kom flere lover om sosiale goder, men ingen med spesiell interesse for mitt område. Lovene som kom rundt århundreskiftet måtte indirekte gi ny sikkerhet for husmødrene i krisetider, ikke ut fra dagens syn på sosiale tilskudd, men i sammenligning med situasjonen før dette, hvor fattigkassen var

eneste alternativ.

Jevnt over var økonomien i Sulis god. Men det var forskjell på de ulike grupper av arbeidere. For den første tiden har vi ingen direkte uttalelser som går på dette, for husmødrene i det etablerte industrisamfunnet var det en realitet.

"Kor æ misunt ho. Ho hadd pænga igjen ætter at mat og klea va betalt, æ huska ho betalt to krona i vekka før to flotte lenestola. Det va nå anna enn oss på jernbanen!"(27)

"Vi hadd jo lite pænga sammenligna med de som va gruvearbeidera."(31)

Gruvearbeiderne, og da særlig minererne, hadde en bedre fortjeneste enn de andre arbeiderne. Lavest betalt var de som arbeidet på jernbanen.

Blant mine informanter var det vanlig at kona tok hånd om økonomien og stod for innkjøp. Men dersom de bodde langt fra butikken, gikk mannen innom der på veien heim på onsdag, da var det forskudd. Vi har ikke belegg for å hevde at dette var likt over hele Sulis. Sannsynligvis fantes det mannfolk som tok hånd om lønna, og som bare ga kona penger til innkjøp av mat.

Ut fra dette kan vi si at økonomien på stedet kunne beskrives med stikkordene pengeøkonomi, forbrukerhushold, forsørgerlønn, og at økonomien jevnt over var god. I følge mine informanter var det vanlige at husmora tok seg av det økonomiske. I krisetilfeller kunne de få hjelp fra det offentlige, fattigkassen, eller fra private organisasjoner, kooperasjonen, fagforeninger eller Saniteten. Flere av disse eksisterte ikke rundt århundreskiftet. Dessuten vet vi at det ble sendt rundt lister til støtte for dem som hadde det vanskelig.

Det er vanskelig å uttale seg om økonomien alene var blitt bedre i 1930 enn i 1900. Vi har tidligere sett at bedriften hadde store overskudd rundt 1900, mens tiden rundt 1930 var preget av krisetider. På den andre siden var stedet blitt et moderne samfunn, med mange goder som ikke ga inntrykk av en forverret

tilstand i forhold til forholdene rundt 1900. I hvilken grad befolkningen selv følte at økonomien var blitt bedre eller forverret, er vanskelig å fastslå. Det vi med sikkerhet kan si, er at den økonomiske støtten til dårlig stilte var bedre i 1930 enn i 1900, i og med at det fantes flere hjelpeinstitusjoner da.

5.3. Svangerskap og fødsler.

Som vi så i kapittel 3, hadde kvinnene i 1930 flere barn enn i 1900. I aldersgruppen 25-40 år hadde kvinnene i 1900 i gjennomsnitt 2 barn, mens kvinnene i 1930 hadde 3 barn i gjennomsnitt. Sulis hadde jordmor fra 1898, og et godt utstyrt sykehus. (jfr. kap.2.)

De fleste svangerskapene gikk uten problem, slik at de ikke satte spor hverken i de skriftlige eller muntlige kildene. For noen kvinner forsterket nok svangerskapet eksisterende problem. Det var som forventet kvinnene med flere barn som oftest trengte hjelp.

"..bevilgedes en del lintøi da hun venter sin nedkomst (nr ti) og har det yderst småt." ¹⁷

"..hun var i stor nød med 6 barn og høist fruktsommelig." ¹⁸

"Det va nu nån som hadd mang unga, dem hadd det ikkje så bra, nei." (32)

Også på landsbasis ble det fokusert på arbeiderkvinnene som ufrivillig hadde en stor ungeflokk. Kvinneforbundets avis "Kvinden", tok opp problemet bl.a i 1910:

"Det skulde være gjenstand for foragt at sette barn inn i verden, uten at kunde sikre dem en kjærlig mottagelse...Den stadige moders type er i det hele tat lavtstående, primitiv og passer ikke ind i nutidens kulturliv. Stadige mødre naar..sjelden utover en vis rutine i behandling og stel av barn og hjem ... det blir ikke nogen tid tilovers til utvikling av hendes aandelige evner." ¹⁹

Holdningen som lå bak innlegget var klar: det var negativt å sette mange barn til verden. Selve problemet med at mange barn var en fysisk belastning, trengte nok ingen forklaring utenfra, men de negative holdningene oppstod neppe av dette. Denne typen informasjon om holdninger, var sannsynligvis forventet å ha en preventiv virkning. At denne holdningen fikk innpass i befolkningen, kom også til uttrykk hos mine informanter.

"Dem hadd nu så mange onga, æ sa te mine onga at dem ikkje sku kall dem fattiglemma, men det va nu det de va! Vi ga dem av og te litt mat. Vi hadd tre unga.."(26)

"Vi hadd to onga, vi hadd da kontroll over det der!"(29)

Selv om kvinnene i 1930 hadde flere barn enn kvinnene i 1900, var det ikke de store ungeflokkene som dominerte i Sulis, jfr. 3.4.

"Når senga bei fløtta inn i stua, vesst vi, nu kom det en ny onge!"(34)

Hjemmefødsler var det vanlige både rundt 1900 og 1930. Som vi så, hadde Sulis jordmor fra 1898, ansatt av Grubene. I 1912 ansatte Saniteten en barselpleierske. De tok ei av jentene som arbeidet på sykehuset, sendte henne til Kristiania for å få utdanning. Dette skulle tyde på at det var behov for hjelp til barselkvinner. Medlemmene av foreningen hadde fordeler når de benyttet seg av dette, de betalte 25 øre pr. dag, ikke-medlemmer 50 øre pr. dag. I tillegg kom full kost. Nattevåk kostet 50 øre for alle. Hvem som brukte barselpleiersken, og hvor ofte hun ble utkalt, kommer ikke fram i mine kilder. I 1918 går hun over i vanlig sykepleiertjeneste. Dette tyder på at hun ikke ble brukt selv om behovet kanskje var til stedet. Kvinnene som burde ha fått hjelp, var av de fattigste, og hadde vel ikke råd til det. Hjemmefødsler foregikk også der de hadde lauskarer, men dessverre har vi ikke detaljer fra selve fødslene.

"Vi hadd to rom og sju lauskara. Først fikk ho mamma tvillingene, og året etter fikk hun Nora. Ho va ikkje lenge heime (hun jobbet som skeiderske).. Når det va riktig kaldt

så kunn ikkje tvillingene sitte på gulvet, men vi måtte ha dem oppi sengene. Vi lå på samme rommet alle sammen. Forholdet mellom mann og kone? Ja, de gikk jo skift så alle sammen va jo ikkje heime på en gang.. og de hadd jo forheng for køya!"(20)

Alle mine informanter som hadde barn, hadde færre barn enn sine mødre. Hvorfor det var slik var ikke så enkelt å få greie på. På spørsmål om det var prevensjonen som hadde kommet til i mellomtiden, ble svarene unnvikende.

"Sånt snakka vi ikkje om da. Det va ikkje sånn som i dag."(29)

"Æ så kor ho mamma hadd det med alle de der ongan"(34)

Dette var et tabuområde man ikke diskuterte, selv ikke i ettertid. Offentlig opplysninger om prevensjon var ulovlig i følge strafflovens paragraf 377.²⁰ Dette forsterket nok tabuholdningen. Allikevel ser vi i den sosialdemokratiske avisen "Nordlands Framtid" at det averteres for prevensjon i 1922.²¹ Loven ble etterhvert oversett. I 1927 ble et norsk postordrefirma firkjent etter å ha blitt anmeldt for avertering av preventive midler. Grunnen var at slik avertering ikke lenger kunne sies å være "anstøtlig for ærbarheten".²² Avisannonser for gummivarer til halv pris i 1930, tyder også på en mer liberal holdning til offentlig avertering av prevensjon.²³

I 20-årene fikk Katti Anker Møller og andre kvinner igang diskusjon om arbeiderkvinner og barnebegrensing. Målet deres var å spre informasjon om hvordan kvinnene kunne få sunne barn, og unngå svekkende svangerskap. Sistnevnet type informasjon var som kjent ulovlig, mange så barnebegrensing som en trussel mot hele nasjonens framtid. Katti Anker Møller møtte stor motstand, men hun nådde allikevel fram. I 1924 ble det første mødrehygienekontoret åpnet i Oslo, i løpet av de neste ti årene ble det opprettet åtte nye kontorer utover landet. ²⁴

Både Saniteten og Arbeiderkvinnelagene arbeidet for å få til et mødrehygienekontor i Sulis. Kontoret kom ikke i gang før etter

1940. Også i Sulis så man behovet for økt informasjon til kvinnene. F.eks var det i 1936 foredrag i Losjens lokaler (med adgang bare for kvinner) om svangerskapshygiene og diett. Det var Saniteteten som arrangerte det.²⁵ Vi så at mine informanter hadde færre barn enn mødrene sine, det tyder på at informasjonen om preventiver også nådde fram til Sulis.

Sulis hadde et godt utstyrt sykehus der kvinnene kunne få hjelp ved komplikasjoner under fødselen. I 1900 var det rapportert om to operasjoner ved fødsler, begge med heldig utgang for mor og barn. I 1930 var det fire tangforløsninger, alle med heldig resultat, i følge legen. Først på 50-tallet ble det vanlig med fødsler på sykehuset.

Både rundt 1900 og rundt 1930 var det vanlig med hjemmefødsler, i Sulis som ellers i landet. Stedet hadde jordmor og sykehus fra før 1900, på dette området var forholdene like i de to periodene. Kvinnene rundt 1900 hadde andre boforhold, og dermed andre forhold under fødslene. Kvinnene med mange barn hadde det vanskeligst, men de kunne få økonomisk støtte fra private organisasjoner.

5.3.1. Ugifte mødre

Man kunne forvente at industrisamfunnet med det store overskuddet av mannfolk, fikk konsekvenser for andelen uektefødte barn. Distriktslegen skrev da også i 1910 at sædeligheten stod mindre høyt i kurs i Sulis.²⁶

Vi kan se på uektefødte barn i Sulis i årene 1902-1912 og sammenligne med nabobygdene Fauske og Saltdal. Disse stedene var stabile fiske- og jordbruksområder. Fauske lå nærmest Sulis, mens Saltdal kommunikasjonsmessig lå uten direkte kontakt med Sulis. Vi kan da se om industrisamfunnet pekte seg ut på dette området.

Tabell 5.1. Uektefødte barn i Sulis, Fauske og Saltdal, 1902-1912, antall og gjennomsnittsprøsent av totalt ant fødte barn.

	1902	1903	1905	1910	1912	
Sulis:						
Uektefødte	2	2	2	4	3	I gjennomsnitt 4 %
Ektefødte	71	73	72	99	72	
Fauske:						
Uektefødte	4	4	0	6	1	I gjennomsnitt 5 %
Ektefødte	56	53	38	82	61	
Saltdal:						
Uektefødte	2	1	0	2	3	I gjennomsnitt 4 %
Ektefødte	41	49	40	48	42	

Kilde: Jordmorrappporter.²⁷

Det tidlige industrisamfunnet skilte seg ikke ut fra fiskebonde-samfunnene i distriktet mht. uektefødte barn. Dette er overraske-nde. Selv om samtiden ga et bilde av Sulis hvor sædeligheten ikke stod høyt i kurs, ga dette ikke utslag i flere barn født utenfor ekteskap. Dette kunne ha mange årsaker, jeg skal her nevne noen. Vi husker at kokkene ble tatt vare på, ikke alle fikk nærme seg henne. Systemet med kokkmåger holdt moralen i brakkene oppe. Andelen gifte kvinner i Sulis var stor, kanskje var det lett å bli gift der, og dermed få barna innenfor ekteskapet. En tredje årsak kunne være at kvinnene som ble gravid i Sulis reiste til hjembygda og fødte der, og dermed kom med i statistikken for distriktet.

Gjennomsnittsprøsenten for barn født utenfor ekteskap i hele landet holdt seg rundt 7 % i årene 1900 til 1935.²⁸ Både Sulis og distriktet forøvrig lå under gjennomsnittet. Dette er også over-raskende. Tross all slusken som var samlet på et sted, var det få barn født utenfor ekteskap sammenlignet med hele landet. Årsa-kene til den lave andelen uektefødte barn i distriktet er umulig å fastslå ut fra mitt kildemateriale.

I 1900 var det 4 ugifte mødre i Sulis, i 1930 6, ingen relativ økning fra det tidlige til det etablerte industrisamfunnet. De ugifte mødrene kunne f.eks. få arbeid som skeiderske. Jfr. tab.4.6., var ei av skeiderskene i 1910 ugift mor. De ugifte mødrene som ikke hadde familie på stedet, hadde sannsynligvis vansker med å få arbeid og hus. Ingen av kokkene og hushjelpene var ugifte mødre, og dette var de to største yrkesgruppene blant kvinner. Det er derfor nærliggende å tro at mange ugifte mødrene dro fra Sulis.

5.4. Husmødre med biyrke.

Både i 1900 og i 1930 var det 9 husmødre som oppga å ha et biyrke, en relativ nedgang mellom de to årene, fra 10 % av de yrkesaktive kvinnene i 1900, til 4 % i 1930. (Vedlegg 2) På landsbasis var det også en nedgang i andelen gifte kvinner i lønnet arbeid.²⁹ Tallene for gifte kvinner i lønnet arbeid er imidlertid usikre. Gifte kvinner med deltidsarbeid ble ikke alltid tatt med i det statistisk materiale. F.eks ser vi fra Sulis at de gifte kvinnene på brakkene ble registrert som hustru. Fra andre kilder vet vi at flere av disse var kokker, og følgelig var de gifte kvinner i lønnet arbeid. Dette kommer ikke fram i folketellingsmaterialet.

Vi har sett at forventningene til husmorrollen var at kvinnene skulle ha omsorgsarbeidet i hjemmene. Også andre moment kunne avgjøre de gifte kvinnenes deltagelse i lønnet arbeid. Sulis hadde begrensede muligheter for kvinnearbeid, det fantes f.eks. ikke den type industri som på landsbasis hadde flest kvinnelige arbeidere: tekstil-, beklednings- og nærings og nytelsesindustrien. Dette kan være en av årsakene til at husmødrene ikke tok lønnet arbeid. Dessuten var økonomien på stedet jevnt over god, det var ikke behov for at kvinnene hjalp til med det økonomiske. Det sistnevnte finner vi støtte for i de muntlige kildene, ingen fortalte at de måtte ut i lønnet arbeid pga dårlig økonomi.

"# hadd jobb som melkemåler ei stund, men han syntes det va skammelig at kjærringa hannes sku arbeid, de kunn jo tru at han ikkje kunn forsørg oss."(29)

Nå kan vi ikke hevde at denne holdningen gjaldt for alle, men vi vet i alle fall at synet var representert i Sulis. Holdningen synes klar, så lenge mannen kunne forsørge familien, burde ikke kona gå ut i arbeid. Hun hadde en rolle å fylle i hjemmet. Vi har tidligere sett at denne rollen ikke var kommet i begynnelsen av århundret. Det hevdes at familieenhetene ved overgangen til industriell tid ofte beholdt trekk fra før-industriell tid, ved at husholdet fungerte både som produksjons- og konsumsenhet i en familielønnsenhet. Ut fra dette skulle det derfor være mer naturlig for husmødrene å gå ut i lønnet arbeid i den første tiden, hvis forholdene ellers lå tilrette for det. Husmødrene rundt 1930 hadde fått holdninger og nye forventninger til husmorrollen, noe som kunne føre til at de ikke gikk ut i lønnet arbeid.

Arbeidet de gifte kvinnene hadde, var typisk kvinnearbeid, en forlengelse av arbeidet de hadde i hjemmene; vasking, litt søm, kokke. Langt de fleste var arbeiderkvinner.

I mellomkrigstiden ble det strid om gifte kvinners adgang til lønnet arbeid. Det var arbeiderbevegelsen som tok initiativet til en regulering av gifte kvinners erverv.³⁰ Bakgrunnen var den voksende arbeidsledigheten.³¹ Kvinnene hørte til innen familien, og måtte ikke ta opp plassen for de arbeidsledige. Gifte kvinner ble ikke definert som arbeidsledige. Politikken fikk støtte fra flere hold, også fra kvinnelige arbeiderforeninger. Oslo kommune innførte forbud mot ansettelse av gifte kvinner.³² Men det ble også reist kritikk mot en politikk som ekskluderte størstedelen av kvinnegruppen.³³ Arbeiderbevegelsen gikk bort fra denne politikken i 1936/37.³⁴ Vi kan ikke uttale oss om de lokale arbeiderkvinnelagene i Sulis tok del i diskusjonen rundt denne politikken, da det lokale kildematerialet mangler.

De gifte kvinnene som var i Sulis rundt 1900, tok oftere lønnet arbeid enn det som var tilfelle på landsbasis. Samfunnet var i etableringsfasen, og trengte innsats fra befolkningen. I det etablerte industrisamfunnet i 1930 var det relativt god økonomi, og færre gifte kvinner var i lønnet arbeid.

5.5.Enkene

I 1900 og i 1930 var det 4% av det totale antallet kvinner over 15 år som var oppført som enke. Et overraskende lavt tall sammenlignet med landsgjennomsnittet som var på henholdsvis 10 og 12 prosent (jfr.tab.3.4.). I 1900 var den yngste 41 år, den eldste 83 år. I 1930 var den yngste 34 år, den eldste 82 år. Rent statistisk ser vi at gruppen enker i Sulis utgjorde ei stabil gruppe både m.h.t. prosentandel og alder.

Vi har lite kjennskap til enkenes situasjon rundt 1900, fra denne tiden må vi bare anta hvordan det var ut fra kjennskap vi har til andre forhold på stedet på den tiden.

Gruvearbeiderne hadde en utsatt arbeidsplass, dødsulykker skjedde nesten hvert år. I årene 1900-1912 var det ei eller flere ulykker hvert eneste år.³⁵

"I Giken blei to drept det første året (1903)..Vi skramla sammen penger for de etterlot seg kone og barn. Det var ikke lett for den som blei igjen. Det var ikke lite som kom inn for slusken var ikke redd for....å hjelpe de etterlatte."(7)

Slusken hjalp sine egne, og i 1894 kom det en lov som påla bedrifter med høy ulykkesrisiko å betale forsikringspremie for sine ansatte.³⁶ Dette kom de etterlatte til gode i form av et engangsbeløp. Hva med fagorganisasjonen når den kom? Satte de inn midler til hjelp for kvinner som ble igjen? Jeg har gått gjennom en del av møteprotokollene for noen av arbeiderforeningene, men kunne ikke finne at de hadde behandlet saker om støtte til enker. Derimot var det flere ganger behandlet om støtte ved ulykker³⁷

Saniteten ga hjelp til enker.

"Fru M. fortalte om en kone hvis mand blev drept ved ulykkestilfelle....Hun eiet ikke såpas klar at hun kunde komme i sin mands begravelse...Der indkom kr. 19,00..Likeledes besluttetes kjøpt en kåpe så hun fik komme i mandens begravelse."³⁸

"Der blev bevilget A.K.s enke kr. 75 til hjælp til begravelsen."³⁹

"Fru B. blev bevilget i lighet med de andre enker kr 100."⁴⁰

Ikke alle enker fikk støtte fra foreningen. I 1915 fikk ei enke først bevilget 50 kroner, men siden ble det trukket tilbake da: "hun har fått så megen hjelp andetsteds fra." I 1917 fikk ei anna enke avslag, hun var enke etter en stiger, "foreningen havde nok med sine forpligtelser under sykdomstilfælde."

"Når det va dødsuløkke? Tja, det gikk jo liste rundt så folk kunn støtt dem som bei igjen."(31)

Som vi har sett tidligere hadde også kooperasjonen midler til bruk i slike situasjoner. Men det som her er nevnt, var en-gangsbeløp. Enkene hadde behov for inntekt utover dette. Her kom Verket inn.

"Verket ga i enkelte tilfelle litt-som regel fikk kona arbeid på skjeiderhuset." (7)

I 1900 hadde halvparten av enkene lønnet arbeid. Over halvparten av enkene i 1930 hadde lønnet arbeid. Arbeidet de oppga var: pedel, skeiderske, melkemåler, kontordame, litt søm, vask, strik-kerske, butikkdame, lærerinde. De førstnevnte var sannsynligvis ansatt av Grubene, og med unntak av sistnevnte, var det arbeider-kvinner som var registrert som enker.

"Æ følt næ ikkje væl i husan ætter uløkka, alle gikk å venta på at æ sku fløtt ut, følt æ. Æ va gla den dagen æ fikk andre hus og kunn fløtt."(30)

"..(pensjon). Men det er trekk på lønna til det der. Utav det får no enkan-før vart de jaga ned. No får de sitt et år.(1950)"(8)

Dersom en mann omkom i gruva, måtte enka ut av husene innen et år. Dette gjaldt også om hun hadde flere små barn å ta vare på.⁴¹ Siden Grubene eide så og si alle husene, skulle det i realiteten bety at hun måtte bort fra Sulis. Ingen av informantene kunne imidlertid huske at de kjente noen som ble enker og som måtte flytte fra stedet. Løsningen for enkene ble heller at de flyttet til eldre og dårligere hus. Dette skjedde selv om hun tok seg jobb som f.eks. skeiderske, eller om hun hadde sønner som jobbet.

Enkene i Sulis fikk altså støtte i form av engangsbeløp fra flere hold, og hun kunne også få lønnet arbeid på Grubene. Dersom enka ikke klarte seg økonomisk i Sulis, var fattiggården neste utvei. Fauske kommune hadde en fattiggård i Røvika, 5 mil fra Sulis. Jeg har ikke hatt tilgang til kilder som kan si hvor mange enker som havnet her i min tidsperiode. Men jeg har tallene fra 1942. De viser at av 42 personer var 10 fra Sulis, 7 menn, ei hustru og to enker. Med støtte i det informantene fortalte om at få enker reiste fra Sulis, og tallene fra 1942, kan vi si at det ikke var mange enker fra Sulis som endte på fattiggården. De fleste ble boende i Sulis, eller de flyttet tilbake dit de kom fra.

Kvinnene som ble enker rundt 1900 hadde også mulighet til å få seg lønnet arbeid på verket. Jfr.kap.4, var 14 av skeiderskene i 1910 enker. Det var ellers liten mulighet for støtte til enkene i anleggssamfunnet ut over det slusken selv samlet inn, og det hun fikk i ulykkesforsikring. I årene rundt 1910 kom fagbevegelsen, kooperasjonen og Saniteten. Det betydde at enkene fikk hjelp fra flere hold. Ser vi på forholdene i 1900 og i 1930, finner vi at enkene i 1930 hadde flere muligheter til økonomisk støtte enn enkene i 1900. Vi kan ikke vite om verket endret holdning til å la enkene fortsette å bo i husene deres. Her har vi de muntlige informantene som på den ene side påstår at verket sendte enkene fra stedet, men som på den andre side ikke vet om eksakte tilfeller. Ut fra det som skjedde ellers i samfunnet, med f.eks.bedre boforhold, kan vi gå ut fra at enkenes forhold var bedre i 1930 enn i 1900. Enkene måtte ut av Sulis dersom de ikke klarte seg økonomisk. Fattigkassen var et offentlig tiltak, mens Sulis var et privat tiltak, på privat grunn.

5.6. Husmor i fiskerbondemiljø og på industristedet, en sammenligning.

Informantene som kom fra et fiskebondemiljø til Sulis, kunne peke på mange forskjeller på de to typer samfunn. Jeg har tatt for meg noe av det som kom fram: oppfatning av tid i de to forskjellige miljøene, hvordan de så på pengeøkonomien, hvordan de oppfattet de sosiale forholdene og hvordan deres arbeidsoppgaver ble endret fra fiskerbondemiljøet til industrimiljøet. Det er tiden rundt 1930 vi har mest informasjon om, men vi kan gå ut fra at mye av det som kommer fram også gjaldt for forholdene rundt århundreskiftet.

Sulis og distriktet rundt stod for to typer tidsoppfatninger. I Sulis var tid kjøpt og solgt, det fordret tidsdisiplin og arbeidsintensivering. I distriktet rundt Sulis var det naturrytmene som strukturerte arbeidsoppgavene, under slike produksjonsforhold eksisterte det ingen oppfatning av at tiden var knapp. I moderne historieforskning blir den førstnevnte tidsoppfatningen omtalt som lineær tid, sistnevnte som syklisk tid.

En informant forteller om det som måtte være følelsen i overgangen fra syklisk til lineær tid da hun flyttet fra fiskebondemiljø til industristedet:

"Å va vant te at mannfolk og kvinnfolk arbeidd side ved side, og skull meddagen vær ferdi klokka da og da, gjør det ingenteng om poteten ikkje va kokt da. I Sulis derimot, mått alt gå etter mannen. Når tida nærma sæ han kom heim, sprang kvinnfolkan førskremt heim og satt på poteten. Når han kom heim, sku poteten vær kokt, ellers kunn det bi bråk." (27)

Kvinnene fra landet måtte lære seg å gå etter klokka, de måtte lære seg å leve etter den industrielle oppfatningen av tid. Den lineære tidstypen forplantet seg inn i arbeidernes familier.

Mennenes arbeidstid styrte kvinnenes arbeidsdag, mannen sluttet arbeidet til fast tid, arbeidstogene gikk til fast tid, middagen måtte være til fast tid (avhengig av skift), og resten av husarbeidet ble innrettet etter middagstida. Familiens liv ble farget av at husfaren solgte sin arbeidstid, og det ga en annen type liv for kvinnene i Sulis i forhold til kvinnene i distriktet.

"Vi hadd ferie, det hadd ingen av de tretten søskenan mine. Det va nå av det fine med å bo i Sulis. Da reist vi ned og hjalp dem med slåtta."(31)

"Og så fikk vi jo ferie i Sulis, da va vi på hytta, det va ikkje så mange som hadd hytte på den tida."(26)

Den nye tidsoppfatningen førte også til at de for første gang fikk oppleve å ha ferie. Ferien ble ofte lagt til hjemstedet hvor de hjalp til med slåtta, eller de fikk seg hytte i Sulis.

Som vi har sett, var det hovedsaklig pengeøkonomien som rådde i Sulis. Ellers i distriktet var det en blanding av natural- og pengehushold. Dette måtte også bli merkbart for de tilflyttede kvinnene. De måtte lære at pengene styrte alt, men også at pengene kunne gi flere matrielle goder.

"Vi hadd fleire luksusteng i Sulis enn heime, for eksempel telefon.."(31)

"Her va det pønga og butikka du kunn handel i. Og pøngan kom jo te faste tider. Men du mått ha pønga te alt, det gikk ikkje an å høgge i skogen eller slakt, om du plutselig trengt et større beløp." (27)

Det kunne sikkert by på problem for kvinnene som var sosialisert inn i et hushold som hadde egne naturalier å falle tilbake på. Familiene fikk tilsendt potet og grønnsaker fra slekt på landet, men sikkerheten de hadde hatt i egen jord, kunne de ikke få i Sulis. Dette var en av grunnene til at mange menn valgte å sette kona og ungene igjen på småbruket i distriktet, mens de selv arbeidet i Sulis, (jfr. 3.6.)

"Det va jo fine hus i Sulis, men doet i kjellarn som vi mått del me naboan, likt æ ikkje, åsså hørt vi alt naboan gjord, men ennu bei man ikkje kjent me dem, de kom aldri på besøk. Einast på butikken kunn du treff dem. Tel og med mannen bei fjernar, ho mamma og han pappa arbeidd i lag og hadd alltid nå og snakk om. Vi hadd liksom ingenteng i lag, nåkka vi kunn snakk om."(27)

Industristedet med tett bebyggelse kunne gi sosial avstand mellom menneskene. At dette også kunne forplane seg til forholdet mellom mann og kone ser vi her. Fordi den felles arbeidsdagen var borte, ga industristedet et fjernere forhold mellom kvinne og mann, selvsagt også avhengig av de enkelte personene.

Manns- og kvinnerollen i det nordnorske fiskebondemiljøet var klart adskilt ved at kona tok gårdsarbeidet mens mannen var fisker/anleggsarbeider.⁴² Dette ga nok en viss fjernhet ektefellene i mellom, men ikke i samme grad som på industristedet. I fiskebondemiljøet var det tross alt felles arbeidsområder, rent fysisk. Mannen var f.eks. med i slåtta. I industrimiljøet var det felles arbeidsområdet borte. (Noen unntak fantes, de som hadde husdyr og slo rundt i dalen.) Dessuten var mannens arbeidsplass helt ukjent for kvinnene. Den sosiale avstanden i Sulis kunne også gi seg utslag i synet på plikter og ansvar:

"Æ huska han va nere på besøk. Vi så hesten te naboen hadd dott i brønnen. Han satt berre der, det va ikkje hannes hest! Da skjemtes æ, men han va jo ikkje vant te å hjelp folk. Sånt va det i Sulis."(27)

Sulis var et klassesamfunn, det lærte de fort:

"At det va forskjell på folk, lært æ da æ kom te Sulis."(31)

"På toget kunn du ikkje sett kor som helst, sånn va det ikkje der æ kom ifra."(32)

Mens sulisværingene ble sosialisert inn i klassesamfunnet, med god hjelp av skolen, måtte de tilreisende lære systemet når de

kom til Sulis. Om de hadde opplevd klasseforskjell før på hjem-
plassen, var den i alle fall ikke så utpreget som her. I begyn-
nelsen var det enkelt å heve seg over den, men etter hvert ble de
klar over hvor gjennomført den var, både ovenfra og nedenfra.

"Æ stilt te valg som sekretær i Saniteten, det va da heilt
naturlig! Æ så på de andre at det ikkje va vanlig. "Kor du ha
lært alle de fine ordan du må skriv i protokollen?" sa de. Æ
trur nu de egentlig va sjalu på mæ før at æ tort."(27)

Det var de "fine" fruene som satt i styret i Saniteten, arbeider-
kvinnene var vanlige medlemmer, eller de kunne sitte f.eks. i
kaffekomiten. (jfr.note 1 i kapittel 6) Kvinnen her hadde gått ut
over rollen hun skulle fyller som arbeiderkvinne, derfor møtte hun
reaksjoner fra sine likemenn.

Selv om det fantes litt jordbruk på stedet, kan vi si at kvinnene
i hovedsak ikke hadde noe arbeid utenfor huset. Dette var en stor
endring fra deres hverdag på landet. Leilighetene var små, og
mer moderne enn i distriktet, med innlagt strøm og i mange
tilfeller også innlagt vann. Men som vi så var leilighetene ikke
lydtette.

"Æ kviskra berre den første vekka æ bodd der, æ va redd alle
sku hør ka æ sa. Også ongan da, som va vant te å ha det
fritt, de mått plutselig vær stille både inne og ute. Dem va
det synd i, de forsto jo ikkje at folk sku søv te alle
døgnet's tider...Ikkje kunn du slepp dem ut og føl dæ
trygg."(27)

Barneoppdragelsen endret seg hvis kvinnene flyttet fra fiskebon-
demiljøet til industrimiljø. Det krevdes mer kontroll med barna
enn før. Som vi så i kap. 3. var det sjelden at gamle familie-
medlemmer bodde i Sulis. Dette ga kvinnene på industristedet
mindre forsørgerbyrde enn kvinnene i fiskerbondemiljøet. På indu-
stristedet var dessuten en større del av produksjonen av varer
til husholdene flyttet ut av hjemmesfæren. Husmoren på industri-
stedet kunne kjøpe for penger det hun var forventet å produsere
selv i fiskebondemiljøet. Dette var en følge av pengeøkonomien,

den kunne føre til lettelser for kvinnenes arbeid, men også til økonomiske bekymringer. Ut fra dette kan vi si at kvinnenes arbeidsoppgaver var lettere fysisk på industristedet enn i fiskebondemiljøet. Dette er et trekk også andre har kommet fram til.⁴³

Det å flytte til industristedet førte til mange forandringer for kvinnene. Dagen ble styrt av mannens arbeid, et arbeid hun ikke kjente til og kunne diskutere med han. Hun måtte innrette seg etter en lineær tidstype hvor tid ble kjøpt og solgt og var en eksakt størrelse. Kvinnene fra fiskebondemiljøet som var sosialisert inn i et naturalhushold med liten bruk av penger, måtte lære seg å leve etter en pengeøkonomi i et forbrukerhushold. Dette ga både fordeler og ulemper. I fiskebondemiljøet bodde menneskene fysisk langt fra hverandre, bortsett fra selve familien, men de hadde sosial nærhet. Det motsatte var tilfelle på industristedet, fysisk nærhet ga sosial avstand. Det fysiske arbeidet for husmødrene var lettere på industristedet enn i fiskebondemiljøet.

5.7. Oppsummering

Det var færre husmødre i Sulis i 1900 enn det var i gjennomsnitt på landsbasis. Dette kom av at samfunnet var inne i en etableringsfase. I 1930 lå Sulis omtrent likt med landsgjennomsnittet, samfunnet hadde endret seg til et etablert industrisamfunn, og hadde fått mange av de samme trekkene som samfunnet forøvrig.

Generelt var husmorrollen endret i perioden. Utviklingen fra produksjonshushold til konsumshushold ga kvinnene færre arbeidsoppgaver i hjemmet, men det førte ikke til mindre å gjøre. I stedet ble det stilt større krav til renslighet, psykisk omsorg og tilstedeværelse.

De fysiske forholdene husmoren levde og arbeidet i i Sulis, hadde endret seg i perioden, fra brakker til familieblokker, fra brakkerom til familieleiligheter, noen med innlagt vann og vaskekjeller. Elektrisk opplysning kom før århundreskiftet, til oppvarming

og koking kom det ikke før på trettitallet. Generelt hadde husmødrene fått flere hjelpemidler rundt århundreskiftet, f.eks. kom symaskinen rundt 1870, men vi kjenner ikke til om disse var tatt i bruk blant arbeiderhusmødrene i Sulis i 1900.⁴⁴

Menneses skiftarbeid styrte husmorens hverdag. Måltidene var til ulike tider fra uke til uke, og dermed også det øvrige husarbeidet. Skiftarbeid førte også til at mennene skulle sove til ulike tider. Dette satte krav til at kvinnene hadde kontroll med barna, siden leilighetene ikke var isolert, og derfor ikke lydtette. Husarbeidet måtte også utføres stille. Disse forholdene i tillegg til redselen for ulykker på mennenes arbeidsplasser, var felles for husmødrene i de to periodene.

Husmødrene i Sulis hadde bare i mindre grad jordbruk å ta seg av. Det var pengeøkonomien som rådde, både i 1900 og i 1930. Innen arbeidergruppen var det økonomiske forskjeller, en jernbanearbeider tjente f.eks. mindre enn en minerer. Dette fikk i neste omgang betydning for husmødrene. Økonomien var jevnt over god, men fattigdom fantes også i Sulis. Kvinnene med mange barn hadde oftere økonomiske problemer enn kvinnene med få barn. Husmødrene kunne få økonomisk hjelp fra flere organisasjoner i Sulis rundt 1930, mens mulighetene til støtte var mindre i 1900.

Husmødrene i 1930 satte flere barn til verden enn husmødrene i 1900. Det var hjemmefødsler som var det vanlige i begge periodene. Stedet hadde jordmor, lege og sykehus allerede før århundreskiftet. Det ble født færre barn utenfor ekteskap i Sulis og i distriktet rundt enn i landsgjennomsnitt.

En av ti gifte kvinner i anleggssamfunnet hadde lønnet arbeid ved siden av husarbeidet. Da var ikke husmødrene som arbeidet som kokker på brakkene tatt med. Dette var en større andel husmødre med biyrker enn i landsgjennomsnittet. Det etablerte industrisamfunnet lå på linje med landet forøvrig. Samfunnet i etableringsfasen satte krav til innsats, også fra husmødrene, skulle de bo, måtte de arbeide. I det etablerte industrisamfunnet

var det ikke forventet at husmødrene skulle ut i arbeidslivet. Hun hadde fått en rolle som satte krav til at hun var hjemme, var tilstedeværende. Tiden rundt 1930 var dessuten kriseår med stor arbeidsledighet, og det var aksjoner igang for å begrense de gifte kvinnes adgang til lønnet arbeid.

Enkene i Sulis fikk engangsstønad fra flere hold i 1930 enn i 1900. De kunne få lønnet arbeid på Grubene som feks. skeiderske eller vasker, eller de tok seg arbeid som kokke eller hushjelp. De måtte flytte ut av husene mannen hadde hatt, men ofte fikk de andre hus på stedet. Dersom de ikke klarte seg økonomisk, måtte de la seg forsørge av fattigvesenet og flytte til kommunens fattiggård. Ut fra mine kilder var dette siste ikke vanlig.

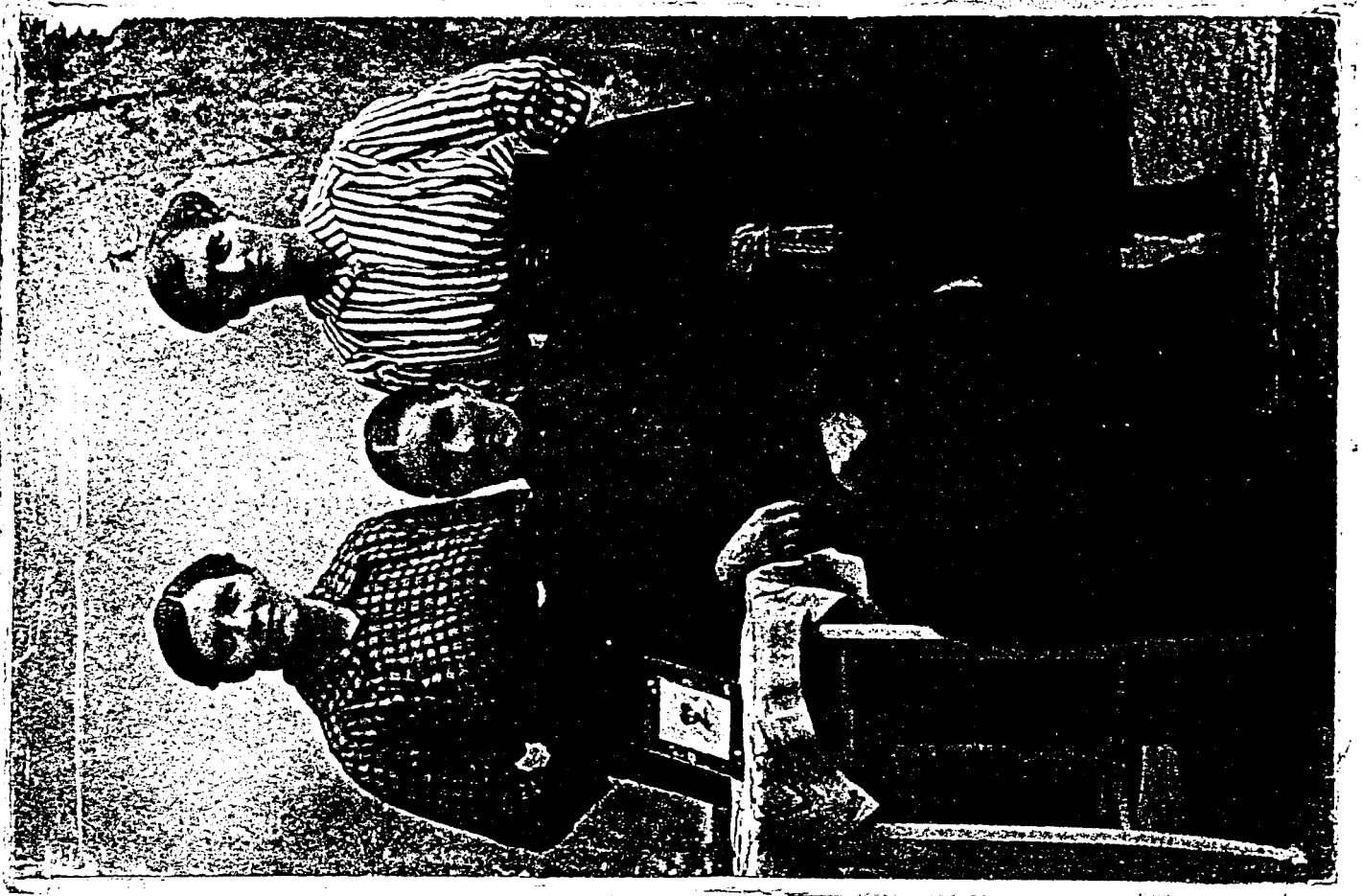
Kvinnene som kom til industristedet fra et fiskerbondemiljø måtte lære seg å leve på en annen måte, tiden ble ikke lengre syklisk, men lineær, det ga en mer strukturert hverdag, men også fastlagte ferier. Kvinnene fra landet som var sosialisert inn i et naturalhushold, måtte nå lære seg å styre et pengehushold. Rundt 1900 var det nok en stor overgang, mens kvinnene som var oppvokst i et fiskerbondemiljø rundt 1930 hadde en del erfaring med pengeøkonomien. De muntlige informantene holdt allikevel opp dette som en stor overgang da de kom til industristedet rundt 1930. Industristedet og tettstedet hadde større sosial avstand mellom menneskene enn på landet. Et annet trekk var klasseskillet som de tilreisende måtte lære seg å leve etter. Arbeidsoppgavene ble lettere for kvinnene da de kom til industristedet. Omsorgsarbeidet var bla. mindre her enn på landet, siden gamle familiemedlemmer sjelden bodde i Sulis. Utearbeid i jordbruket var også lite, det var elektrisk belysning, og spesielt i den siste perioden var boforholdene bedre og mer moderne enn på landet.

Det ble i innledningen stilt spørsmål om noen endringer i husmødrenes hverdag kunne være en følge av endringen fra et anleggssamfunn til et etablert industrisamfunn. Hva har vi nå funnet? Det første vi kan trekke fram er endringen i bostrukturen. Overgangen fra brakkerom til familieleiligheter hadde stor betydning

for husmødrene, både arbeidsoppgavene og arbeidsmiljøet var nært knyttet til boforholdene. Kvinnene som bodde i hus med innlagt vann og vaskekjeller hadde en lettere arbeidssituasjon enn kvinnene på brakkerommene. Endringene i boforholdene førte også til at færre husmødre arbeidet som kokke for å beholde husene.

Et annet trekk er endringene i befolkningsstrukturen fra 1900 til 1930. Kvinnene i 1900 hadde flere å stelle for enn kvinnene i 1930. Vi har tidligere sett at det var mer vanlig at familiene i Sulis hadde lauskarer i 1900 enn i 1930, dette var også en følge av bostrukturen, verket hadde ikke nok lauskarsbrakker, og valgte å løse det ved å pålegge familier å ha lauskarer. Rundt 1930 hadde stedet fått flere lauskarsbrakker, og systemet opphørte. Dette førte også til endringer i husmødrenes hverdag.

Suliskvinner hos fotografen.

til rapporten. Disse ble som oftest lagt ved som bilag til distriktslegens rapport. Beretningene fortalte om sykdomstilfeller, dødsfall, operasjoner, osv., men de inneholdt også beskrivelser av boforhold, kosthold, sædelighet, edruelighet m.m. Medisinalinnberetningene er derfor en av hovedkildene til dette kapitlet. Min dårlige kjennskap til latin kan ha ført til at opplysninger som kunne ha vært av interesse, er falt bort. Jeg har imidlertid fått en del hjelp på dette området.

Verkslegen var ansatt av bedriften, det kan ha ført til at han ikke tok arbeidernes side i eventuelle stridigheter f.eks. om helse og arbeid. Dette kan ikke slås fast, men tanken bør være tilstede. Vi kan videre ikke si med sikkerhet hvor vanlig det var for arbeiderkvinnene å søke lege i den første tiden, og om mange lå syke heime fordi de ikke hadde råd til å gå til legen. I 1909 kom loven om tvungen sykeforsikring, og i 1910 ble det opprettet kredssygekasse i Sulis, å søke lege var ikke lenger et økonomisk spørsmål. Fra de muntlige kildene vet vi at det var vanlig å gå til legen i årene rundt 1930.

"Ho sprang nu te dåktorn før alt, æ trur det va mest kvinnfolk der. Det va bestandig fullt på venteværelset."(40)

Kredssygekassens protokoll gir oss mange opplysninger om kvinner og sykdom. Styret i sykekassen behandlet søknader om dekning av utgifter til legeregninger. Det var helst mannen som var medlem, han søkte da på vegne av hustruen. Disse navnene viser at det ikke var funksjonærer blant søkerne, men folk fra arbeiderklassen. Jeg har bare sett på arbeiderkvinnene, ikke mennene.

I bestyrelsen i Sulitjelma Kredssygekasse var 2 av de 8 medlemmene kvinner i 1910 og 1911, i 1912 var det en kvinne, senere satt det bare menn i styret. Søknaden måtte inneholde hvilken sykdom det gjaldt. Om disse to momentene har hatt noe å si for hvem som søkte om stønad, er vanskelig å si sikkert. Vi kan bare anta at i et slikt lite og gjennomslukt samfunn kunne det være ønskelig å verne om privatlivet, om da ikke økonomien tvang en til noe annet.

Forhandlingsprotokollen for Sanitetsforeningen har også mange

interessante opplysninger om livsvilkårene i Sulis. Styret behandlet søknader fra befolkningen om støtte ved f.eks sykdom og fattigdom. Det var tuberkolosen som var foreningens store sak, andre sykdommer ble vanligvis ikke nevnt ved navn, hverken når det gjaldt kvinne eller mann.

Det var stedets "fine" fruer som satt i styret og som behandlet søknadene.¹De som søkte var arbeidere. Vi må gå ut fra at mange arbeidere som kunne ha hatt bruk for hjelp ikke søkte, nettopp fordi styret hadde den sammensetningen. De fattigste hadde ikke denne valgmuligheten.

Disse kildene gir ikke et fullstendig bilde av vilkårene for god eller dårlig helse i Sulis, men de gir oss et interessant gløtt inn i hverdagen. Vi må gå ut fra at de som hadde det vanskeligst økonomisk er overrepresentert i materialet, og at de som stod høyest oppe sosialt sett, er underrepresentert. Selv om kategoriene arbeider og ikke-arbeider ikke er klart definert i alle kildene, har jeg valgt å bruke kildene ved siden av hverandre. Arbeidergruppen var den store, dominerende gruppen, den ville uansett vært den utslagsgivende faktoren.

Det eldste minnematerialet gir en del opplysninger om helsetilstanden, skjønt det aldri var direkte fokusert på temaet. Mine egne informanter har gitt flere opplysninger, men på mange områder var det barrierer som stengte for opplysninger, spesielt om kvinner og aborter/underlivssykdommer. Her kan det legges til at det skriftlige materialet også bar preg av barrierer mot enkelte temaer. Dette gjaldt spesielt for aborter. Det viste seg nemlig at det var store variasjoner i antall aborter i de ulike kildene for samme år. Som eksempel kan nevnes 1930, da det ikke var ført opp aborter i sykehuslisten, mens det var 4 kvinner som fikk dekket legeregningen for abort. Nå kan årsaken ligge i at aborten ikke ble utført på sykehuset, at konsultasjonen gjaldt blødning etter abort. Jeg har ikke fulgt opp dette problemet, men sett på det høyeste tallet som mest realistisk.

6.1. Noen faktorer av betydning for helsetilstanden.

"Underlig nok var det svært liten sykdom blant gruvearbeiderne."(15)

"Folk holdt sæ fresk, hadd ikkje tid å tænk på å vær sjuk."(30)

"Æ kan ikkje hus nån mannfolk som dødd på vanlig vis!"(28)

De muntlige informantene som beskrev situasjonen rundt 1930, ga inntrykk av en befolkning med god helse. Heller ikke de eldste muntlige kildene fortalte om sykdom, dette fordi de ikke var spurt, men sikkert også fordi sykdom ikke utgjorde en stor del av hverdagen deres. (Jfr.kap.3 om befolkningens sammensetting.) Distriktslegen i 1898 holdt opp følgende avgjørende faktorer når det gjaldt helsetilstanden i Sulis: 1. Klima, 2. Usunt og farlig arbeid, 3. Trange og dårlige boliger, 4. Mangel på frisk mat.² La oss gå inn på disse faktorene rundt 1900 og 1930 og se hvordan de kan ha påvirket livsvilkårene på stedet. Jeg har valgt å utvide noen av faktorene, slik at usunt og farlig arbeid også gjelder kvinnenenes arbeidssituasjon, og at matproblemet blir satt sammen med vannforsyningen og alkoholforbruket på stedet.

Klima

Som vi tidligere har sett, ligger Sulis like nord for polarsirkelen, oppe mot snaufjellet. Det har innlandsklima, med lange, snørike vintre med temperaturer ned mot -25 grader. (Jfr. kap.2)

"..folk søker seg til Sulitjelma, som med sitt dårlige klima gir mange tæring og sterk forkjølelse."³

"..det kan blåse en forrykende østenvind som faa steder paa hele kloden. Ikke bare i dagevis, men i ukevis...(man ser bare) skortenspiper som forteller at der bor levende mennesker...et Sibirien."⁴

Det synes klart at det strenge klimaet måtte slite på befolkningens helse dersom det var kombinert med de andre

faktorene distriktslegen satte opp. Men klimaet alene ga ingen grobunn for dårlig helse den dagen forholdene ellers ble bedret. Vi husker at befolkningen var relativ ung, og arbeidsdyktig, de kunne tåle å bo i et hardt klima.

Arbeidsforholdene i anieggstida kunne være harde, sett med dagens øyne, spesielt for mannfolk.

"Vi gjekk på skift- elve timer om natta og toll timer om dagen...Vaskeriet var et vasshol uten like. Når vi kom ut om vinteren fraus klean til is, og når det dertil var et hardt tempo vart vi svette på kroppen. En kan tenke seg til åssen det kjendes ut når en kom ut i kulda når en skulle hjem etter skiftet, og det er ikkje nødvendig å fortell noe om det. Men det var fært."(13)

Fra 1889 til 1910 omkom 36 mann i gruvene og den øvrige produksjonen.⁵ "Dynamitteksplosjon" og "vådeskudd i gruva" var de hyppigste dødsårsakene. I tillegg kom de som var skadet. Rundt 1930 var det skjedd viss endringer på dette området.

"Da æ begynt i -33 brukt de enda hue, ikkje hjelm. Når som hadd vært på Svalbard hadd med en slags hjelm, det va første gang æ så nå sånt. Det gikk nu ei stund, så bei det vanlig i Sulis også. Det va slutt på dynamitten da, den va jo livsfarlig, vi brukt pulver, Lynitt A. Tørrboringa trur æ va borte da."(34)

Av kvinnene var det trolig skeiderskene som var mest utsatt for dårlige arbeidsforhold og ulykker i sitt arbeidsmiljø. Vi kjenner imidlertid ikke til noen konkrete tilfeller. De aller fleste kvinnene hadde sitt arbeid i tilknytning til hus og hjem. Arbeidsforholdene for kvinnene fulgte naturlig boligstandard.

Luftforurensing var et problem for befolkningen:

"Svoelrøyken lukter surt og vammelt, som de fleste fra sin barndom husker, lauvet visner, og de grønne busker

står igjen som svarte, krumme klør
-det er en natur som langsomt dør." ⁶

"Ka tru kor gla vi bei vess vi fann et grønt strå på Sandnes!" (28)

Det var ikke bare naturen som led under svovelutslippene. Røyken kunne legge seg som et lokk over dalen, og da var det nesten uråd å foreta seg noe utendørs på grunn av sviing i lungene. I 1929 kom den nye smelthytta, med bedre renseutstyr. Men svovelrøyken var et helseproblem for befolkningen helt opp til våre dager.

Som vi har sett tidligere, var **boforholdene** rundt 1900 ikke de beste. Fra oppstarten i 1891, skrev legen Bjerregaard noe mer optimistisk om dette:

"..i Sulitjelma.. er det oppført mange Barakker..hvor det later til at folk trives nok saa bra, i alle Fald har der ingen Sygelighet hersket." ⁷

I 1898 meldte den samme legen om mange sykdomstilfeller i Sulis, og han holdt da trange og dårlige boliger opp som en av årsakene. Dette kan henge sammen med økning i befolkningen mellom de to årene.

"Sundhetsvogterne forutsætter 12 til 16 kubikmeter luft pr. individ. Her i Sulitjelma er vistnok det almindeligste fra 4-8 kubikmeter pr. voksen arbeider." ⁸

Rundt 1900 måtte arbeiderne gå hjem i arbeidslommen, og vaske seg i samme rommet som maten ble laget og sengene stod. Avisinnlegg fra arbeidere viser at de så en direkte forbindelse mellom dårlig helse og boforholdene:

"Boforholdene i Sulitjelma ..er yderst dårlige..øker sykdommene, særlig de smittsomme.. og barn dør det i masseveis. Det har været aldeles paafaldende alle de barnekister som i vinterens løp er kjørt paa kirkegaarden heroppe, og efter det vi har bragt i erfaring er det

overveiende antal fra familier med daarlig husrom."⁹

I 1930 var situasjonen en annen:

"Etter at man fikk bad i Sulitjelma, er den personlige renslighet og rensligheten i hjemmene... kommet seg godt ...Sulitjelma har delvis hensiktsmessige kloakkforhold."¹⁰

På denne tiden kom gruvebadene, det må ha betydd mye for renslighetene i hjemmene. De gamle brakkene var framdeles der, små og uhygieniske. Men bo- og sanitærforholdene var bedret for hele befolkningen sett under ett. I mellomkrigstiden økte også informasjonen om renslighet.(Jfr.kap.5)

Ut fra dette kan vi gå ut fra at faktoren "trange og dårlige boliger" ikke spilte den samme rollen for befolkningens helse rundt 1930 som rundt 1900.

Mat, vann, alkohol.

"Arbeidernes Levemaade er vistnok gjennomgaaende bedre end Almuens i Almindelighet paa disse Kanter og i Furulund og Langvand har Selskapet oprettet et Dampkjøkken hvor Arbeiderne kan faa varm middagsmaad."¹¹

Ingen av de muntlige kildene eller avisinnlegg fra den første tiden, var klager over dårlig mat. Dette kunne enten bety at maten var bra, eller at den i hvertfall holdt sulten unna slik at man ikke tenkte på den.

Verket hadde egen butikk, og vi må gå ut fra at det var i deres interesse å selge skikkelige varer til arbeiderne, en arbeidsstokk med dårlig helse kunne ikke utføre godt arbeid. Det er imidlertid flere uttalelser som tyder på at arbeiderne ikke var fornøyd med ordningen.¹² I 1891 hadde verket en beholdning av handelsvarer for kr. 50.392.¹³

Men kommunikasjonene skapte nok vansker, særlig vinterstid. Ferske jordbruksvarer kunne være vanskelig å få tak i, selv om

jordbruksproduksjonen i distriktet økte pga. det nye markedet i Sulis. Hermetikk og margarin spilte en stor rolle i arbeidernes ernæring i årene rundt 1900.¹⁴

"Ja, på den tiden var det stomp og margarin og ost..til meddag gikk det mest på bønner og erter."(18)

Vi så tidligere at verket hadde egne husdyr og eget slakteri, og at arbeiderne drev eget jordbruk i det små.

Det var forskjell på maten arbeiderne funksjonærene spiste. I 1896 fortelles det fra en tur til Hanken:

"Av det ovanda i denna fjellens vinterødslighet, av de svarta mennerna och det trista i stemningen känner man sig stukad. .. Frukostkorgen togs fram... Så mycken god mat- och - det er sannerligen gåsleverpastej!- och ... rødvin och cigaretter- och ..."¹⁵

Opp mot 1930 var kommunikasjonene blitt bedre og dermed ble også matforsyningen bedre.

"Vi fikk ferskfesk opp to ganga i veka, grønnsaker og potet kjøpt vi fra Folda kvar høst. De sendt alt opp te Hanken i kibben."(32)

"I Sulis hvor det er penger blant folk er det variabelt og godt kosthold."¹⁶

Men ikke alle hadde det like bra, det forstår vi når styret i Saniteten behandlet saker som:

"En fattig p. ke har faaet 10 k lo havregryn og 5 kilo sukker."¹⁷

"..bevæges 2 liter melk om dagen til sine 9 barn."¹⁸

Vi så i kap.5 at det fantes de som hadde det dårlig i Sulis, både rundt 1900 og rundt 1930. Dette ga seg også utslag i deres matsituasjon. Men generelt kan vi si at matsituasjonen var blitt

bedre rundt 1930 enn den var i verkets første år. Kommunikasjonene var utbygd, og det ble lettere å frakte ferske jordbruksprodukter opp til industristedet som ikke hadde mulighet til å dekke eget behov på dette området.

Vann.

Fra fjellvannene rant flere store elver ut i Langvann. Selv om Langvann etterhvert ble forurenset av industriavfall og kloakkutløp, var vannforsyningen fra fjellene bra, skjønt det hendte i den første tiden at befolkningen høyere opp forurenset vannet til stedene lenger nede. Vannet inne i gravene var derimot udrikkelig.

"Jeg ble gift deroppe-Han fordret i gruva. En dag hadde han og en annen kar drukket av vannet som rant i gruva, de var så tørste. De mente at vannet ikke var farlig ettersom det var rinnende vatn. Da blei de dødssjuke. Vi sendte bud på legen, jeg spurte om ikke maven kunne pumpes. Nei, sa legen- han er dødsdømt fra den timen han drakk av vatnet. Han levde to år til." (15)

Vannet i gravene var forgiftet av de bergartene de rant gjennom, og ble aldri drikkevann. Drikkevannet fra fjellene holdt seg bra opp gjennom årene, selv om både vegetasjonen og Langvann etterhvert ble ødelagt av forurensing.¹⁹

Alkohol og arbeid i gravene gikk ikke bra sammen, det økte farene for ulykker. "Det hendt man forderva sø i fylla." (6)

"Hvor en saa stor Arbeidsstok er samlet, vil der altid findes en del drikfældige Personer og baade saadanne og andre Arbeidere fristes undertiden af omreisende Brændevinshandlere, der selge "medicin"."²⁰

Siden verket hadde god kontroll med de tilreisende, ble det snart forbudt for brennevinslangere å komme til Sulis. All vin- og brennevinshandel skulle gå gjennom materialkontoret. I 1902 ble det f.eks utlevert 7638 flasker, hovedsaklig 96% sprit, av dette 3300 flasker til jul.²¹ Rallaren, slusken, festet gjerne opp det

de hadde tjent. Vi hører også om kvinner som deltok:

"Den første som jag der skåda fikk,
hon hette Lisa, var glad och kvikk.
Hun tog seg gjerna et litet rus
og søp i lag med hver enda bus."²²

Vi kan ikke si med sikkerhet om kokken virkelig hette Lisa. Derimot kan vi være sikre på at noen av kokkene var med på festingen, ellers ville rallarvisen neppe tatt opp temaet.

Forbruket av alkohol var en av de første sakene fagforeningen tok opp. I 1908, året etter at fagforeningen var startet opp, leser vi i "Nordlys" om 1. mai-feiringen i Sulis:

"Ikke en beruset mand var at se hele tiden. Det vidner om at arbejderne har fåt den rette forståelse av dagen."²³

Avholdslosjen hadde egen forening i Sulis, men alkoholen hadde sin plass her som andre steder. Styret i Kooperasjonen behandlet i 1925 en henstilling om innskrenkning i salget av hårvann og gjær:

"Beslutning: Gjærsalget... leveres i porsoner for kr. 0,20. Hårvann selges ved l.betjenten i Manufakturen."²⁴

Alkoholforbruket var der, men anleggstidens forbruk var over. Arbeiderne i Sulis hadde utsatte arbeidsplasser, derfor ble spørsmålet om alkohol ikke bare et spørsmål om moral og generell helse, men også om sikkerhet på arbeidsplassene. Kvinnene hadde ikke det samme forholdet til alkohol som mennene. De muntlige kildene har i alle fall ikke beretninger om kvinner som hadde et stort alkoholforbruk. Det kan jo ha forekommet, men det var ikke vanlig. Alkoholforbruket kunne derimot få inndirekte betydning for kvinnene, det var de som måtte rydde etter festene: "På søndagen fikk jeg rikelig å tak opp da jeg kom." (15) Dette gjaldt først og fremst kokkene.

Vi har nå sett på de fire faktorene distriktslegen i 1898 satte opp som viktige for helsetilstanden. Mht. endring hadde tre av

dem, boligforhold, mat og arbeidsforhold, endret seg til det bedre sett med dagens øyne. Informantene som levde midt oppi det hele, vurderte nok ikke disse faktorene på samme måte. Det var en del av hverdagen deres, og det var slik mange hadde det. Det de i ettertid fant mest negativt, var boforholdene. Avisinnlegg fra den første tiden viser at de også i samtiden reagerte på dette.

Samspillet mellom de ulike faktorene hadde også en viss betydning. Klimaet spilte en forsterkende rolle i negativ retning når de andre faktorene var dårlige, det var langt på vei situasjonen i 1900. (Se tab.6.2.) Var de øvrige faktorene gode, spilte klimaet ingen stor rolle. Også de andre faktorene virket i samspill, de forsterket hverandre i negativ retning dersom de først var dårlige. Faktorene som hadde innvirkning på levekår/helsetilstanden var, med unntak av klima, endret til det bedre fra det tidlige industrisamfunnet til det etablerte.

6.2. Epidemier, kjønnsykdommer.

"Nei, sjukdom va det lite av, men æ huska ei venninne, ho kunn ikkje bi med på sykkeltur en ferie..Det va så mye sjukdom da, difteri trur æ det va."(32)

"Sjukdom kunne forekomme, men ikke epidemier, det kan jeg ikke huske."(24)

Sistnevnte husker nok ikke helt riktig, eller det kan hende at han bodde slik at han ikke opplevde det. Sykehuset hadde egen epidemiavdeling helt fra oppstarten, med 20 senger, det var flere senger enn på selve sykehuset.²⁵

"De trudd jenta hadd fått skarlagensfeber så ho mått isoleres. Vi kunn gå dit å sjå på ho gjennom vinduet. Ho sat der aleina på en stol. Ho va der lenge."(30)

I 1900 var det flere epidemier som herjet på stedet, tyfoid, skarlagensfeber, difteri og influensa. Fire ganger måtte det taes

full desinfeksjon av leiligheter og beboerne. Distriktet sett under ett, var det i Sulis flest døde av epidemiske sykdommer.²⁶ Dette til tross for den spesielle sammensettingen av befolkningen. Trange boforholdene og maten spilte nok en stor rolle her. Jfr. tab 6.2, var det ofte influensaepidemier på stedet, og både i 1906 og -07 var det mye tyfoidfieber i Sulis.²⁷

Befolkningen var også mye rammet av "akut diare". (Tab.6.2.) Det kom nok av vanskene med matforsyningen og trange og dårlige boliger med dårlige sanitærforhold. Tross dette skrev verkslegen at det ikke var "større sygelighet som kunde tilskrives kostholdet".²⁸

Epidemier dukket også opp senere: "Den kurvfest som var tenkt avholdt, måtte indstilles på grunn av Epidemien."²⁹ Dette var i 1913, og venninnen som ikke kunne være med på sykkeltur var fra 1935. Men det er trolig at epidemiene avtok på grunn av endringene i boforholdene og i helsetilstanden generelt.³⁰

Kjønnsykdommer

"Kjønnsykdomma? Nei, det hørt æ aldri nå om. Ikkje før under krigen." (40)

Men det fantes kjønnsykdommer i Sulis. Uttalelsen her forteller heller om holdninger til sykdommen enn om de virkelige forholdene. Kjønnsykdommene var der, men det ble ikke snakket om dem.

Det var gonorre som var mest utbredt av kjønnsykdommene i Sulis. I årene 1900 til 1905 var det 59 tilfeller av nysmittede av gonorre. (Jfr. tab.6.2.) Dette var et relativt høyt tall, det kunne skyldes at anleggssamfunnet hadde mange tilfeller pga. den ustabile arbeidsstokken. Karl Evang så denne sammenhengen:

"(Bedre kommunikasjoner gir)...livligere samkvem og større personlighetsutveksling,.. og dermed øker selvsagt i høi grad smittefaren." ³¹

"Smittekilderne er omtrent bestandig udenfor verkets omraade, og helst i byerne og i Lofoten."³²

I hele Norge var det i 1930 0,27 % av befolkningen som var nysmittet av gonorre.³³ I Sulis var det 0,31 % nysmittede i 1930, en anelse over landsgjennomsnittet.³⁴ Tendensen var at det ble færre kvinner med gonorre i mellomkrigstiden i Sulis. Det var flere menn enn kvinner som hadde kjønnsykdommer.

Mens antall nysmittede kvinner med gonorre gikk tilbake i Sulis, steg tallet på nysmittede kvinner med gonorre raskt på landsbasis rundt 1930. I årene 1925-1929 ble det meldt om 2600 nye tilfeller av sykdommen hos kvinner i Oslo.³⁵ Helsedirektør Karl Evang ga uttrykk for det han mente kunne være en årsak:

"Det store antal nysmittede kvinner betyr derfor at det fra de smittefarlige menns side utvises en hensynsløshet og brutalitet i kjønnsforholdet som er næsten utrolig."³⁶

Om dette da skulle gjelde den motsatte veien for Sulis, siden antall tilfeller gikk tilbake, er vel å trekke for raske slutninger. Men vi har sett at i det mannsdominerte samfunnet var kvinnene respektert, kanskje det kunne være en av årsakene. Mest trolig er det allikevel at gonorre blant kvinner gikk tilbake fordi gonorre generelt var på tilbakegang i Sulis.

Det var ingen kvinner registret med syfilis i Sulis. Siste tilfelle hos menn ble meldt i 1910. Også i landet forøvrig var tendensen at syfilis gikk tilbake.

Vi har sett at kjønnsykdommen gonorre var en del utbredt i Sulis. Sammenlignet med landet som helhet, lå Sulis over i andel nysmittede rundt 1900. I 1930 lå Sulis likt med landsgjennomsnittet. Syfilis var på vei ut, og det var nedgang i gonorretilfeller. Sistnevnte i motsetning til en økning i landet som helhet.

6.3.Tuberkolose.

"Tuberkolosen tok jo sine kvert år. Det va no liksom fattigsjukdommen det."(30)

"Det va skammelig å ha tub. Da bei du ennu fattigar, liksom."(29)

"Andre dagen kom vi til Sulitjelma og måtte fyst legeundersøkes...vi måtte vente til neste dag før vi kom i arbeid."(10)

"Det va ingen legeundersøkels når e begynt, men der va en overlege og to assitenter der.."(12)

Sistnevnte står alene med en slik uttalelse, mens den nest siste har mange med seg når han forteller om legeundersøkelsen før de kunne begynne å arbeide. I følge de muntlige kildene var det ikke den samme prosedyren for kvinnene som kom til Sulis, de fleste var jo ikke ansatt av verket. Vi vet ikke om skeiderskene hadde en tilsvarende undersøkelse.

Tuberkolose fantes i Sulis, den fulgte med dårlige og trange boforhold. På landsbasis nådde tuberkolosen sitt maksimum i 1900.³⁷ Den store utbredelsen på landsbasis på denne tiden kunne være årsak til at legeundersøkelse ble innført. Som følge av legeundersøkelsen var sykdommen ikke mye utbredt de første årene. I 1908 meldte legen om at sykdommen begynte å bre seg.³⁸ Saniteten ga støtte til tuberkoloserammede fra første året, i 1910.

For NordNorges del fortsatte tuberkolosen å øke i omfang utover mellomkrigstiden.³⁹ I årene rundt 1930 var det stor økning i tub.tilfeller i Salten: "tuberkolosen ligger som en tyngsel i hele distriktet".⁴⁰ Antall personer som fikk støtte fra Saniteten viste også en økning rundt 1930, men så en nedgang mot 1940.(Se vedlegg 3) Tuberkolosen gikk tilbake fram mot andre verdenskrig, i Sulis og i NordNorge forøvrig.⁴¹

6.4. Uønskede svangerskap

"Når våren kom...om kvellan va æ ute å fiska..kunne jeg kåmmå over barnelik i evjene. Jeg fant en fem-seks stykke-det va vinterens produksjon. Kvinnfolkan hadde født og drept ungan og kasta dei i snøen, elle i bekkan. Når isen gjekk, flaut

dei opp og dreiv med stryken. Det va fælt å sjå slike barnelik."(9)

Dette er en beskrivelse fra Ofotbanen i anleggstida. "Kvinnfolkan" var de som bodde blandt slusken på anlegget. Vi kan gå ut fra at uønsket svangerskap ikke bare var et problem for kvinnene på Ofotbanen.

I Sulis finner vi navn som "Smålikbekken", og i en navneforklaring heter det: "Annavand og gruber-Efter en kokke, Anna, som de trodde hadde druknet sit barn der.."42 Dette skulle tyde på det samme fenomenet som vi hørte om fra Ofotbanen. På den annen side kan vi gå ut fra at det var sjeldne foreteelser, vann og elver ville neppe ellers blitt oppkalt.

Men dette var ikke spesielt for kvinnene på anlegg. Medisinalinnberetningen for 1900 forteller om obduksjoner av spebarn som var døde under mistenklige omstendigheter i Fauske og i Skjerstad legedistrikt. Distriktslegen nevner ikke Sulis i denne sammenheng i de kildene jeg har gått gjennom. Men som vi har sett, fantes det også der.

Uønsket svangerskap var en realitet også for kvinnene i det etablerte industrisamfunnet.

"Det va ei, ho hadd gjordt det av med ungen borti lia.
Men det bei oppdaga, det va stort oppstyr."(29)

Slike dramatiske hendelser var ikke vanlige, hvorvidt de var mer vanlig rundt 1900 er vanskelig å si. Kanskje førte bedre informasjon om prevensjon til at det ble færre slike tilfeller opp mot andre verdenskrig. Vi kan gå ut fra at tilfellene nevnt foran var ugifte kvinner. De muntlige informantene forteller om gifte kvinner og abort:

"Det va rødt utover heile kjøkkengolv. Ho va veldig sjuk."(40)

"Ho mamma lå sjuk i fleire måna, det va vess en abort."(34)

"Ho hadd masse blødninga, æ forsto ikkje ka det va den gang."(35)

"Det va en unge det ene året og en abort det neste året, sånn va det for mange. Vi hadd ei fast ei som stelt heime når ho mamma va sjuk."(29)

Det er om mødrene informantene forteller. Om dette betyr at de selv ikke hadde aborter, er vanskelig å si. Vi har tidligere sett at informantene hadde færre barn enn sine mødre. Vi har også sett at informasjonen om prevensjon var blitt bedre, og at abortene sannsynligvis ble færre. Men det kan også være barrierer mot å fortelle om seg selv. Jfr. tab.6.1. var det like stor del av kvinnene som tok abort rundt 1930 som rundt 1900.

Grunnen til at kvinnene aborterte syntes klar for informantene, mødrene var utslitte etter mange og hyppige fødsler, eller de led av sykdom. På spørsmål om de kanskje ordnet med aborten selv, eller hadde noen de kunne gå til med slikt, var svaret nei. De andre kildene gir heller ikke opplysninger om "kloke koner", så vi har ikke belegg for å hevde at slike fantes i Sulis. Går vi ut av Sulis etter informasjon om emnet, finner vi at problemet med abortus provocatus utført av ukyndige var mye oppe i tiden rundt 1930.

"Trygdekassenes utgifter til ..(abort)..var stadig økende. De usakkyndige utførte aborter medførte ukers, ja, måneders sykkelighet med tilsvarende belastning av sykekassenes budsjett."⁴³

"Kvaksalveri og livsfarlige inngrep grasserte over de herjede kvinnelegemene på en måte som kunne få hårene til å reise seg på ens hode."⁴⁴

Dette var en av grunnene til at mødrehygienekontorene ble opprettet. Det første kom i Oslo i 1924.⁴⁵ En av deres oppgaver var å spre informasjon om beskyttelse mot uønskede svangerskap. Slik opplysning var forbudt ved lov, paragraf 377 i straffeloven, og førte til vansker med å spre opplysningene til dem som trengte det.⁴⁶ Også Nordland fylkeskvinnelag av DNA hadde mødrehygiene-

kontor på sin saksliste i tredveårene.⁴⁷ Vi kan se dette som et uttrykk for at økt informasjon om svangerskap var ønskelig og nødvendig også i dette distriktet.

Som vi har sett, ble sykekassen opprettet i 1910 i Sulis. Før 1920 nevnes det ikke at mannlige medlemmer søkte om stønad til legeregning i forbindelse med hustrus underlivslidelse. Heller ikke de kvinnelige medlemmene oppga dette som grunn. 21. oktober 1920 søktes det om støtte til operasjon av hustru etter abort. Etter hvert ble det flere og flere som søkte på dette grunnlaget.

Tabell 6.1. Ant. aborter, underlivssykdommer og andre sykdommer, 1900- 1932, gifte og ugifte kvinner.⁴⁸ 1900-1910, behandlet hos lege, de øvrige årene arbeiderkvinner som fikk dekket legeregning av sykekassen. Gjennomsnittsprosenten for hvert år i % av kvinner over 15 år.

	1900	1902	1905	1910	%	1925		1927		1930		1932		%
						g	ug	g	ug	g	ug	g	ug	
Aborter	0	3	4	6	1	2	0	23	1	2	2	4	0	1
Underl. sykdom	5	3	2	7		15	0	36	1	24	5	26	4	
Tils.kv-sykdommer	5	6	6	13		17		61		33		34		
Andre	93	105	46 ⁴⁹			3	46	18	43	10	20	14		

Kilde: medisinalinnberetninger og protokoll fra sykekassen.

Antall aborter holdt seg noenlunde stabilt. Unntaket var 1927, da 24 kvinner fikk dekket legeregning etter å ha kontaktet lege i forbindelse med abort. Ser vi bort fra dette ene året, var det en relativ nedgang i aborter fra 1900 til 1930, tar vi det med blir gjennomsnittsprosenten den samme for de to periodene. På landsbasis var det derimot en økning i antall aborter i mellomkrigstiden, fra 0,02% i 1920 til 0,3% i 1933.⁵⁰ Vi ser at det var en større andel kvinner i Sulis som fikk utført abort enn for lands-

gjennomsnittet, men at Sulis og landet som helhet hadde motsatt bevegelse på dette området i trettiårene.

På den tiden var det ulovlig å utføre abort hvis det ikke var fare for kvinnens liv. Norske leger hadde inntil slutten av 20-årene primært vært negativt innstilt til abort. En sterkt stigende abortfrekvensen på landsbasis etter første verdenskrig, skapte en diskusjon blant legene om endringer i lovgivningen rundt abort. Det var da i første rekke tale om endring av paragraf 245 i straffeloven som ga straff til leger som utførte aborter uten at kvinnens liv stod i fare.⁵¹

I årene rundt 1900 var det i Sulis i gjennomsnitt 4 kvinner som søkte lege for underlivslidelser. For årene rundt 1930 var gjennomsnittet 30. Også her var det 1927 som hadde det høyeste antallet, 37 kvinner.

I årene 1900 til 1905 var det 410 kvinner som søkte lege for sykdommer som kunne være et resultat av de fire faktorene vi tidligere har sett på, luftveisinfeksjoner og fordøyelsessykdommer. (Tab. 6.2.) Men også i årene rundt 1930 var det mange som søkte lege for slike sykdommer.⁵²

1927 pekte seg ut ved at det var flest kvinner som søkte lege for aborter og underlivslidelser. Går vi til Sanitetens protokoller finner vi også der at 1927 pekte seg ut. Dette året ble det bevilget flest "pigeløner", seks i alt. I 1927 var det også flest personer som fikk støtte til medisin, matvarer, klær, melk og enketilskudd, i alt 23 personer. (Se vedlegg 3) Dette skulle tyde på at det var dårlige tider på stedet i 1927. Bedriften hadde lockout både i 1926 og 1927. Det virker som krisetidene var ekstra harde i 1927, og at dette også ga seg utslag i kvinnenes helse. Lite mat kunne føre til sykdom, men hvorfor det skulle føre til en økning i antall kvinner som hadde underlivslidelser, er vanskelig å si. En årsak kunne være forsøk på å unngå svangerskap i krisetider. Vi har ingen mulighet til å vite omfanget av evt. illegale aborter.

Det var hovedsaklig de gifte kvinnene som søkte lege, både i forbindelse med abort, underlivslidelser og andre sykdommer. De

muntlige informantene nevner en kvinnegruppe som skulle være særlig utsatt for underlivslidelser, skeiderskene.

"Æ syns æ møtt sykeskyssen kvær dag æ kãm fra skola. Da va det ho mamma. Det va med underlivet, veit du. Hardt å være skeiderske." (35)

"Skeiderhuset...der va det underlivsplaga, du." 53

Det var arbeidsforholdene som gjorde at skeiderskene stakk seg ut som gruppe. De stod på jernplater i et rom som ikke var oppvarmet, mens de sorterte steinen som gikk forbi på transportband. Skeiderskene er representert i tab. 6.2. med ei gift og ei ugift med underlivslidelser i 1923. De øvrige årene var det vanskelig å fastsette evt. arbeid til de gifte og ugifte kvinnene, slik at vi ikke statistisk kan underbygge, evt. motsi uttalelsene fra de muntlige kildene om at skeiderskene var spesielt utsatt.

De fleste kvinnene som søkte lege i 1900, hadde søkt legehjelp for sykdommer som ikke spesielt var knyttet til deres kjønn. Det var boforholdene, maten, luftforurensingen og klimaet som trakk mest på helsen deres. Bare et lite antall søkte lege for kvinnesykdommer. Hvis vi tar utgangspunkt i kvinnene som fikk dekket legeregning rundt 1930, ser vi at kvinnene like ofte søkte legehjelp på grunn av kvinnesykdommer som på grunn av andre sykdommer. For 1900 var det legens egne tall som kom fram, for årene rundt 1930 kom tallene fra menn, som på vegne av hustruen søkte om dekning av legeregninger. Ut fra dette skulle man tro at tallene fra 1900 avspeilet virkeligheten i større grad enn tallene rundt 1930. De sistnevnte tallene var bare arbeiderkvinner, og dessuten bare de arbeiderkvinnene (og deres menn) som ikke hadde hemninger mot å søke om dekning på legeregning på slikt grunnlag. De måtte jo oppgi grunnen til legebesøket overfor et styre som bestod av menn fra stedet. Tross dette får vi at flere kvinner søkte lege for kvinnesykdommer rundt 1930 enn i 1900.

Vi så på fire forutsetningene for helsestanden som hadde endret seg til det bedre rundt 1930. Da disse faktorene ikke lenger spilte en avgjørende rolle for helsen, ser det ut som det

var kvinnesykdommene som slet mest på kvinnenes helse.

6.5. Industrimiljøet og fiskebondemiljøet, en sammenligning.

Det var befolkningssammensetningen i 1900 som avvek mest fra landsgjennomsnittet. For å se om dette ga utslag mht sykdom, har jeg tatt for meg noen sykdommer, og sett antallet av sykdomstilfeller i Sulis i forhold til antall sykdomstilfeller i nabokommunene Fauske og Saltdalen. Vi kan da se om anleggsstedet med en spesiell befolkningssammensetning og et spesielt arbeidsmiljø, ga grunnlag for andre sykdommer enn fiskebondemiljøet.

Jeg har tatt for meg årene 1900, 1901, 1902, 1903 og 1905, for å finne fram til et gjennomsnittsår. Tallene fra 1904 var ikke tilgjengelige. Her må det bemerkes en usikkerhet i tallmaterialet. Industristedet hadde egen lege, mens befolkningen i fiskerbondemiljø ofte hadde en større fysisk avstand til legen. Dette kunne føre til at industribefolkningen oftere oppsøkte legen for ting fiskerbondbefolkningen valgte å overse.

Tabell 6.2. Sykdomstilfeller til behandling hos lege, i Sulis, Fauske og Saltdal, 1900-1905, antall personer, gjennomsnittsprøsent av den totale befolkningen i 1900

	Sulis %		Fauske %		Saltdal %	
Innbyggere 1900	1158		2397 ⁵⁴		3164 ⁵⁵	
Akkut katarr	936 menn		182 menn		126 menn	
i Aandedrets-	242 kv	27%	169 kv	5%	114 kv	4%
organene	383 barn		210 barn		334 barn	
I alt	1561		561		574	
Akut diare	305 menn		46 menn		22 menn	
	157 kv		37 kv	2%	24 kv	1%
	179 barn	11%	99 barn		88 barn	
I alt	641		128		134	
Pleuritt	74	1%	128	1%	49	0,3%
Influenza	297	5%	-		70	0,4%

Gonorre	47 menn 11 kv 1 barn	1%	20 menn 3 kv	0,2%	10 menn 0	0,1%
Syfilis(nye)	6 menn 1 barn		1 mann 1 kv		0	

Kilde: medisinalinnberetningen 1900-1905.

Vi ser at tilfellene av "Akkut katarrer i Aandedretsorganene" var mye mer utbredt i befolkningen i Sulis enn i de to andre kommunene. Dette var sannsynligvis en følge av faktorene vi har sett på tidligere i dette kapitlet. Vi ser at mennene i Sulis, som arbeidet i produksjonen, var mest utsatt. I alt var nesten en tredjedel av befolkningen i kontakt med lege pga. dette. Befolkningen i fiskebondemiljøene var i mye mindre grad utsatt, bare 5% og 4% kontaktet lege for luftveisinfeksjoner.

11% av befolkningen i Sulis var i kontakt med lege for "akut diare". Det var sannsynligvis dårlige sanitære forhold som var årsaken, kanskje også forurenset vann. Også her var det de voksne mennene i Sulis i flertall. Men vi husker at mennene var i stort flertall på stedet på denne tiden, slik at den relative forskjellen ikke var så stor. I de to andre områdene var det barna som var mest utsatt for magesyke. Dette understreker forskjellen mellom det isolerte Sulis hvor det var vanskelig å få tak i ferske varer, og jordbruks- og fiskedistriktene hvor folk selv produserte maten, og fikk den fersk. I tillegg førte boforholdene i Sulis til at de hygieniske og sanitære forholdene ikke var de beste. Folk bodde trangt i små og dårlige hus.

"Vi bodd i torvbrakka på Sandnes. # huska søstera mi og æ satt i åvnskroken og åt kåll. Vi hadd en frøkteli diare, og følt at vi mått ha kåll."(26)

Det informanten her forteller, kan også tyde på anemi. Trang til kull o.lign. er ofte symptom på jernmangel. Det kunne komme av feilernæring.

Når det gjaldt pleuritt, brysthinnebetennelse som kunne være tuberkuløs, lå Sulis og Fauske på et likt nivå. Her skilte indu-

strisamfunnet seg ikke ut. Skillet gikk mellom de to fiskebonde-distriktene. Det er usikkert hva som kan ha vært grunnen. Vi vet at tuberkolosen ble holdt i sjakk i Sulis ved at arbeiderne ble legeundersøkt, men vi ser at Fauske holdt det samme nivået.

Et annet aspekt ved anleggssamfunnet ser vi avspeilet i antall tilfeller av kjønnsykdommene gonorre og syfilis. Her har vi i tillegg tall fra Skjerstad (-Fauske og Sulis), ingen personer der hadde sykdommene.⁵⁶ Det kan virke som som Sulis var "sentrum", og at antall personer med sykdommene minket jo lengre bort fra stedet man kom: Sulis 66 tilfeller, Fauske 25, Saltdalen 10 og Skjerstad 0. En av grunnene til at Sulis hadde relativt mange tilfeller, var den omstreifende arbeidsstokken. Dette finner vi støtte for ved Ofotbanen:

"Veneriske sykdomme har tidligere været nesten ukjent her i distriktet, men sandsynligvis står vi nu foran en forandring., de siste måneder af året viser for gonorrhøiernes vedkommende en betydelig stigning i antallet visstnok pga. tilstrømning af arbeidssøkende ved det nu påbegynte jernbaneanlæg.."57

Med anleggsfolkene fulgte kjønnsykdommene, det må ha vært et kjent forhold i samtiden. De muntlige kildene fra denne tiden utelater dette, kanskje fordi de ikke ble spurt, eller kanskje de ikke ville fortelle om det.

Vi har sett at det tidlige industrisamfunnet i forhold til fiskebondemiljøene hadde sine særegenheter når det gjaldt sykdom. Befolkningen i Sulis led under dårlig arbeidsmiljø, trange og dårlige hus, luftforurensing og dårlig matforsyning. Dette ga seg utslag i at det var mange personer som hadde luftveisplager og akutt diare. Derimot var tuberkolosen ikke så utbredt, dette hang sammen med befolkningssammensetningen og med verkets ansettelsesprosedyrer. Den ustabile arbeidsstokken førte til at kjønnsykdommen gonorre var mer utbredt i Sulis enn i distriktet rundt.

Et blikk på situasjonen rundt 1930 viser at luftforurensingen enda var et problem i Sulis. Endringene i boforholdene førte imidlertid til at befolkningen ikke lengre led av sykdom som

følge av dårlige hygieniske og sanitære forhold.

6.6. Oppsummering.

Vi har fått et innblikk i hverdagslivet til befolkningen med hensyn til levevilkår og sykdom. Det er langt fra et fullstendig bilde som er kommet fram, til det var kildematerialet for spin-kelt. Men en del interessante ting har vi funnet.

Distriktslegen i 1898 satte opp fire faktorer som kunne være årsak til dårlig helse i Sulis. Det var klimaet, boforholdene, vanskene med matforsyningen og arbeidsforholdene. Vi har sett på disse forholdene, og funnet ut at de tre sistnevnte hadde endret seg til det bedre fra anleggssamfunnets dager til det etablerte industrisamfunnet. Vilkårene for den generelle helsetilstanden skulle ut fra dette ha vært bedre rundt 1930 enn ved århundre-skiftet.

I 1900 var befolkningen plaget av sykdommer i luftveiene, i fordøyelsesorganene og av epidemier. Dette var en følge av de fire faktorene vi så på. Den ustabile arbeidsstokken førte til at kjønnsykdommen gonorre var mye utbredt i Sulis. Den store folke-sykdommen tuberkulose var ikke spesielt utbredt i Sulis den første tiden, men hadde en økning i mellomkrigstiden.

Endringene i levekårene og en mer stabil arbeidsstokk, førte til en forbedring i helseforholdene opp mot 1930. Til tross for at epidemier inntraff også i tredveårene og at gonorre var mer utbredt i befolkningen enn i landsgjennomsnittet, kan vi si at befolkningen hadde bedre forutsetninger for god helse rundt 1930 enn ved århundreskiftet.

De generelle helseforholdene kvinnene levde under, var i takt med resten av befolkningen, forbedret fra anleggstiden og fram til det etablerte industrisamfunnet. De fleste kvinnene hadde sitt daglige arbeid i forbindelse med hus og heim. Derfor var det av stor betydning for deres helsetilstand at boforholdene var blitt bedre. De muntlige kildene hevdet at skeiderskene var spesielt utsatt for sykdom pga. arbeidsforholdene. De hadde et dårlig

arbeidsmiljø som tok på helsen, men disse utgjorde en liten del av befolkningen, slik at de satte få spor i tallmaterialet.

Kvinnene som søkte lege i 1900, hadde hovedsaklig de samme plagene som mennene. Fram mot 1930 ble det flere kvinner som søkte lege for sykdommer knyttet til deres kjønn. På dette området ble ikke deres helsetilstand forbedret, i følge kildene. Årsakene til denne økningen kan være mange og sammensatte, jeg skal antyde noen.

Kvinnegruppen over 15 år hadde øket fra 21 % i 1900 til 31 % i 1930. En del av økningen i kvinnesykdommer kunne rett og slett skyldes dette. Dessuten var aldersfordelingen blant kvinnene i 1930 en annen enn i 1900. I 1900 var det en større del av unge kvinner enn i 1930. Siden det var mest gifte kvinner som søkte lege for kvinnesykdommer, kan derfor aldersfordelingen være en annen årsak. I kriseåret 1927 var det ekstra mange kvinner som søkte lege for abort og underlivslidelser. Krisetider kunne være en grunn til at kvinnene ikke ønsket seg flere barn, og derfor så abort, kanskje med påfølgende underlivslidelse, som eneste utvei. Mellomkrigstiden hadde flere kriser. Grubene hadde f.eks. lockout i 1931/32, men dette ga ikke så store utslag i kvinnes helse som krisen i 1927. Forbindelsen krise-kvinnehelse er et interessant tema som kunne vært grundigere undersøkt. Jeg lar det ligge, det faller utenfor rammene for denne oppgaven.

Det ble i innledningen stilt spørsmål ved hvordan endringer i helsetilstanden kunne innvirke på kvinnes livsvilkår. Den generelle forbedringen i helseforholdene måtte få konsekvenser for kvinnes daglige liv. Det var kvinnene som hadde omsorgsarbeidet, som bar byrden av sykdom blant de andre i husholdet. En bedre helsetilstand betydde færre syke barn og færre syke voksne som kvinnene måtte stelle for. Vi kan si at dette førte til at spesielt kvinnene som hadde sitt arbeid i hjemmene, fikk en bedre arbeidssituasjon.

Samtidig hadde kvinnene egne sykdommer å stri med. Det var særlig de gifte kvinnene som søkte lege i forbindelse med sykdom og abort, vi kan derfor si at de gifte kvinnene hadde mer sykdom i sin hverdag enn de ugifte, noe som igjen måtte påvirke deres

livsvilkår. Siden kildematerialet ikke tillater en videre sammenligning av de to periodene på dette området, er det umulig å tilføye noe om ulike endringer i helseforholdene mellom gifte og ugifte kvinner i de to periodene.

KAPITTEL 7. KVINNER OG ORGANISASJONER.

7.0. Innledning, kilder.

I 1907 slo fagbevegelsen gjennom i Sulis. Den utviklet seg til å bli en sterk organisasjon, noe som har holdt seg helt opp til våre dager. Det er skrevet en del om fagbevegelsen i Sulis, men da sett fra mennenes synspunkt. Jeg har i det følgende forsøkt å se fagbevegelsen i et kvinnelig perspektiv. Før fagorganisasjonen kom, hører vi ikke om organisasjoner blant arbeiderne, derfor passer det å begynne dette kapitlet med denne organisasjonen. Fagbevegelsen og Arbeiderpartiet stod i nær kontakt, jeg vil derfor videre se på Arbeiderpartiets politiske kvinneforeninger på stedet. Det er arbeiderkvinnenes faglige og politiske organisering som står i fokus i dette kapitlet, men jeg vil til slutt nevne noen andre kvinneforeninger i Sulis.

Situasjonen i Sulis vil bli sett i forhold til situasjonen på landsbasis. Også i dette kapitlet vil det bli søkt etter endringer, endringer fra det tidlige til det etablerte industrisamfunnet mht. kvinner og organisasjoner.

Kildesituasjonen får stå som årsak til omfanget av dette kapitlet. På lokalplan var det ikke mulig å finne arkivmateriale fra de faglige og politiske kvinneforeningene. Det har derfor ikke vært mulig å finne fram til hvilke saker som var aktuelle for kvinnene i Sulis opp gjennom årene. Her må vi støtte oss på den generelle utviklingen i samtiden, jubileumskrifter, aviser og selvsagt de muntlige kildene. Som tidligere nevnt har jeg gått gjennom møteprotokollene for den lokale Sanitetsforeningen, dessuten møteprotokollen for fylkeskvinnelaget av DNA på slutten av trettitallet.

På den andre siden hadde omfanget av kapitlet kanskje ikke blitt større med en annen kildesituasjon. Som vi skal se, utgjorde organisasjonene bare en liten del av kvinnenes hverdag.

7.1. Kvinnene og fagorganisasjonen.

Det var ikke bare i Sulis fagorganisasjonen slo igjennom i årene etter 1900. Sulis var del i en bevegelse som gikk over hele Norge. Vi kan ta med noen eksempler fra NordNorge: Fagforeningen i Dunderland ble stiftet i 1903, i årene 1906-07 kom fagforeninger i Birtavarre, Meløyvær og Kirkenes.¹ Agitasjonen foregikk over et stort område, og agitatorene dro rundt mellom de forskjellige industristedene i landsdelen.

Agitatorene kom også til Sulis for å informere arbeiderne om fordelene ved fagorganisering. Verksledelsen forsøkte å forhindre at slik informasjon nådde fram. De hadde kontrollmuligheter med de tilreisende til Sulis, og den benyttet de seg av. Flere agitatorer ble bortvist fra verkets private område. Agitatorene var som regel menn, men det fantest også kvinnelige agitatorer.

"Det va fleire agitatorer ette anlegga og ... I Sulitjelma hadde vi Helene Ugland. Ho skulle forsøke å organisere folka, men det va ikkje greit å drive med agitasjon der...så vart ho tatt og kjørt over vatnet med båt til Furulund...(Men senere kom hun igjen, gående over fjellet fra Saltdalen)..Vi rusla viar og kom usett til Fagerli der vi fekk henne inn i ei brakke. Ho holdt en tri-fire foredrag, men så vart ho tatt. Det va altis spioner ute for Verket, og det va vel ein slik ein som bar det ut at ho va i Fagerli."(9)

"Det va ingen organisasjon ved Sulitjelma og dei som prøvde å få i stand noko, fekk sparken. Vi hadde frk. Ugland der ei tid, og ho låg i vår brakke. Ho prata litt og forsøkte å få i gang ei forening, men ho skjønnte at det nytta lite. Likevel kan ein vel si at ho la grunnlaget for det som kom seinere."(10)

Helene Ugland var en av agitatorene, en annen var Kata Dahlstrøm.² Sistnevnte kalte Sulis "Laplands Hælvede".

"Følgen er ogsaa at arbeiderne ved "Laplands Hælvede" fulstendig mangler al organisasjon ... og er usselt stillet, i sammenligning med sine kammerater pa den andre side av Kjølén."³

Fagorganisasjonen slo igjennom i Sulis i 1907. Men selv om noen av agitatorene var kvinner, nevner ikke de muntlige kildene at arbeiderkvinnene i Sulis var aktivt med den første tiden. På den andre siden var kvinner med i de første lønnsforhandlingene. På bilder fra de første jubileene for fagforeningen, og på tegninger fra det første møtet, er også kvinner tatt med. Trolig var de der, men ikke som aktive deltakere. Kanskje var disse kvinnene skeidersker, fagbevegelsen var rettet mot deres arbeidsplass. Også kokkene kunne ha vært tilstede ved opprettelsen, ikke for å kjempe for sin egen arbeidsplass, men for å støtte mennene de arbeidet sammen med. Kanskje kunne det samme være tilfelle med husmødrene. Ut fra mitt kildemateriale er det umulig å slå dette fast.

1. mai 1907 ble en stor dag for arbeiderne i Sulis.

"Det første første mai-toget i Sulis va i nittenhundre og sju. Denne dagen var en lørdag og det var stor tilslutning. Det var fint vær og grasset var grønt, og om kvellen var det fest i festiviteten, som vi hadde fått lånt."(13)

"1ste mai, den første som var feiret i Sulitjelma, blev en storartet begivenhed. Toget, som utgik fra Fagerlid talte omkring 1600 mand. Musiken (som var leiet fra Fauske, da Sulitjelma-musiken havde forlangt en saa urimelig sum for at spille, at man af den grund maatte forbigaa den.) gik i spidsen for toget og efter dem kom da arbeiderne under sit fællesmerke. ... talen for dagen holdtes av M.Tranmæl."⁴

Arbeiderne i Sulis fikk etterhvert mange og sterke fagforeninger. Ved opprettelsen i januar ble det dannet 10 foreninger rundt på de forskjellige småstedene. I juni 1907 var det 14 fagforeninger, med tilsammen 1319 medlemmer.⁵ Organisasjonsprosenten blant arbeiderne var bortimot 100%. Fagforeningene tok opp saker som også hadde betydning for kvinnene, direkte eller indirekte. Vi kan nevne noen eksempler: under de første lønnsforhandlingene ble boligforholdene tatt opp, dette førte til at det senere ble opprettet en husleiekontrakt som også omfattet lys og brensel. De første forhandlingene fikk også gjennombrudd for kravet om 8-timers dag for flere arbeidsgrupper.⁶

La oss se på de tre yrkesgruppene vi behandlet i kap.4, hushjelpene, kokkene og skeiderskene, og se hvilket forhold de hadde til fagbevegelsen.

Allerede før århundreskiftet var det på tale at hushjelpene i Kristiania burde organisere seg. Foreninger ble stiftet, men de gikk inn igjen etter kort tid.⁷ I 1910-20 fulgte en ny periode med organisering, denne gangen på flere steder i landet.⁸ Man skulle tro at den sterke medvinden fagbevegelsen hadde i Nord-Norge på den tiden, medvirket til at hushjelpene fikk sine egne fagforeninger. Både hushjelpenes og industriarbeidernes arbeidsgivere kom fra den samme sosiale gruppen. Hushjelpene burde derfor ha samme bakgrunn for å danne fagforeninger som industriarbeiderne. Men dette var bare en av faktorene som var avgjørende for etablering av fagforeninger. For kvinnene var denne faktoren ikke nok. Det var bare i Narvik at det ble dannet en fagforening for hushjelper på denne tiden.⁹

På trettitallet hadde fagbevegelsen en ny vekstperiode på landsbasis. To av arbeiderkvinnelagene i Sulis var med på å stifte en hushjelpforening i Bodø i 1935.¹⁰ Vi vet at det i trettiårene ble agitert for opprettelsen av en fagforening i Sulis, men det er usikkert om det ble gjennomført. Noen av de muntlige kildene gir inntrykk av en forening på stedet, andre hadde ikke hørt om det. Ingen av informantene hadde selv vært, eller kjente andre hushjelper som hadde vært medlem av en slik forening.

"Æ så nån av de fine fruen sto å prata på veien. Æ gikk rolig så dem ikkje sku merk mæ så godt. De snakka om kor fælt det va at hushjelpen sku organiser sæ. Æ sneik mæ forbi...Æ organisert mæ ikkje, det va ikkje så nødvendig."(37)

"Æ hørt aldri om nån organisering av hushjelpen."(29)

Dersom det ble stiftet forening i Sulis, måtte den ha gjort lite av seg og hatt liten oppslutning. Ellers ville kvinnene som selv var hushjelp i trettiårene ha hørt mer om den. Heller ikke på landsbasis hadde hushjelpenes fagforeninger stor oppslutning. På det meste var bare 2,5 % av hushjelpene i byene organisert.¹¹

Irene Storvik peker på flere årsaker til den lave deltakelsen, årsaker som også passet for hushjelpene i Sulis: Yrket var en del av livsløpet, de fleste sluttet da de giftet seg, de trengte derfor ikke fagforeningen i samme grad som f.eks. de mannlige industriarbeiderne. Motstanden mot organisering blant arbeidsgiverne førte til at hushjelpene var redde for å miste arbeidet. Hushjelpene arbeidet som oftest alene, uten å kunne påvirke hverandre.¹² I tillegg til dette kommer spørsmålet i hvilken grad den etablerte fagorganisasjonen var opptatt av at hushjelpene dannet fagforening. Det er nærliggende å tro at dersom mennene som satt i stedets fagforeninger hadde hatt interesse av at kvinnene dannet en hushjelpforening, så kunne de gått inn og påvirket saken. Trolig var det samtidens forventninger til at kvinnene var hushjelp bare en kort tid før de giftet seg, og at de gifte kvinnene skulle arbeide hjemme, som lå bak en laber holdning fra mennenes side.

Liksom hushjelpene arbeidet ofte kokkene alene. På brakkene kunne det være flere kokkelag. Kokkene hadde altså mer omgang med hverandre enn det hushjelpene hadde. Dessuten hadde kokkene sitt arbeid blant arbeiderne. Dette skulle føre til at de hadde mer informasjon om fagbevegelsen. Men det førte ikke til at de selv organiserte seg.

"Organisering, nei, så langt da va vi ikkje kommen, vi tenkt ikkje så langt. Vi va for ung og dum til det! Vi va no ikkje meir hardt ansatt enn at vi kunn slutt ka dag vi vill. Vi kom no på dagen og så va vi no så leng te vi bei lei og så for vi berre. Og så mått de få sæ ei ny kokk. Det va berre mannan så ha foreninga å gå på."(4)

"Men 1.mai for de ned til Furulund-så mange som kunne gå. Kledte seg i puss og var fin...Trekkspill-full fridag, salutt om morran. Vi kokkene var også med om været var bra."(15)

Kokkene fra den første tiden var ikke aktivt med i arbeiderbevegelsen, skal man dømme ut fra disse to. De var med i feiringen av 1.mai bare hvis været var bra. Det er trolig at de representerer kokkenes forhold til fagorganisasjonen. De var ansatt av

arbeiderne, ikke av verket, og skulle derfor ikke ha behov for ei fagforening til å kjempe for sine lønns- og arbeidsforhold.

Også kokkene som arbeidet rundt 1930 var ansatt av arbeiderne på brakka. De kan heller ikke fortelle om at kokkene var med i organisasjonslivet.

"Nei, det va godt samhold mellom kokken...vi trengt ikkje nå organisering. Ikkje just så mannfolkan..."(30)

"Det va ingen kvinneforeninger på Hanken. Kokken bei aldri engasjert i det, å organiser sæ."(32)

Kokkene var ikke med i det fagpolitiske arbeidet i Sulis, i så fall må det ha vært enkelttilfeller.

I de første lønnsforhandlingene i 1907 var de kvinnelige skeiderne en av gruppene det ble forhandlet for. Skeiderskene var de eneste kvinnene som var med:

I. *Grubene.*

- A. Ansatte gruvebyggere, reparatører og smeder ikke under 40 øre pr. time.
- B. Dagarbeidere ikke under 35 øre pr. time.
- C. Medbestemmelsesrett ved fastsettelse av akkord. Minstelønn 32.5 øre pr. time.

II. *Vaskeriet og Scheiderhuset på Sandnes.*

- A. 8 timers skift. Daglønn ikke under kr. 4.00 pr. skift.
- B. Minstelønn 40 øre pr. time.

III. *Kvinnelige arbeidere.*

- A. 8 timers skift. Daglønn ikke under kr. 2.80 pr. skift.
- B. Minstelønn 32.5 øre pr. time.

IV. *Taubanekjørere og maskinpassere.*

- A. 8 timers skift. Daglønn ikke under kr. 4.00 pr. skift.
- B. Minstelønn 40 øre pr. time.

Kilde: Sulitjelma Faglige Samorganisasjon, 1907-1967.

Skeiderskene var altså med i fagforeningene helt fra det første året. Årsaken til dette lå sannsynligvis i at de var del av gruppen "industriarbeidere", som fagbevegelsen var rettet mot. Siden arbeiderbevegelsens prinsipper den gang gikk på klassekamp, ikke kjønnskamp, ble skeiderskene med i mennenes fagforeninger.¹³ Dette var ikke spesielt for skeiderskene i Sulis, også andre steder gikk kvinner med i mennenes fagforeninger. Det hevdes at kvinnene som gikk inn i denne organisasjonsformen gjorde seg lite gjeldende i den faglige virksomheten.¹⁴ Dette ser ut til å stemme for skeiderskene i Sulis. De var i hvert fall ikke med i det stedlige styret de første årene. Det er ellers vanskelig å uttale noe sikkert om skeiderskenes aktivitet i fagforeningssammenheng siden kildematerialet på området er spinkelt.

Som vi så i kap.3, var skeiderskene i Sulis aktivt med i kampen mot regulering av nattarbeid for kvinner i industrien. De kjempet for arbeidsplassen sin, f.eks. sendte de telegram til Stortinget med protest mot forslaget om forbud mot nattearbeid for kvinner. Det er umulig å vite i hvilken grad de hadde hjelp av mennene i fagforeningen, men uansett gir det et bilde av kvinner som fulgte med i aktuelle saker og som ikke var redd for å gi sin kritikk til kjenne.

Fagforeningen satte de kvinnelige arbeiderne opp i en egen gruppe under lønnsforhandlingene. Det hang sammen med at kvinnene hadde egne tariff, som lå under mennenes. Hovedgrunnen til at de kvinnelige skeiderne hadde lavere lønn, lå nok i samtidens syn på kvinner og lønnet arbeid.

Skeiderskene i Sulis gikk altså inn i mennenes fagforening. Som vi har påpekt var ikke dette uvanlig. Men kvinnene i industrien på landsbasis fulgte flere mønster i fagorganiseringen. Innenfor enkelte fag organiserte kvinnene seg i egne fagforeninger, på initiativ fra de organiserte mennene. F.eks. dannet de kvinnelige syerskene egen fagforening så tidlig som i 1891, med hjelp fra mennenes skreddersvennforening.¹⁵ Et annet mønster var fagforeninger for kvinner som stod i motsetning til de mannlige fagforeningene. Dette skjedde bl.a. blant setterskene i Kristiania i 1896.¹⁶ Sistnevnte type forening var sjeldne, som regel støttet

de mannlige arbeiderne opp om de kvinnelige foreningene.

De tre yrkene vi har sett på, sto for tre ulike forhold til fagorganisasjonen. Hushjelpyrket var del av en landsomfattende aksjon for å danne kvinnelige fagforeninger. Det hang sammen med at yrket hadde stor utbredelse over hele landet. Kokkene var ikke organisert, og det var heller aldri på tale. De var ansatt av sin egen klasse, av arbeiderne, og hadde ikke behov for foreninger til å ta seg av forhandlinger om lønn og arbeidsmiljø. De stod utenfor systemet med fagforeninger siden de ikke gikk utenfor arbeiderklassen i sitt arbeid. Tilslutt har vi skeiderskene. De var organisert i mennenes fagforening, men ikke med de samme rettigheter. Feks. i lønnsforhandlinger ble det avtalt egne tariffer for kvinnene, og disse lå under mennenes tariff. De mannlige fagforeningslederne tok seg av kvinnes forhandlinger.

7.2. Politiske arbeiderkvinnerforeninger.

Fagorganisasjonen og Arbeiderpartiet kom snart i kontakt med hverandre. En utsending fra partiet var på agitasjonsreise i Sulis sommeren 1908, i et avisinnlegg fortalte han om turen:

"Før jeg forlot Sulitjelma, var jeg behjelpelig med at stifte "Sulitjelma arbeiderpartis kvindeforening". Arbeidsmændenes hustruer og døtre deroppe, kjender sin tid, og gaar sammen med sine mænd i arbeidet for bedre livsvilkår for seg og sine. Dette til etterfølgelse for de arbeidsmænds hustruer som endnu staar uforstående for arbeiderbevegelsen."¹⁷

Kvinnene kom tidlig med i det partipolitiske arbeidet. I 1909 ble "Charlotta arbeiderkvinneforening av det norske Arbeiderparti" stiftet med 11 medlemmer. I årene fram mot 1916 dannet kvinnene partipolitiske kvinneforeninger på Sandnes, i Fagerli og på Jakobsbakken.¹⁸

"Ogsaa her begynder kvinderne at vaakne til bevissthet om sine rettigheter som borgere i samfundet...En del kvindeforeninger er allerede stiftet for en 2 a 3 aar siden. Disse har vist sig at arbeide godt. Det kan nevnes at disse

under streiken i fjor ydet ikke saa smaa bidrag. Jakobsbakken og Fagerli kvindeforeninger har ydet større bidrag til "Saltens Fremtid"... Men det er vanskelig at samle alle til forståelse av hvilke oppgaver vi kvinder har at kjempe for i samfundet ."19

Kvinnene som var med i de politiske kvinnelagene, var i hovedsak hjemmearbeidende, gifte arbeiderkvinner. Det blir hevdet at lederne for slike kvinneforeninger ofte var gift med aktive partimedlemmer.²⁰ Dette kan vi ikke slå fast, men det var trolig gjeldende også i Sulis.

I 1918 hadde Arbeiderpartiet i Sulis 600 mannlige og 70 kvinnelige medlemmer.²¹ I realiteten var det ikke mange kvinner som var aktiv. Rundt 1930 gikk kvinneforeningen i Fagerli i oppløsning. Tross dette meldte formannen i Arbeiderpartiets Kvinneforening i Sulis i 1937 at: ".foreningen arbeider meget godt."²²

"Æ organisert mæ ikkje, men æ bei nu med i arbeiderkvinnelaget, det va mest hyggemøta. Æ husk ikkje ka vi tok opp, kan`kje husk nån spesielle saker vi tok opp. Det va mest å møtes å prat, å ha det hyggelig. Det va veldig få kvinnfolk i Glastunes som va med. Og så kom det ikkje nye og bei med, så det bei mindre og mindre."(37)

"Nei, æ huska ingenting fra ka vi tok opp der. Men en gang hadd vi besøk av landsstyret, vi va på Folkets Hus, de tok bilda av alle sammen. Æ bei med der fordi søstera mi va med fra før."(22)

Dette gir ikke inntrykk av en aktiv organisasjon. Holdningen var felles hos alle arbeiderkvinnene jeg intervjuet som hadde vært med i politiske kvinneforeninger. Her må vi ta hensyn til det relativt lille utvalget av den totale medlemsmassen som uttalte seg.

I 1901 ble Arbeiderpartiets Kvinneforbund stiftet, men først i 1909 ble det landsomfattende.²³ Det var et forbund for de politiske arbeiderkvinneforeninger. Foreningene i Sulis sto som

medlem der. Organisasjonen var direkte tilknyttet Det norske Arbeiderparti, og sto i teorien for klassekamp, ikke kjønnskamp.²⁴

Kvindeforbundets tidsskrift "Kvinden" forsøkte å motivere arbeiderkvinnene til å delta mer i det politiske liv. Dette kan vi også lese ut fra temaer i forskjellige artikler. I en artikkel blir det f.eks fortalt at upolitiske kvinneforeninger var laget av borgerkvinner og kvinner fra kommunistpartiet for å trekke arbeiderkvinnene bort fra Arbeiderpartiet.²⁵ I en annen artikkel under overskriften: "Det er flere menn enn kvinner", viser de at det er flere menn enn kvinner som er åndssvake og sinnsyke, blinde og døvstumme.²⁶ Dette skulle sannsynligvis skape selvtillit hos kvinnene som var tilsluttet arbeiderkvinnelagene av DNA, og i neste omgang mer politisk aktivitet.

På årsmøtene i kvinnefylkningen i trettiårene ble utbredelsen av tidsskriftet flere ganger tatt opp. Målet var å få flest mulig til å lese det slik at flere unge kvinner ble interessert i politisk arbeid. Fylkesorganisasjonen hadde også oppe som egen sak at: "hvert medlem skulde forsøke å få de unge kvinner med i foreningen."²⁷ Dette tyder på at organisasjonen ikke hadde den ønskede oppslutning fra de unge kvinnene.

Arbeiderkvinnelagene fra Sulis utgjorde en stor del av organisasjonen på fylkesnivå. Det ga seg utslag i antall representanter i styret. I årene 1935 til 1939 satt 91 kvinner i styret, av disse var 23 fra Sulis, resten fra det øvrige Nordland.²⁸

I fagbevegelsens farvann kom det flere arbeiderkvinneforeninger av Det norske Arbeiderparti i Sulis. Foreningene var aktive i den første tiden, men fikk trolig ikke stor medlemsmasse. Opp mot 1930 gikk aktiviteten noe tilbake.

7.3. Andre kvinneforeninger.

Til slutt skal vi kort nevne noen andre kvinneforeninger på

stedet som arbeiderkvinnene var med i. Vi har tidligere nevnt Saniteten. Den ble opprettet i 1910, og hadde, som vi har sett, medlemmer fra flere samfunnslag.

"Æ va ikkje med i Saniteten. Sett der i lamme de der fruen! Og så va det jo klart at det va de som sku bestemmt alt. Vi fikk berre vær med."(22)

Medlemsmassen ble til en viss grad styrt av klasseskillet. Det var bare tre av mine egne informanter som ga uttrykk for en slik holdning, så vi kan ikke vite i hvilken grad dette var en utbredt holdning. Siden den politiske arbeiderkvinnebevegelsen gikk tydelig ut mot upolitiske foreninger, kan vi gå ut fra at de politisk aktive kvinnene på stedet sto for denne holdningen. Samme holdning kunne vi sikkert finne i gruppen kvinner gift med menn som var politisk aktive.

Også andre moment kunne påvirke kvinnes deltakelse:

"Der æ kom fra va æ med i foreninge, det gjor mæ ingenteng å sei det æ ment. Men da æ gifta mæ her i Sulis, så vill ikkje han (mannen) at æ sku gå vess æ mått prat kver gang. Så der ser du, æ mått berre slutt med det der."(27)

I bygdesamfunn var det ofte de religiøse kvinneforeningene som kom først, og som fikk største oppslutning blant kvinnene.²⁹ Også i Sulis fantest det slike foreninger, men de fikk aldri den store oppslutningen. Det sosialistiske industrisamfunnet ga ikke grunnbunn for slike foreninger. Det fantest også en husmorforening på stedet, og i trettiårene ble det dannet en kooperativ kvinneforening.³⁰ Sistnevnte var en forening som støttet den kooperative bevegelsen på stedet.

7.4.Oppsummering.

Når det er snakk om organisasjoner i Sulis, er det som regel fagbevegelsen man tenker på. Fagbevegelsen kom i 1907 og fikk et godt feste i industrisamfunnet. Det fantest også kvinnelige agitatorer i tiden før opprettelsen, men det førte ikke til at

arbeiderkvinnene i Sulis ble spesielt aktive i fagbevegelsen.

De tre yrkesgruppene vi så på i kapittel 4 hadde tre forskjellige forhold til fagbevegelsen. Skeiderskene gikk inn i mennenes fagforening, og det var mennene som førte forhandlingene for dem. Kvinnene var her en del av mennenes fagforening. Vi vet ikke om deres spesielle behov ble tatt opp i foreningen, det var klasse, ikke kjønn som var i fokus. I takt med datidens oppfatning av kvinner og lønnet arbeid, ble skeiderskene satt på en lavere tariff enn de mannlige skeiderne. Men vi kan gå ut fra at generelle gode fagforeningen forhandlet seg fram til, også kom skeiderskene til gode. Skeiderskene hadde derfor åpenbare fordeler av at fagbevegelsen kom igang.

Skeiderskene var altså del i en fagbevegelse som var landsomfattende. Til en viss grad kan vi si at det også var tilfelle med hushjelpene. Helt fra før århundreskiftet var det på tale at hushjelpene burde stifte fagforening. I årene etter 1910 og i trettiårene var det også aksjoner for å få gjennom ei slik landsomfattende fagforening. Det lyktes, men denne foreningen fikk aldri så stor tilslutning og dermed makt, som den skeiderskene var del av. Det er usikkert om hushjelpene på det lokal plan hadde egen fagforening, vi vet at det var på tale, men ikke om det ble gjennomført.

Mens skeiderskene var del av en mannsdominert fagorganisasjon, hadde hushjelpene sin egen kvinnefagforening. Begge var landsomfattende, men den kvinnelige hadde mindre oppslutning og var mindre slagkraftig enn den mannsdominerte. Dette førte til at de ikke fikk gjennomført krav om lønn og arbeidsmiljø på linje med sistnevnte organisasjon. På grunnlag av dette kan vi si at hushjelpene ikke hadde samme fordel av fagorganisasjonen som det skeiderskene hadde.

Kokkene hadde arbeidere som arbeidsgivere. Det var derfor naturlig at de ikke gikk inn og dannet egne fagforeninger. Krav om lønn og arbeidsforhold ble avtalt kokke og arbeidslaget imellom. Kokkene fikk informasjon om fagbevegelsen ved at de bodde nært innpå mennene som agitasjonen var rettet mot. På det området sto de sannsynligvis sterkere enn hushjelpene som arbei-

det alene i de "fine" husene. Men siden de ikke gikk utenom arbeiderklassen i sitt arbeid, hadde de ikke behov for å danne fagforening.

I fagbevegelsens kjølvann kom også de politiske kvinneforeningene. Det fantest 4 arbeiderkvinneforeninger av Det norske Arbeiderparti i Sulis. Disse ble opprettet i årene etter at fagbevegelsen kom. Mens kvinnene i lønnet arbeid kunne gå inn i fagforeninger, var det hovedsaklig de gifte kvinnene som var medlem i de politiske kvinneforeningene. De politiske kvinneforeningene sto tilsluttet et landsomfattende forbund, Kvinneforbundet.

Den lokale Sanitetsforeningen ble dannet i årene etter at fagbevegelsen slo igjennom. Saniteten ble akseptert av de politiske foreningene som ellers gikk ut mot kvinneforeninger som var upolitiske. Det fantest ellers andre kvinneforeninger i Sulis, f.eks de religiøse.

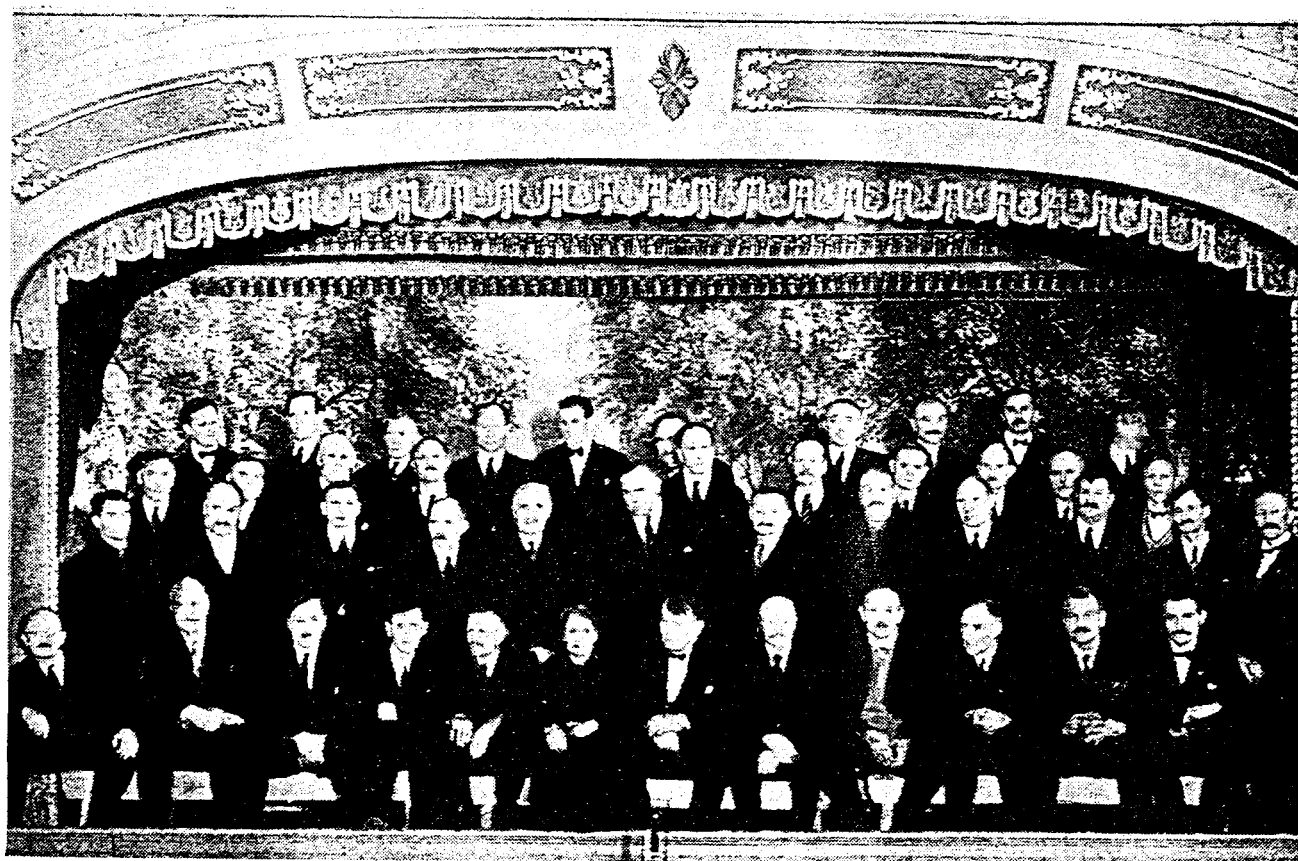
Vi skulle se på endringer fra det tidlige til det etablerte industrisamfunnet mht kvinner og organisasjoner. Her kan vi komme fram til to ulike resultat alt etter hvilket år vi tar utgangspunkt i. Dersom vi tar utgangspunkt i situasjonen i 1900, finner vi at kvinnene da ikke deltok i organisasjonsvirksomhet. (Kanskje med unntak av religiøse foreninger) I det etablerte industrisamfunnet derimot, tok kvinnene del i flere typer organisasjoner; fagorganisasjoner, politiske organisasjoner og frivillige humanitære og sosiale organisasjoner. Vi finner da at kvinnene i det etablerte industrisamfunnet var mer aktiv i organisasjonslivet enn kvinnene i det tidlige industrisamfunnet. Mens kvinnene rundt 1900 var mer med i lønnet arbeid for å bygge opp samfunnet, hadde kvinnene i det etablerte samfunnet gått inn i foreninger hvor de samlet kunne sette fram sine krav til samfunnet. De hadde dessuten gått inn i frivillige organisasjoner for å hjelpe andre.

Dersom vi flytter tidsavgrencingen noen år, til 1907, finner vi andre endringer mht kvinner og organisasjoner. De politiske kvinneforeningene ble, som vi har sett, dannet like etter at fagbevegelsen hadde gjort sitt inntog. Vi kan gå ut fra at arbeiderklassen hadde stor sympati både for den faglige og den politiske bevegelsen på denne tiden, og at oppslutningen om slike

organisasjoner var stor. Ser vi på situasjonen i trettiårene i lys av dette, ser vi at oppslutningen var gått tilbake. Denne tendensen ble bekreftet av de muntlige kildene. Det er ut fra mitt kildemateriale vanskelig å si om det var tilfelle også for kvinner og de faglige foreningene. Den generelle tendensen var at fagorganisasjonen hadde stor oppslutning i Sulis, også i det etablerte industrisamfunnet.

Fra møtet på isen i 1907 da de første fagforeningene ble dannet, slik en Sulismann i ettertid har tenkt seg det.

*Veteraner fra begivenhetene på Langvannsisen 17. januar 1907.
Bildet ble tatt ved 50-årsjubileet.*

Kvinnen på bildet var skeiderske.

KAPITTEL 8. AVSLUTNING.

Denne oppgaven hadde som mål å belyse arbeiderkvinnens hverdag på det ensidige industristedet Sulis. Hovedtemaet var å se på arbeiderkvinnens arbeid og livsvilkår i relieff til endringene i den lokale samfunnsstrukturen. Poenget var å finne hvilke endringer dette ga for arbeiderkvinnens hverdag, og hvilke endringer som skyldtes generelle endringer i perioden. Oppgaven har flere undertema, ved siden av endringsperspektivet vil dette kapitlet også ta opp det komparative perspektivet, og til slutt arbeiderkvinnene og classesamfunnet. Drøftingen av problemstillingene vil til en viss grad flettes sammen med en oppsummering av oppgaven.

8.1. Endringsperspektivet

Rundt århundreskiftet vokste det fram et industrisamfunn i Langvannsdalen på grensen mot Sverige. Stedet hadde ligget uten fastboende fram til midten av forrige århundre, da noen småbrukere slo seg ned i dalen. Det var malmsforekomster i fjellene som dannet grunnlaget for industrien. Et utenlandsk selskap eksproprierte dalen og området rundt, som dermed ble privat område. Malmsforekomstene var gode, og flere småsamfunn ble dannet rundt Langvannet. Disse dannet tilsammen industristedet Sulis. Bedriften ga store overskudd de første årene, overskudd som delvis gikk ut av landet til de utenlandske eierne, delvis ble brukt til oppbygging av samfunnet i fjellverdenen. I løpet av de første tretti årene av dette århundret ble det etablert et moderne industrisamfunn i Sulis. I det følgende oppsummeres de viktigste aspektene ved denne endringsprosessen, og den innvirkningen det fikk for arbeiderkvinnens hverdag.

Sulis var fra naturens side geografisk isolert fra omverdenen. Utbygging av kommunikasjonene var vanskelig. Mellom de to aktuelle tidsperiodene hadde det skjedd store endringer på dette området. Bl.a. var jernbanen kommet i drift og samfunnet var blitt mer åpent mot omverdenen. Det vil si åpent for folk som arbeidet og bodde på stedet, de kunne lettere reise til og fra.

Folk utenfra kunne derimot ikke fritt reise til det privateide området.

Det skjedde store endringer i boforholdene fra det tidlige til det etablerte industrisamfunnet. Grovt sett kan vi beskrive dette som endringer fra en dårlig brakkebebyggelse hvor både familier og lauskarslag bodde, til egne familieleiligheter og lauskarsbrakker, med innlagt vann og vaskekjeller. Siden de fleste arbeiderkvinnene, ugifte og gifte, hadde sitt arbeid i tilknytning til hus og hjem, hadde disse endringene stor betydning for deres arbeids- og livsvilkår. Mangel på boliger rundt 1900 førte til at familier måtte ta lauskarer inn i sitt hushold. På denne tiden var ikke gruvebadene kommet, arbeiderkvinnene måtte derfor ta belastningen ved å få flere arbeidere hjem i lompen. Etterhvert som det ble bygget flere lauskarsbrakker, falt dette systemet ut og de gifte kvinnene fikk færre å stelle for. Familieleilighetene forbedret dessuten arbeiderkvinnenes arbeidssituasjon generelt.

Boforholdene hadde også til en viss grad innvirkning på helsetilstanden. Bedre boforhold skulle gi bedre livsvilkår og dermed bedre muligheter for god helse. F.eks var ikke epidemier like utbredt i det etablerte som i det tidlige industrisamfunnet. Bedre boforhold ga bedre sanitære og hygieniske forhold, som igjen ga grunnlag for endrede livsvilkår. Det var kvinnene som hadde omsorgsarbeidet, som bar byrden av sykdom blant de andre i husholdet. Bedre livsvilkår ga derfor kvinnene mindre belastning på dette området.

Folketallet var fordoblet mellom de to periodene. Det var ellers store endringer i **befolkningsstrukturen** fra det tidlige til det etablerte industrisamfunnet. I hovedtrekk kan vi si at endringene gikk fra en spesiell befolkningsstruktur til forhold som lå nært landsgjennomsnittet. Det var endringene i alders- og kjønnsfordelingen som stakk seg mest ut. Et flertall av befolkningen i 1900 bestod av unge, ugifte, arbeidsdyktige menn. I 1930 var det fremdeles et mannsoverskudd, men i mindre grad enn i 1900. Siden det var kvinnene som stod for omsorgsarbeidet, kan vi av dette slutte at de hadde daglig omsorg for flere i 1900 enn i 1930. Dette inntrykket forsterkes når vi ser på endringene i husholds-

strukturen. Flertallet av husholdene i 1900 bestod av lauskarer som bodde sammen med arbeiderfamilier, hvor kona hadde omsorgsfunksjonen. I 1930 var det flest hushold hvor familiene bodde alene, dermed hadde arbeiderkvinnene bare sin egen familie å stelle for.

Den indre strukturen i husholdene viste også andre endringer. Vi kan her nevne barnetallet. Familiene i det etablerte industrisamfunnet hadde flere barn enn i det tidlige industrisamfunnet. Økningen var ikke stor, men det var overraskende at arbeiderkvinnene i 1930 hadde satt flere barn til verden enn arbeiderkvinnene i 1900. Dette fordi tendensen på landsbasis gikk motsatt vei. Årsaken lå delvis i at samfunnet i 1900 var et ustabilt samfunn. Det var i en oppbyggingsfase med en rivende utvikling, dermed fikk det andre trekk enn de stabile samfunnene. En annen årsak ligger i at vi her bare ser to ytterpunkt i en utvikling. Barnetallet i Sulis var på tur ned i 1930 hvis vi sammenligner det med tiåret før. Men dersom vi bare ser det i forhold til samfunnet i etableringsfasen, finner vi en økning.

Så langt kan vi oppsummere at endringene i bolig- og befolkningsstrukturen fikk betydning for arbeiderkvinnene som hadde sitt arbeid i hus og hjem. De fikk færre lauskarer og syke å stelle for, og de fikk bedre bo- og arbeidsforhold.

Det var forventet å finne en annen sammensetting av kvinnegruppen i det tidlige enn i det etablerte industrisamfunnet, pga. endringene i befolkningsstrukturen. Dette ble innfridd mht. aldersfordelingen. Mens de største aldersgruppene for kvinner i 1900 var mindre enn 10 år og mellom 20 og 30 år, var det gruppen 10 til 20 år som dominerte i 1930. En aldersfordeling som avspeilet et tidlig og et etablert industrisamfunn.

Forventningen ble derimot ikke innfridd når det gjaldt endringer i kvinnegruppens sivile status. Tross store endringer i befolkningsstrukturen hadde kvinnegruppen nesten den samme fordelingen i sivil status i 1900 og i 1930. Det var overraskende at kvinnegruppen var stabil på dette området. Like overraskende var det at denne sammensettingen var lik landsgjennomsnittet mht andelen ugifte kvinner. Mange ugifte lauskarer samlet på stedet førte

ikke til at gruppen ugifte kvinner ble mindre enn i et gjennomsnittssamfunn. Derimot var andelen gifte kvinner større enn på landsbasis, her ga den spesielle befolkningsstrukturen seg utslag.

Befolkningen i 1900 var fra et geografisk større område enn i 1930, men i begge periodene var flertallet født i distriktet. Rundt århundreskiftet fant vi enda de omstreifende rallarene som også hadde kvinner i følget. En følge av dette var at arbeidsstokken ble ustabil. Det ga igjen ringvirkninger for kvinnene som stelte for mennene. Vi har f.eks. sett at kokkene rundt 1930 hadde et roligere arbeidsmiljø enn kokkene rundt 1900.

Flertallet av arbeiderkvinnene fulgte det samme livsmønsteret i de to utviklingsstadiene av samfunnet. De hadde lønnet arbeid i en kortere eller lengre periode før de giftet seg. Dette gjaldt for flere i 1900, og kom sannsynligvis av at samfunnet da var i en oppbyggingsfase. Kvinnene som søkte til Sulis, kom nettopp for å finne arbeid.

Arbeiderkvinnene i det etablerte industrisamfunnet hadde en bedre **grunnutdannelse** enn kvinnene i det tidlige industrisamfunnet. Grunnen til dette var at det relativt tidlig ble innført byskole som hadde lengre undervisningstid enn landsskolen. Også middelskole ble innført, men det fikk ikke stor betydning for arbeiderkvinnene.

Samfunnet i 1930 hadde et bredere tilbud av lønnet arbeid til arbeiderkvinnene. F.eks. ga det etablerte samfunnet en større varehandel, og disse nye arbeidsplassene gikk ofte til kvinner. Som eksempel på nye yrker i det etablerte industrisamfunnet kan vi nevne frisøryrket. Tross dette gikk andelen kvinner i lønnet arbeid ned mellom de to periodene.

I kapittel 4 ble det trukket fram tre kvinneyrker, hushjelp, kokke og skeiderske. La oss se på endringer i disse yrkene fra det tidlige til det etablerte industrisamfunnet. For hushjelpene og kokkene som hadde sitt arbeid i hus og hjem, var endringene på boligsektoren av stor betydning. Skjønt ikke i samme grad for de to yrkene. Hushjelpene var som oftest i arbeid hos funksjo-

nærene og disse lå over arbeiderne i husstandard, spesielt rundt 1900. Kokkene hadde sitt arbeid på brakkene, og merket derfor endringene bedre.

De ytre rammene for hushjelpenes arbeidsdag var stort sett den samme i de to periodene, matlaging, barnepass og vasking. Vi kan derfor si at deres arbeidssituasjon ikke gjennomgikk store endringer som følge av utviklingen i samfunnet. Også for kokkene var de ytre rammene for arbeidsdagen den samme i de to periodene, de kokte og stelte for arbeiderne. Deres arbeidsdag var ellers avhengig av hvilke skift arbeiderne hadde, og om arbeiderne hadde en skitten arbeidsplass. Kokkene som opplevde at det ble gruvebad ved gruvene der arbeidslaget arbeidet, merket store endringer i sin arbeidsdag. Men f.eks. Hanken, som hadde flest arbeidslag, hadde ikke fått gruvebad i trettiårene.

Den **teknologiske utviklingen** i industribedriften fikk direkte betydning for de kvinnelige skeiderne. Yrkesgruppen ble etablert, og senerer rasjonalisert bort, som følge av teknologisk utvikling. Skeiderskene var de eneste kvinnene som arbeidet i produksjonen, og dermed de eneste kvinnene som direkte ble påvirket av den teknologiske utviklingen. De øvrige kvinnene merket denne utviklingen inndirekte, ved at mennene de stelte for f.eks fikk et lettere arbeid.

Etter 1907 slo **fagbevegelsen** igjennom i Sulis. Fagbevegelsen fikk stor oppslutning og til en viss grad makt til å styre utviklingen innen arbeidsforholdene. Hva hadde fagbevegelsen fått gjennom som hadde endret forholdene for kvinnene? Skeiderskene stod tilknyttet mennenes fagforeninger, deres arbeidstid ble regulert etter lokale forhandlinger. Selv om arbeidstidsforkortelse var en sak som nådde langt utover dette samfunnets geografiske grenser, var tidspunktet for gjennomførelsen avhengig av de lokale forholdene. Kvinnene som arbeidet i industrien i Sulis, fikk derfor relativt tidlig åtte timers skift. For kvinnene utenfor fagbevegelsen betydde arbeidstidsforkortelsen at de ytre rammene for deres hverdag ble endret. Mennene de stelte for fikk endret arbeidsdagen, det forplantet seg til kvinnes arbeidsdag. Arbeiderkvinnene ble også inndirekte påvirket av at ferieordningen ble utvidet.

Kvinnene i det tidlige industrisamfunnet søkte hovedsaklig lege for de samme sykdommene som mennene hadde. Sykdommene var ofte en følge av dårlige bo- og sanitærforhold og forurensing. I det etablerte industrisamfunnet var det langt flere kvinner som søkte lege for sykdommer knyttet til deres kjønn. Dette gjaldt særlig de gifte kvinnene. Økningen i kvinnesykdommer var delvis en følge av endringene i alderssammensettingen, det var flere gifte kvinner i 1930 enn i 1900.

Vi skulle også se på de **generelle endringene** for kvinner i perioden. I mellomkrigstiden økte kravet om renslighet i befolkningen. Arbeiderkvinnene møtte dette kravet bl.a. ved annonser i avisene, og foredrag som ble holdt om temaet. I tillegg ble det satt andre krav til kvinnenes omsorgsarbeid. I forhold til den øvrige familien ble psykisk tilstedeværelse et av stikkordene. Dette var generelle forhold som også fikk innpass i Sulis. Den generelle utviklingen i perioden viste ellers en nedgang i antall barn pr. kvinne. Her skilte altså Sulis seg ut.

I perioden ble det et større skille mellom gifte og ugifte kvinner i lønnet arbeid, dette var i tråd med den generelle utviklingen. I Sulis ble den forsterket ved at de gifte kvinnene som i 1900 måtte ta lønnet arbeid for å få hus, hadde egne familieeileiligheter i 1930, og ikke trengte å ta lønnet arbeid.

Et annet generelt trekk var at kvinnene tok mer del i samfunnsorientert arbeid. I Sulis kom dette skiftet rundt 1910 da fagforeninger, arbeiderkvinneforeninger og Saniteten ble dannet.

Mellomkrigstiden var krisetid over hele den vestlige verdenen. Sulis som produserte for salg på verdensmarkedet, var ømtålig for kriser. Når stedet i tillegg hadde en sterk fagforening som tok del i aksjoner på landsplan, ble mellomkrigstiden i Sulis preget av streiker og lockout. Selv om disse aksjonene var for en god sak over tid, ble årene rundt 1930 preget av uro og små resurser. Det ble behov for økonomisk støtte til flere enn før. Krisene avspeilet seg også i helsetilstanden. I et av kriseårene var tallet på aborter og underlivssykdommer ekstra stort. Samme året ble det gitt mest støtte til dårlig stilte personer i Sulis.

Arbeiderkvinnenes arbeids- og livsvilkår ble påvirket av krisetidene.

I de første tiårene etter 1900 kom det flere ordninger i velferdsstaten som gjorde omsorgsarbeidet lettere for kvinnene. Utviklingen av et sosialt nettverk til å ta seg av mennesker i krisesituasjoner var kommet igang. Selv om de fleste tiltakene ikke direkte gjaldt kvinnene, fikk de indirekte betydning for deres hverdag. Vi kan nevne arbeidsledighetskasser og tvunget sykeforsikring. En ny bølge i denne utviklingen kom etter 1935.

8.2. Et komparativt perspektiv.

Mens endringsperspektivet tok for seg en endring i tid, skal vi nå se på industrimiljøet i forhold til fiskerbondemiljøet. Kvinnene som kom til Sulis fra distriktet opplevde overgangen mellom de to miljøene. Vi skal her se på noen områder av arbeiderkvinnenes hverdag som ble endret som følge av dette.

Overgangen fra et fiskerbondemiljø til industristedet Sulis, betydde også overgang til et mer moderne samfunn. Byskole, butikker, sykehus, telefon, telegraf, elektrisitet i boligene, innlagt vann og kloakk, var gode industristedet kunne vise til. Dette var ytre ting arbeiderkvinnene møtte da de kom til Sulis. Men det var også andre sider ved samfunnet som fortalte dem at de var kommet til et annet miljø.

Arbeiderkvinnene på industristedet hadde et **fysisk lettere arbeid** enn kvinnene i et fiskerbondemiljø. Boforholdene var bedre, innlagt vann og elektrisitet kom relativt tidlig, leilighetene var små og lettstelte. Arbeidet begrenset seg stort sett til leilighetene, jordbruket på stedet var heller lite på grunn av lite jord og hardt klima. Arbeiderkvinnene på industristedet hadde heller ikke flere generasjoner å stelle for, slik det var vanlig i andre miljø. Systemet med lauskarer hos familiene var som nevnt på tur ut i trettiårene.

Industristedet hadde en gjennomført **pengeøkonomi**, hvor husmødrene vanligvis ikke produserte til husholdets eget forbruk. Fisker-

bondemiljøene hadde en kombinasjon av natural- og pengeøkonomi, og kvinnene hadde både produksjon og reproduksjon for husholdet. Kvinnene som kom til industristedet opplevde dette som en overgang til det positive ved at pengene kom til faste tider, men også at de ble avhengig av pengene. Dermed ble de mer utsatt for kriser, de kunne ikke falle tilbake på jord og skog dersom noe kom på.

Tidsfaktoren var en annen på industristedet. I distriktet var tiden styrt av sesongmessige forhold, f.eks. innhøstning, mens tiden på industristedet var noe man solgte til fast tid og fast pengepris. Tid ble assosiert med penger, og den skulle måles i eksakte størrelser. Nå var det helst mennene som solgte arbeidskraften på denne måten, men det fikk også innvirkning på arbeiderkvinnenes hverdag. De måtte lære seg at alt skulle skje etter klokka. Mennenes ulike skift satte de ytre mål for arbeiderkvinnenes arbeidsdag. Dette var forskjellig fra fiskerbondemiljøene hvor tiden ikke var eksakt i samme grad. Men arbeiderkvinnene opplevde ikke bare negativt ved denne nye tidsoppfatningen. I Sulis fikk de ferie, det var noe nytt.

På industristedet hadde arbeiderkvinnene ikke mulighet til å ta del i mennenes arbeid, deres arbeidssfare var skjult for kvinnene. Det førte til at kvinnene som kom fra et miljø hvor ektefellene hadde nære arbeidssfærer, og dermed noe felles, nå satt der uten dette fellesskapet med sine egne menn. Kvinnene og mennene hadde inndelte rollemønstre i begge miljøene, men på industristedet stod disse fjernere fra hverandre. Gruvearbeideren hadde ikke arbeidsfellesskap med kvinnene slik en fiskerbonde hadde.

Industrisamfunnet var et klart **klassesamfunn**. Dette var en overgang for kvinnene som kom til Sulis fra fiskerbondemiljø. De måtte lære seg å leve med klasseskillet i mye større grad enn de var vant til.

Industrimiljøet ga utgangspunkt for et annet **sykdomsbilde** enn fiskerbondemiljøene. Det var spesielt i det tidlige industrisamfunnet at de to miljøene skilte seg fra hverandre på dette området. Luftveisinfeksjoner, diare, epidemier og kjønns sykdommer var

mer utbredt i Sulis enn i distriktet rundt. De førstnevnte som følge av forurensing, dårlige arbeidsforhold og dårlige hus med mange beboere. Utbredelsen av kjønnssykdommer var delvis en følge av den mobile arbeidsstokken.

Man kunne forvente at **moralnormene** i Sulis var forskjellig fra de stabile fiskerbondemiljøene i distriktet, spesielt i det tidlige industrisamfunnet hvor overvekten av enslige mannfolk var stor. Måler vi dette i uektefødte barn, finner vi at Sulis ikke skilte seg ut fra distriktet. Hele området hadde dessuten en lavere andel uektefødte barn enn landsgjennomsnittet. Dette kunne tyde på andre moralnormer enn gjennomsnittet, men også at det oftere ble inngått ekteskap før barna ble født. I Sulis hvor det var mange enslige menn, skulle påstanden holde. Det er vanskelig å si hvorfor kvinnene i distriktet ellers hadde færre uektefødte barn enn landsgjennomsnittet.

8.3. Arbeiderkvinnene og klassesamfunnet.

Det neste perspektivet blir å se arbeiderkvinnene i forhold til den sosiale klassesdelingen i Sulis. Industristedet Sulis var et **klassesamfunn**. Dette merket både arbeiderkvinnene og deres menn. Kvinnene som var fra stedet var blitt sosialisert inn i et klassesystem, mens tilflytterne måtte lære det da de kom til Sulis.

Som vi har sett, var Sulis og området rundt, bedriftens private område. Dermed kunne bedriften langt på vei styre utviklingen på stedet, noe som ga klasseforskjellen **fysiske utslag**. En følge av dette var f.eks. at boligstandarden var ulik for de ulike sosiale klassene, og at boligenes geografiske beliggenhet også fortalte hvem som bodde der. Verket kontrollerte dessuten kommunikasjonene til og fra stedet. Togreisene var gratis for funksjonærene, mens arbeiderne måtte betale. Dessuten kunne verket kontrollere hvem som kom til Sulis. Denne makten til kontroll var med på å vedlikeholde klasseskillet og maktutfoldelsen på stedet.

Klasseforskjellen avspeilet seg i kvinnenes **skolegang** utover grunnskolen. De fleste som gikk middelskolen var døtre av funksjonærer. Også valg av **yrke** var ulikt. Kvinnene fra hjem med høy

sosial status hadde arbeid innenfor yrker som hadde status, f.eks. i telefon og telegraf, mens arbeiderdøtre var hushjelp, de serverte, var postbud, frisør og butikkdame.

Av arbeiderkvinner i lønnet arbeid var det nok hushjelpene som merket klasseforskjellen best. De kom fra arbeiderklassen, men hadde sitt arbeid i de øvre sosiale lagene. Arbeidet hos "de fine fruene" førte til at klasseforskjellen ble tydelig hver dag. Allikevel valgte Sulisdøtrene å arbeide i dette yrket framfor f.eks. kokkeyrket. Det kunne være et uttrykk for at hushjelpyrket var en opplæringsfase til ekteskapet, det var viktigere å kunne stelle hus enn å kunne koke for mange mann. Sosialiseringen inn i husmoryrket var viktigere enn å bli utsatt for klasseforskjell. Det å ha hushjelp var også knyttet til klasse. Det var sjelden arbeiderkvinnene hadde lønnet hjelp i huset. I de høyere sosiale klassene var det derimot vanlig å ha hushjelp.

De ytre rammene for kvinnes hverdag var forskjellig for de ulike sosiale gruppene. Arbeiderkvinnenes hverdag ble styrt av mennenes skiftarbeid, mens funksjonærene hadde fast arbeidstid. Dermed ble en ting som f.eks. middagstiden del av klassesystemet. Tiden for innkjøp og middagslagning fortalte hvilken sosial klasse kvinnene tilhørte.

Også deltagelsen i kvinneforeninger ble delvis styrt av klasse-skillet. Et generelt trekk i tiden var at arbeiderkvinnene og de borgelige kvinnene stod for ulik holdning til kvinneforeninger. Et hovedpoeng var at de sosialistiske kvinnegruppene organiserte seg politisk, mens de borgelige kvinnene gikk inn i tverrpolitiske organisasjoner. Dermed ble arbeiderkvinnenes deltagelse i upolitiske kvinneforeninger begrenset. Et annet trekk ved disse foreningene var at de "fine" fruene satt i styret, mens arbeiderkvinnene var vanlige medlemmer eller f.eks. formann i kaffekomiteen. Dette førte til at mange arbeiderkvinner foretrakk å stå utenfor.

Alle visste at klasseforskjellen var der, men ikke alle merket den i hverdagen. Arbeiderkvinnene visste f.eks. at det på toget var kupeer de ikke kunne sitte i, men det anså de ikke som viktig, de brukte ikke å reise så mye. På den private butikken

visste de at funksjonærfruene ble prioritert, derfor gikk de ikke dit, men på den kooperative butikken. Slik kan vi si at arbeiderkvinnene bevisst eller ubevisst satte inn motstrategi mot klasseforskjellen.

Et annet moment var at klasseforskjellen ikke ga samme utslag på de ulike småstedene. Arbeiderkvinnene som bodde i Furulund måtte nødvendigvis merke klasseforskjellen bedre enn kvinnene på Jakobsbakken og Hanken. Her var arbeiderne i stort flertall, stedene var isolert fra det øvrige Sulis, og klasseforskjellen ga få fysiske utslag. Derfor hevdet arbeiderkvinnene fra disse stedene at de ikke merket klasseforskjellen. De visste at den var der, men siden de for det meste oppholdt seg i ro på et sted, var det ikke en del av deres hverdag.

De fleste arbeiderkvinnene i Sulis deltok ikke i politiske organisasjoner. Dette til tross for at en betydelig årsak til deltakelse, klasseforskjell, og informasjon om nytten av deltakelse, partipolitiske organisasjoner, var tilstede. Allikevel ser vi at kvinnene ikke gikk aktivt inn for å endre hverdagen i klassesamfunnet. Årsakene til dette kunne være mange. Jeg skal her antyde noen: For det første kunne det være at de aksepterte situasjonen. Det var slik man levde i Sulis! En annen årsak kunne ligge i datidens forventning til kvinnerollen, hun skulle først og fremst være hjemme i omsorgsarbeid og ikke stå på barrikadene. Et tredje argument kunne være at kvinnene kanskje så på politisk deltakelse som et middel mennene først og fremst hadde. Selv om kvinnene ikke aksepterte sin egen situasjon, så vi at de valgte motstrategier i stedet for politisk deltagelse som løsning på problemet. Vi kan finne belegg for alle disse argumentene i oppgaven, uten å kunne peke hva som var det viktigste. Det vi med sikkerhet kan si er at årsakene til lav politisk deltagelse blant kvinnene i klassesamfunnet, var mange.

Noter til kapittel 1.

1. Edgeir Benum: Industrialiseringen i NordNorge ca.1875-1920, i Ottar 119/120, s.16
2. Ibid. s.19
3. Ibid. s.14
4. Benum, op cit.,
Einar Arne Drivenes: Fiskarbone og gruvelusk, Tromsø 1986,
Kirsti Anderssen: Verk og bygd, hovedoppgave i historie, Tromsø 1984
5. Edv. Bull (red): Renhårig slusk
6. Kåre Odlaug: Norsk arbeidsmandsforbund gjennom 60 år, Oslo 1955-1956
7. Dag Skogheim: Nordnorsk arbeiderbevegelse, i Kvinnenes kulturhistorie bd.2
8. Svein Øxning: Skolestellet i Fauske kommune, hovedoppgave i historie, Tromsø 1978
Vidar Karlsen: Forbrukerkooperasjonen i indre Salten før 1920, Hovedoppgave i historie, Tromsø 1982
9. Gro Hagemann: Striden om forbud mot nattarbeid for kvinner, Hovedoppgave i historie, Oslo 1973
Elisabet Lønnå: LO, DNA og striden om gifte kvinner i lønnet arbeid, hovedoppgave i historie, Oslo 1975
Irene Storvik: Hushjelphold i det norske bysamfunn i mellomkrigstida, hovedoppgave i historie, Tromsø 1982
Berit Gullikstad: Kvinner i industrien, hovedoppgave i historie, Trondheim 1983
10. Som eksempel kan nevnes tidsskriftet Dugnad som har hatt flere artikler om arbeiderkvinner, eks. 2/3-84.
11. Anna Jorunn Avdem: ..gjordt ka gjerast skulle, hovedoppgave i historie, Oslo 1982
12. Dagfinn Slettan: Dreng og taus i Verdal, Oslo 1978
Edv. Bull: Retten til en fortid, Trondheim 1981
Hodne, Kjelstadli, Rosander: Muntlige kilder, Oslo 1981
13. A.J. Avdem og Kari Melby: Oppe først og sist i seng, Oslo 1985

14. Ingeborg Fløyestad: Kvinnekår i endring, Oslo 1986
15. Ida Blom: Kvinnehistorie som forskningsområde, i Kvinner selv, s.21
16. Ida Blom: Kvinnehistorie og mentalitetshistorie, i Kvinder, mentalitet og arbeid, Aarhus 1968, s.21
17. ibid.
18. Intervjuene herfra er merket NFA i vedlegg 1.
19. Bull, Retten .. s.99
20. ibid. s.89
21. ibid.
22. Hodne s.172
23. Av praktiske grunner har jeg ikke kontaktet alle informantene.
24. Birgit Hertzberg Johnsen: Om retrospektive intervjudata. i Dugnad 2/3-86, Vol II, s.52
25. Ola Listhaug: ISS Rapport nr.2. 1977, Universitetet i Trondheim, s.11-12
26. Flere hevder dette, bl.a. Dagfinn Slettan i "Dreng og taus.." s.14
27. Hodne, s.70
28. ibid. s.71
29. ibid.
30. ibid. s. 72
31. ibid. s.83
32. Edvard Bull hevder at et prinsipielt skille går mellom muntlige kilder samlet inn for vitenskaplig bruk, og muntlige kilder samlet inn for andre formål. (Retten til ens.97) I mitt materiale går dette skillet mellom intervjuene til Dag Skogheim og brevet til Arbeiderbevegelsens Arkiv på den ene siden, og det øvrige materialet på den andre. Et skille jeg for så vidt er enig i, og har påpekt i mitt materiale. Jeg har i tillegg valgt å skille mellom kildene jeg selv har samlet inn, og det andre har samlet inn. Dette skillet blir også påpekt av andre, feks. Liv Emma Thorsen: Kvinnene på Kampen, s.10
33. Folketellingen er kodet av Registreringsentralen for Historiske Data, Tromsø.
34. Bl.a. var ikke de kvinnelige skeiderne kommet igang i 1900, i 1930 var de på tur ut som yrkesgruppe.
35. Avisarkiv ved ISV, Tromsø.

36. Se oversikten over fagforeningsprotokollene side 192
37. Edv. Bull, Retten til en ..., s.116
38. Hanna Lund: Rallarviser, Oslo 1949 s.130
39. Edv. Bull, Retten til en ..., s. 116

Noter til kapittel 2.

1. Minneskriftet ble gitt ut i begrenset opplag, og delt ut til formenn, stigere og funksjonærer. Det har ikke vært mulig å finne ut hvem Rudolf Berg var.
2. Pelle Molin: Från Adal och Nordlandskust, en efterskörd samlat och utgiven av Maria Rieck-Muller, Stockholm 1916.
3. Sulitjelma Arbeiderlag 75 år, 1908-1983
Sulitjelma Faglige Samorg. 75 år, 1907-1982
Christoffer Rønne: Et gruvefolk i samvirke, Sulitjelma Samvirkelag gjennom 50 år, utgitt 1958
4. Svein Øxning: Skolestellet i Fauske kommune 1905-1964, hovedoppgave i historie, Tromsø 1978
Vidar Karlsen: Forbrukerkooperasjonen i Indre Salten før 1920, hovedoppgave i historie, Tromsø 1982
5. Molin s.273
6. Nordlands Amtstidene, 21/1-15, etter et utdrag fra Teknisk ukeblad hvor overdirektør Holmsen hadde hatt foredrag om Sulis.
7. Molin s.273
8. Dette fortelles i flere kilder, bl.a.: Gunnar Berg (red): Slektsbok for Skjerstad og Fauske, bd IV, Bodø 1985 s.615
9. R.Berg s.4
10. Saltens Fremtid 10/8-11
11. Bl. a. i K. Anderssen: Verk og bygd, s.101-
12. G.Berg s.615
13. R.Berg s.9. Det er mange årstall som kommer inn i bildet når en søker etter opprettelsen av gruvedriften: I 1887 ble den første malmen ført ned til fjorden, i 1889 gikk malmrettighetene til det svenske firmaet som bygde opp driften, første driftsår var 1891 og i 1892 ble området rundt Langvann med alle rettighetene, eksproprieret til det svenske firmaet.
14. R.Berg s.9
15. ibid s 26

16. Flere av de muntlige kildene nevner dette årstallet for igangsetting av den nye smelthytten.
17. Edgeir Benum: Industrialiseringen i NordNorge, ca.1875- ca.1920, i Ottar nr 119-120, Tromsø juli 1980, s 28
18. Einar Arne Drivenes: Fiskarbonden og gruveslusk, Tromsø 1985, s.65
19. Benum s 28
20. R.Berg s.12
21. ibid s.60-64
22. ibid s.67
23. Nordland Socialdemokrat 1/9-19
24. Sulitjelma faglige samorg. 75 år, s.41
25. R.Berg s.54
26. ibid s.62
27. Stortingsproposisjon 82, 1933, annen del A. s.1
28. ibid s.2.
29. ibid s.23
30. ibid s.2, ved overtagelsen var verdien satt opp som følger:
anlegg m/tilbehør kr. 10.937,65, gruvene kr. 5.960.000,
grunneiendom kr. 318.735,84, aksjekapital 7 millioner kroner.
31. R.Berg s.44
32. Nordlys 3/12-03
33. R.Berg s.33
34. Stortingsprop. 82/1933, s.2
35. R.Berg s.47
36. R.Berg s.48-49
37. Øxning s. 48, 50 og 74
38. R.Berg s.49
39. R.Berg s.50
40. Røhne s.64
41. ibid s.64
42. ibid s.62
43. Saltens Fremtid 10/8-11
44. Med. innberetning 1902
45. Nordlys 3/12-03
46. R.Berg s. 47
47. Nordlys 12/10-04
48. Medisinalinnberetningen 1901
49. Folketellingen 1900
50. I Nordlandsposten 22/8-1917 blir de nye arbeiderboligene

presentert.

51. Nordlys 3/12-03

52. R.Berg s.34

53. Med.innberetning, Fauske, 1927

Noter til kap.3.

1. NOS 4.rekke nr 52 bd 1 tab 11

2. Ståle Dyrvik: Historisk demografi, Oslo 1983, s.184

3. 1930: NOS IX 61 8.hefte tab.6 ,
1900: NOS V 4 hovedoversikt s 26

4. For 1900 er det Skjerstad kommune.

5. E.A.Drivenes: Fiskarbonden og gruvelusk, Tromsø 1986, s.105.

6. NOS 4.rekke nr 83 4.hefte tab.7

7. Husholdsstrukturen i Sulis, 1900 og 1930, ant. og %:

	1900		1930	
	Ant.	%	Ant.	%
Familier alene	32	19	350	63
Familier m/lauskar	56	33	15	3
Hushold uten fam.	48	29	106	19
Andre	32		88	
Hushold i alt	168		559	

8. Randi Rønning Balsvik: Om kvinnearbeid, i Varanger årbok, 1986, s.28. Skikken med lauskarer i arbeiderhushold står bl.a. omtalt i Odd Bjørn Fure: Hverdagshistorie i tysk historieforskning, i Historisk tidsskrift 4/84, s.366

9. O.B. Fure Historisk tidsskrift 4/84

10. For å finne giftealderen i 1900 har jeg gått gjennom slektsboka for Sulis, og sett på alle inngåtte ekteskap i tiden 1895-1904. Dette etter å ha kontaktet forfatteren av boka, som hevdet at alle ekteskap i Sulis som stod i kirkebøkene var tatt med. Det var i alt 109 kvinner som hadde inngått ekteskap i perioden, 25 kvinner i årene 1895-1900, og

- 84 kvinner i årene 1900-1905.
11. SØS 13/65, s 47
 12. Ibid
 13. Sogner, Randsborg, Fure: Fra stua full til tobarnskull, Oslo 1984, s.75
 14. ibid. s.140-141
 15. H.Holter: "Kvinnerens liv og arbeid", Oslo 1974, s. 78
 16. ibid.
 17. Nordlys 12/10-04, det var den svenske arbeideragitatoren Kata Dahistrøm som beskrev Sulis, og først og fremst Hanken, som "Lapplands helvete" etter å ha besøkt stedet.
 18. Hanna Lund: Rallarviser, Oslo -49, "Sulisvise 1" nr 34
 19. Anahistorikeren Fevbre sier det slik: "Den innflytelse de fysiske omgivelsene har på hvert individ er av indirekte karakter. Innflytelsen er formidlet gjennom sosial struktur og ideer." Rune Hagen: Vidalskola, innlegg på oppgaveseminar, 1/10-85
 20. A.J.Avdem:..gjort ka gjerast skulle, hovedoppgave i historie, Oslo 1982, s.73.

Noter til kapittel 4.

1. Irene Storvik: Hushjelphold i det norske bysamfunn i mellomkrigstida. Hovedoppgave i historie, Tromsø 1982
Liv Emma Thorsen: Kvinnene på Kampen. Oslo 1979
2. Storvik s.18
3. Svein Øxning: Skolestellet i Fauske kommune 1905-1964, hovedoppgave i historie, Tromsø 1978. s.48
4. ibid. s.44
5. ibid. s.75
6. Uttrykket "ulikhetens reproduksjon" hentet fra Gudmund Hernes "Ulikhetens reproduksjon" i M.S. Mortensen(red.) I Forsknin- gens lys. Oslo -74.
7. NOS 1930, XI.61. 8.hefte, s.158
8. Thorsen, s.111
9. Dette kunne la seg fastslå ved å se på kjønn og yrke i folke- tellinger. Dette var imidlertid ikke av interesse i denne oppgaven.
10. Irene Storvik tar spesielt for seg hushjelpene i Tromsø, men

gir også et bilde av situasjonen for byene ellers i landet. Selv om Sulis ikke hadde bystatus, hadde stedet mange trekk som lignet forholdene i byene. En sammenligning lar seg derfor gjennomføre.

11. ibid. s.18
12. ibid. s.76
13. ibid. s.48
14. Thorsen s.110
15. Storvik, s. 148
16. ibid. s.140
17. ibid. s.146
18. ibid. s.76
19. Ligningsprotokoll for 1904, Folketellingen 1930.
20. Ingunn Aagård: Grepa kvinnfolk, i Bøgda vår, Oppdal historielag 1980, s.15
21. Ligningsprotokoll for 1904, finnes ikke for 1900.
22. I 1910 tellinga stemte min definisjon overens med folketellerens.
23. Jarle Sanden: Kokken. Et kvinnearbeid på Romsdalskysten, i Dugnad 2/3-82, s.111 :
"Ut fra det materialet jeg hittil kjenner, ser det ikke ut til at mødregenerasjonen til kokkene ... hadde tilsvarende arbeid... 25% svara beskjed om at ei eller flere av søstrene hadde vært kokker."
I mitt materiale fant jeg ei som fortalte at søstera hadde vært kokke.
24. Hanna Lund, "Rallarviser", 3. utg. nr 31., Oslo 1949.
25. Ibid. "Sulisvise 2" nr 35.
26. Ibid.
27. Edv. Bull, "Betzy Kjelsberg", i Arbeidervern gjennom 60 år , Oslo -53, s. 134.
28. Saltens Framtid, 6/10-10, nr.2.
29. ibid. 21/9-11
30. Ligningsprotokoll, 1904
31. Saltsei er ikke det samme som fersk, saltet sei, men sei som har vært i saltlake i flere måneder. Den blir da hard og tørr. Kalles også rødsei.
32. Fabrikktilsynets årsberetning 1912-1913. s.238
33. ibid.
34. Kåre Odlaug: Kvinner i tungarbeid, i Kåre Odlaug: Norsk

Arbeidermandsforbund gjennom 60 år. Oslo 1955. Kapittelet er en beretning fra ei som var skeiderske ved Ødegaardens verk i Bamble fra 1901.

35. *ibid.* s.248.
36. Nordlands Fremtid, 1/11-22
37. Nordlandsposten, 29/4-20
38. Odlo. s.252
39. Sulitjelma Faglige Samorganisasjon 1907-1967, s. 6-9.
40. Gro Hagemann: Særbeskyttelse av kvinner- arbeidervern eller diskriminering, hovedoppgave i historie, Oslo 1973, s. 93.
41. Tiende O, 1909, s.1420.
42. Edvard Bull: Betzy Kjelsberg, i E. Bull: "Arbeidervern gjennom 60 år." Oslo 1953, s. 134
43. A.C.Agerholt: Den norske kvinnebevegelsens historie, Oslo 1909, s. 256
44. Ligningsprotokoller for 1904 og 1923, folketellingen 1930.
45. Thoresen, s. 114

Noter til kapittel 5.

1. Edvard Bull: Kilder til de skriftsløses historie, i Edv. Bull: Retten til en fortid. Trondheim, 1981, s. 99.
2. Her kan nevnes: A.J.Avdem og K.Melby: Oppe først og sist i seng, Oslo 1985, H.D.Bratrein m.fl.: Drivanes kvinnfolk, Tromsø 1976, M.S.Lunden: De frigitte hender, Oslo 1944.
3. NOS 1900 4. rekke nr III 5. hefte tabell 6
NOS 1930 VIII 196 3.hefte tabell 2
4. Saltens Fremtid, 8/1-13
5. Goffmann: Områder og områdeadferd, i Vårt rollespill til daglig, Oslo 1974, s.101
6. Bla. i Avdem, Melby s. 183.
7. Medisinalinnberetningen 1930
8. "Forhandlingsprotokoll for Bestyrelsen av Sulitjelma Kreds-sykekaske, 1910-1933".
9. Kirsti Anderssen: Verk og bygd, hovedoppgave i historie, Tromsø 1984, s. 97
10. Nordlands Fremtid, 1/11-22
11. Vidar Karlsen: Forbrukerkooperasjonen i indre Salten før 1920, hovedoppgave i historie, Tromsø 1982, s.94.

12. Sanitetens møteprotokoll, 12/2-15
13. ibid. 15/2-17
14. ibid. 5/2-26 og 8/11-28
15. Per Arnt Pettersen: Linjer i norsk sosialpolitikk, Oslo 1982, s.9.
16. ibid. s.9.
17. Saniteten, 1/12-32
18. ibid. 5/2-14
19. "Kvinden", august 1910.
20. Paragraf 377 i straffeloven:

"Den som offentlig utstiller eller foreviser gjenstander hvis offentlige utstilling eller forevisning på grund av deres bestemmelse er anstøtelig for ærbarhet, straffes med bøter eller fengsel inntil 3 måneder.

På samme måte straffes den som gjennom offentlig bekjennelse eller gjennom fallbydelse fra hus til hus utbyr sådanne gjenstander til almenheten eller som offentlig oppfordrer til eller veileder i deres benyttelse."
21. Saltens Fremtid, 9/10-36
22. Tove Mohr: Katti Anker Møller, en banebryter, Oslo 1968, s.209.
23. Nordlands Framtid, 10/5-30
24. Mohr, s.217
25. Saniteten, 29/11-36
26. Medisinalinnberetningen 1910.
27. Det er ikke ført offentlig arkiv over jordmorrapportene. Noen distriktsleger hadde disse som bilag til den årlige medisinalrapporten, andre sendt dem ikke inn. Av den grunn har det ikke vært mulig å sette opp oversikt over ekte- og uektefødte barn for andre år enn de jeg har tatt med her. For de andre årene var jordmorrapportene ikke lagt ved som bilag.
28. SØS 13 1965 tabell 48.
29. Lønnå, s.45 -46
30. ibid. s.6.
31. ibid. s.21.
32. ibid. s.57.
33. ibid. s.143.
34. ibid. s.165.
35. Gunnar Berg: Slektbok for Skjerstad og Fauske, bd.IV, Sulitjelma, Bodø 1985, s.921.

36. Pettersen, s.9.
37. Bl.a. i Møteprotokoll for Ny-Sulitjelma (Hanken), 22/4-11
38. Saniteten, 1/9-15
39. Saniteten, 5/2-14
40. ibid. 28/6-22
41. Det har ikke vært mulig å finne et skriftlig vedtak om at enkene ikke fikk bo i husene etter at mannen døde. Men det har vært praktisert i mer eller mindre grad helt opp til våre dager. Oftest flyttet enkene til dårligere hus.
42. Bratrein, s.18.
43. Inger Jensen: Bare husmor?, i Dugnad 2/3-82, s.53
44. Mimi Sverdrup Lunden: De frigjorte hender, Oslo 1944, s.142.

Noter til kapittel 6.

1. Styremedlemmene i Sulitjelma Sanitetsforening besto av stedets "fine" fruer. For å illustrere det, kan vi sette opp oversikt over styret de første fem årene, fra 1910 til 1915:

	Formann	Viceformann	Sekretær	Kassererske
1910	fru direktør	fru ingeinør	legefrue	ingeniørdatter
1911	legefrue	fru direktør	"	"
1912	"	"	"	"
1913	fru ing.	ing.datter	ing.datter	fru kasserer
1914	"	fru ??	fru ing.	"
1915	"	fru kjøpmann	fru kjøpmann	"

Kilde: Forhandlingsprotokoll for NKS, Sulitjelma, 1910-1939.

2. Medisinalinnberetning fra Skjerstad legedistrikt, 1898.
3. " " " " 1891.
4. Nordlandsposten, 23/1-20
5. G.Berg, s.921-923
6. Sekretær Oscar Ripnes, i "Sulitjelma ved årskiftet 63-64". Diktet stod opprinnelig i en diktsamling fra 1947. Forfatteren kom første gang til Sulis i 1902.
7. Med. innb. 1891
8. Nordlands Fremtid, 22/1-17
9. Salten Framtid, 21/9-11

10. Med. innberetning, 1930
11. ibid 1891
12. Høye priser og vilkårlig behandling av arbeiderne som handlet på butikken, er bla. nevnt av informant 6 og 7.
13. R.Berg, s.12
14. Med innb. 1902. Samme året setter verkslegen opp en oversikt over varer som er solgt i løpet av 1902: hermetik: ca 9000 bokser fiskemad og ca. 4000 bokser kjødtboller. Af ferskt kjød ca. 36000 kg, hovedsaklig fra verkets eget slagteri. Af salt kjød (islandsk faarekjød og oksekjød) ca 9000 kg. Af pølser og opskjær ca. 5000 kg. Af fed ost ca. 12000 kg, mysost ca 9000 kg. Af margarin ca 40.000 kg, af meierismør ca. 5000 kg, af amerikansk flæsk ca 4000 kg. Priserne svarer omtrent til torvpriserne i Kristiania.
15. Molin, s.282.
16. Med. innb. 1935
17. Saniteten, 13/3-24
18. ibid. 30/3-28
19. I med. innb. blir det ikke nevnt at vannet var dårlig og årsak til sykdom. Fra andre distrikt ser vi imidlertid at legen melder om dårlig vannforsyning.
20. Med. innb. 1891
21. ibid. 1902.
22. Kokkeviser, nr,31 i Hanna Lund: Rallarviser
23. Nordlys 13/5-08
24. Jubileumsskrift for Sulitjelma Samvirkeforbund 50 år, 1963, Styrevedtak 24/10-20
25. Bl. a. med.innb.1901, sykehuset hadde 17 senger, epidemisykehuset 20 senger. Tallene variere litt fra år til år.
25. Med. innb. 1900
27. Ibid. 1906 og 1907
28. Ibid. 1902
29. Saniteten, 9/11-13
30. I senere rapporter om epidemier i distriktet er ikke Sulis nevnt spesielt.
31. Karl Evang og Otto Galtung Hansen: Kjønnssykdommer og deres forebyggelse, i Karl Evang m.fl.: Seksuell opplysning 1932, Oslo 1932, s. 97.
32. Med. innb. 1902. For å underbygge påstanden fra verkslegen, kan vi sammenligne de tre legedistriktene Skjerstad, Bodø og

Østlofoten:

Antall nysmittede med kjønnsykdommer i Skjerstad, Bodø og Østlofoten legedistrikt i 1900 og 1901, gjennomsnittsprosentsen for hvert år.

	Skjerstad	%	Bodø	%	Østlofoten	%
Innbyggere	9519		9632		6551	
Ven. sår	2+1		4+1		4+3	
Syfilis	4+1	0,2	27+11	1,3	4+7	0,6
Gonorre	16+5		107+105		26+40	
I alt 1900+01	29		255		84	

Innbyggere fra NOS 4.rekke nr.52, 1.hefte tab.6.

Vi ser at verkslegens påstander stemmer.

33. Evang, s.98.
34. med. innb, 1930
35. Evang, s.97
36. ibid.s.98
37. Birger Øverland: Om tuberkolosen, Oslo 1932, s.46.
38. Med.innb. 1908
39. Øverland, s.46
40. Med.innb. 1928
41. Øverland, s. 46
42. Trøftens dagbok, se vedlegg 4
43. Mohr. s.210
44. ibid. s.208
45. ibid. s.209
46. Se note 20 kap.5.
47. Nordland Fylkeskvinneutvalg (DNA), møteprotokoll 15/6-35 til 27/3-51.
48. I tabellen er "andre sykdommer" sykdommer tilknyttet de fire faktorene vi så på tidligere, ikke alle sykdommene kvinnene hadde.
49. Det er her tale om Akutt katarr i luftveiene og diare.
50. Ida Blom: Barnebegrensning- synd eller sunn fornuft, Bergen 1980, s.274.
51. ibid. s.230
52. I årene rundt 1930 var Sulis bare satt opp som del av Fauske legedistrikt, altså ingen egen statistikk for Sulis. Dette gjør det vanskelig å komme med tall. Dersom en ser Fauske

legedistrikt i forhold til Saltdal, var det langt flere som søkte lege for slike sykdommer i Fauske enn i Saltdal. Det er nærliggende å tro at det skyldtes forholdene i Sulis.

53. Dag Skogheim: Nordnorsk arbeiderbevegelse, i Kvinnenes Kulturhistorie, bd.2, s.196
54. NOS, 4: rekke, nr.52 1: hefte tab 8
55. ibid.
56. Med. innb. 1900
57. Medisinalinnberetning fra Ofoten legedistrikt, 1898.

Noter til kapittel 7.

1. Kåre Odlaug: Norsk Arbeidsmandsforbund gjennom 60 år, Oslo 1955, s.460 I, s.543 II.
2. Helene Ugland var fra Sverige og var den agitatorene som ble husket best i Sulis. Verken forbundet eller partiet ville kjennes ved henne, jfr.Odlaug s.302 II
Kata Dahlstrøm var svensk agitator. Hun tok flere turer over til Norge.
3. Nordlys 12/10-1904
4. Fra "Aarsberetning om fagbevægelsen i Sulitjelma for aaret 1907, 11te møte 5te mai. Gjengitt i jubileumsskriftet for Sulitjelma Faglige Samorganisasjon 75 år, 1982.
5. Ibid, 1te møte og 15de møte 14de juni 1907.
6. Jubileumsskrift for Sulitjelma Faglige Samorganisasjon 60 år, 1907-1967, s.8
7. Storvik, op cit. s. 179
8. Ibid.
9. Ibid. s.154
10. Nordlands Framtid 19/2-1937
11. Storvik, s.188
12. ibid. s.180
13. Vi har ingen kilder som direkte viser at de stod i mennenes fagforeninger, men vi kan gå ut fra det siden de var tatt med i lønnsforhandlingene i 1907.
14. Vera Espeland Ertresvaag: Arbeiderkvinnens faglige og politiske organisering, 1889-1901, i Ida Blom, Gro Hagemann: Kvinner selv, Oslo 1982, s.48
15. Ibid. s.49

16. Ibid.
17. Dunderlandsdølen 22/11-07, innlegget ble skrevet av A.Kalvaa, en annen av de tidlige agitatorene.
18. Bl.a. i Nordlands Framtid 19/2-1937
19. Ibid.
20. Kirsten Flatøy: Utviklingslinjer innen Arbeiderpartiets Kvinneforbund 1901-1914, i Kvinner selv, s.73.
21. Jubileumskrift for Sulitjelma Arbeiderlag 75 år, 1908-1983.
22. Nordlands Framtid 19/2-1937
23. Flatøy, s.71-72
24. Ibid. s.75
25. Arbeiderkvinden, mars 1929
26. Ibid. november 1933
27. Møteprotokoll for Nordlands Fylkeskvindutvalg (DNA), 15/6-1935 - 27/3-1951.
28. Ibid.
29. Fløystad, s.248
30. Nordlands Framtid 19/2-1937

Vedlegg 1. Oversikt over de muntlige kildene:

1. Kvinne	født	1892	kokke	Nordlandsarkivet
2. "	født	1895	kokke	"
3. Mann	født	1915		"
4. Kvinne	født	1898	kokke	"
5. "	født	1888	kokke og hushjelp	NFA 1158
6. Mann	født	1893		NFA 2673
7. "	født	1882		NFA 1156
8. "	født	1892		NFA 2027
9. "	født	1876		NFA 936
10. "	født	1878		NFA 772
11. "	født	1832		NFA 622
12. "	født	1878		NFA 1231
13. "	født	1878		NFA 1196
14. "	født	1894		Arbeiderbev.arkiv,Oslo
15. Kvinne	født	1886	kokke	Nordlandsarkivet
16. Mann	født	1892		"
17. "	født	1905		"
18. "	født	1899		"
19. "	født	1902		"
20. Kvinne	født	1905	husmor og barn av skeiderske	"
21. "	født	1893	kokke	"
22. "	født	1906	kokke, husmor og barn av skeiderske eget	
23. "	født	1898	kokke og husmor	"
24. "	født	1896	kokke og husmor	"
25. "	født	1893	husmor	"
26. "	født	1913	husmor	"
27. "	født	1918	husmor	"
28. "	født	1922	hushjelp og husmor	"
29. "	født	1922	hushjelp og husmor	"
30. "	født	1903	kokke og husmor	"
31. "	født	1905	hushjelp og husmor	"
32. "	født	1906	kokke og husmor	"
33. "	født	1923	hushjelp og husmor	"

34.Mann	født	1918		eget
35. "	født	1917	barn av skeiderske	"
36. "	født	1912		"
37.Kvinne	født	1911	hushjelp og husmor	"
38.Mann	født	1916		"
39. "	født	1917		"

"eget" betyr intervju jeg har tatt selv.

Vedlegg 2. Befolkningsstatistikk 1900 og 1930, Sulis.

	1900				1930						
	Kvinner		Menn		Kvinner		Menn				
	Antall	%	Antall	%	Antall	%	Antall	%			
Totalt antall	372	32	786	68	1158	100	1364	53	2583	100	
Under 30 år						69				59	
Over 15 år	243	21	638	55	881	76	916	35	1711	66	
Fødested:		I		I % av befolkkn. over 15 år							
Kommunen	54	23					327	41			
Salten	46	19					239	30			
N-Norge forøvrig	61	25					144	18			
S-Norge	65	27					80	10			
Utlandet	17	5	54	7	71	6	5	1	33	6	
Ugift	99	41	382	59	481	55	357	44	318	35	
Gift	134	55	243	38	377	43	405	51	565	62	
Separert/skilt	0		0				1	0,3	2	0,2	
Enke/enkemann	10	4	18	3	28	3	32	4	29	3	
Giftet par u/barn					25	19				32	8
Enslige forsørgere	7	3	2	0,3	9	1	38	5	29	3	
Ugifte mødre	4						6			67	4
Kv. i lønnet arbeid	99	41					248	31			
Husmødre i løn. arb.	9						9				
Lauskarer			467						228		
Lauskarer i fam.hushold			162						19		
Hushold totalt					168					559	

Kilde: Folketellingene 1900 og 1930

Vedlegg 3. Sanitetsforeningens virksomhet 1910-1939

Antall personer som fikk støtte, og hva de fikk støtte til.

År	Tuberkolose	Pigeløn	Matvarer, klær, melk, medisin.
1910-14	18	2	7
1915-19	25	1	18
1920-24	38	5	44
1925-29	44	11	60
1930-34	32	7	17
1935-39	8	5	5
I alt	165	31	151

Kilde: Forhandlingsprotokoll for NKS, Sulitjelma, 1910-1939

Fra Ingeniør Treftens dagbok:

Opprindelse til navn i Sulitjelma

1. Gruber

Charlotta Grube		Fru Charlotta Tornerhjelm
Knudsen	"	Direktør Emil Knudsen
Holmsen	"	" Holm Holmsen
Sturee	"	Sture Person Henning
Ingeborg	"	Fru Ingeborg Levenhaupt
Jenny	"	" Jenny Kessler
Maria	"	" Maria Knudsen
Martha	"	Frk Martha Person Henning
Clara	"	Fru Clara Carlson
Fjeld	"	Markskeider Johan O. Fjeld
J.bakken	"	Efter lappen Jakob, som eide hele Sulitjelmaområdet. Han var farfar til Jonas Klippen og syster Margretha, gift med minerer Lindblad
Sagmo	"	Minerer? Jakob Sagmo. Han fik 500 kr.
Brynhida	"	Konsul Persons hustru
Lovisa	"	" " moder
Valdis	"	Direktør Knudsens datter
Gudrun	"	" " "gift m. Dyck
Sigrid	"	" " "
Hildurs Dagstross		Fru Hildur Person Peyren

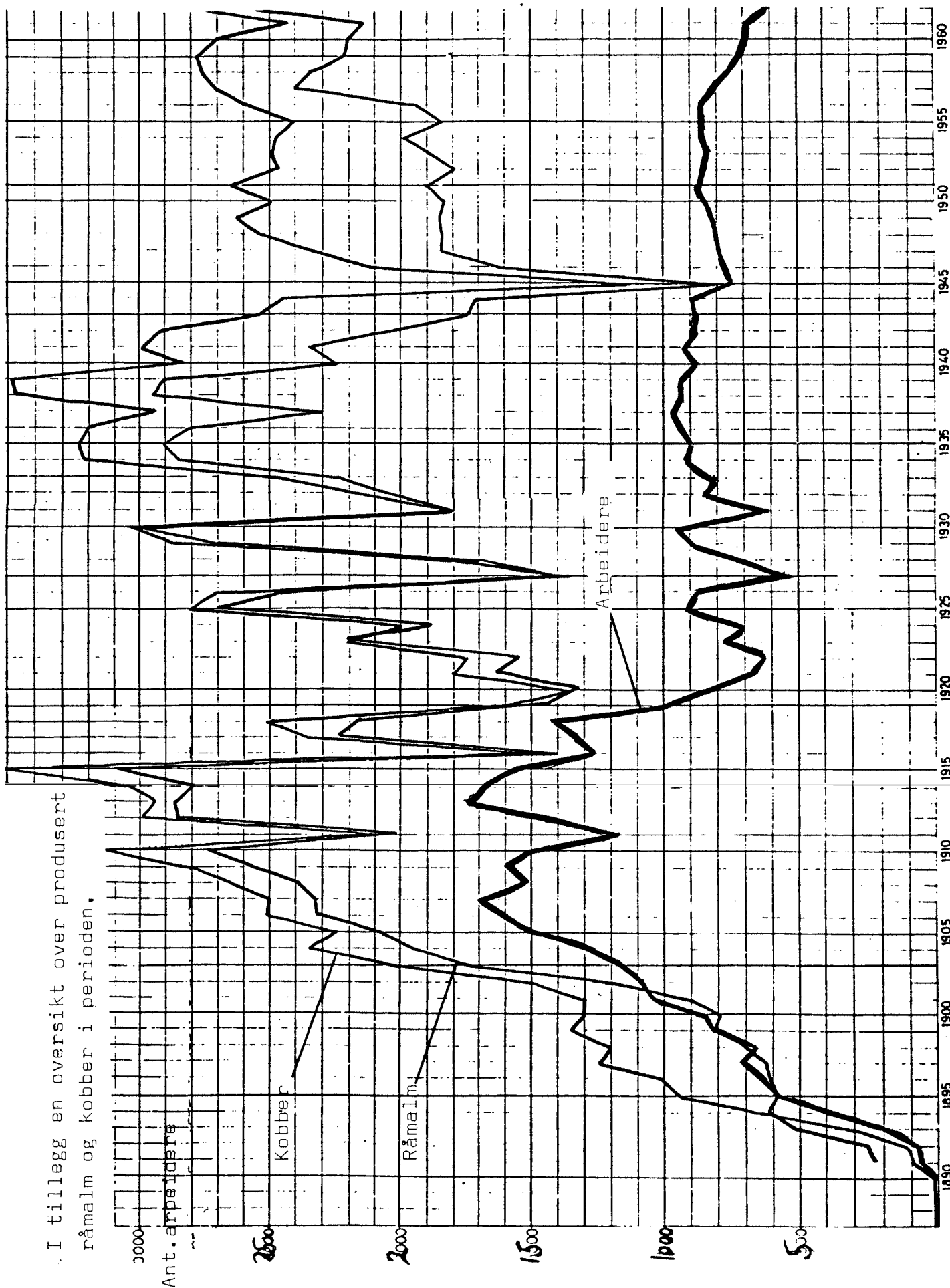
side 2

Vand og fjell

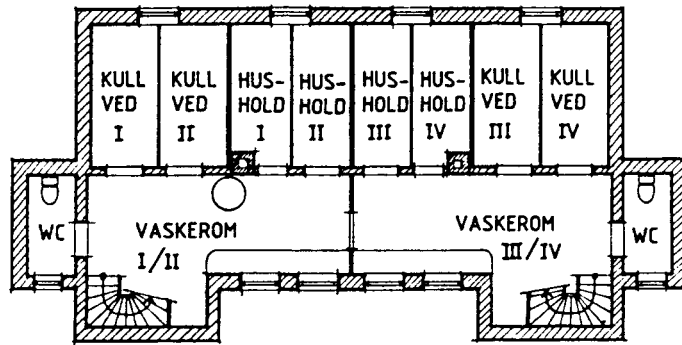
Lilly-vand	Fru Lilly Person, gift von Essen
Emnavand	" Emma Kjellstrøm
Risevand	Baker Riise
Beritvand og elv	Kvæn-Berit
Annnavand og gruber	Efter en kokke, Anna som de trodde hadde druknet sit barn der.
Kjellvannet	På lappisk Kebene-jaure
Sulitjelma	En norsk og en svensk spesialist har fundet ut at det måtte bety på en lappedialekt: "Inngagen til fjellet"

Vedlegg 5. Antall arbeidere i Sulis, 1891-1960

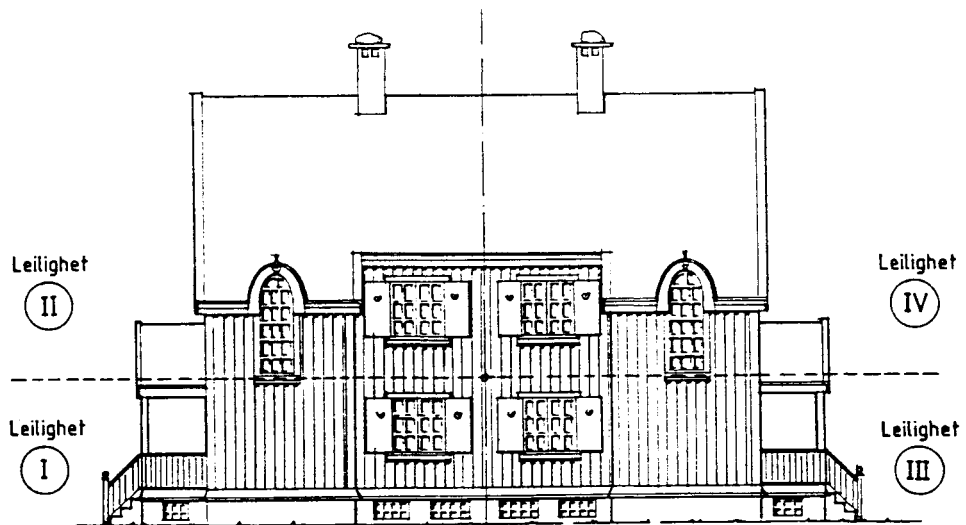
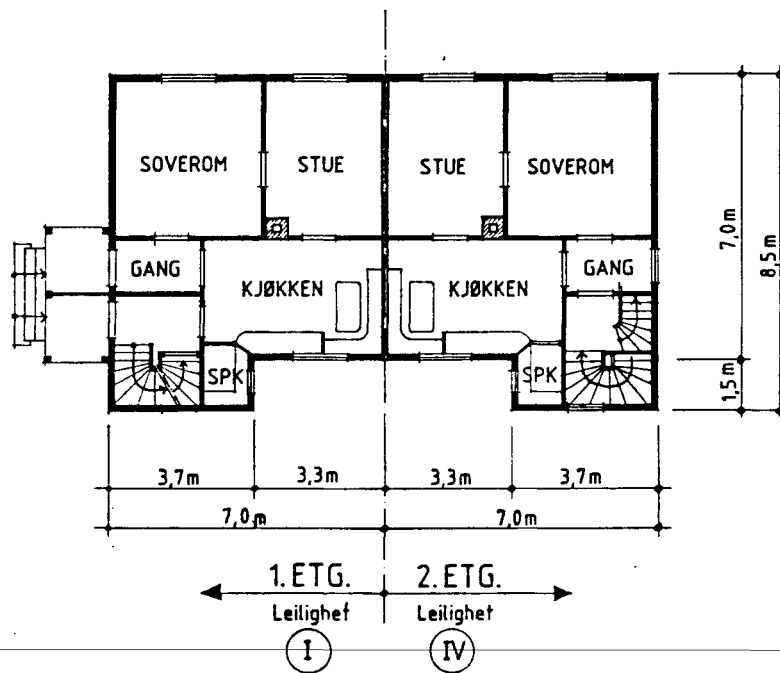
Kilde: Oversikten er satt opp ved verkets gruver.

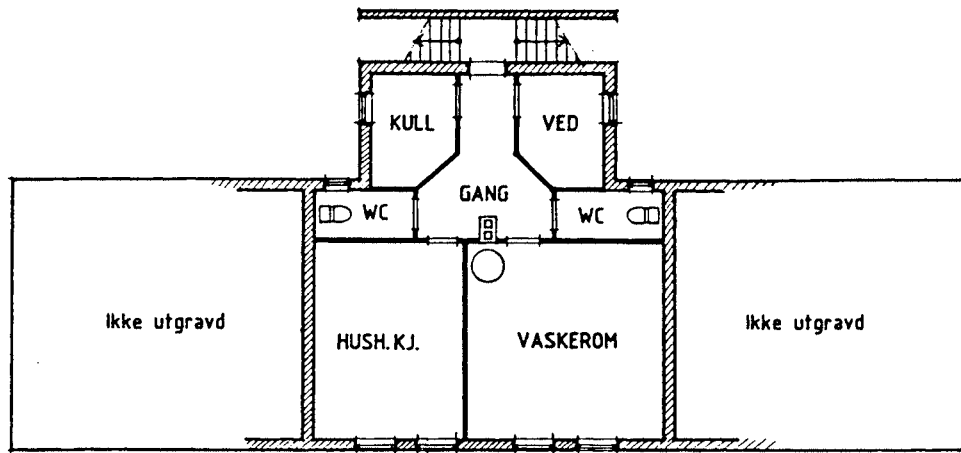
Vedlegg 6. Hustegninger. (alle i samme målestokk)
 Hus for arbeiderfamilier. 1915

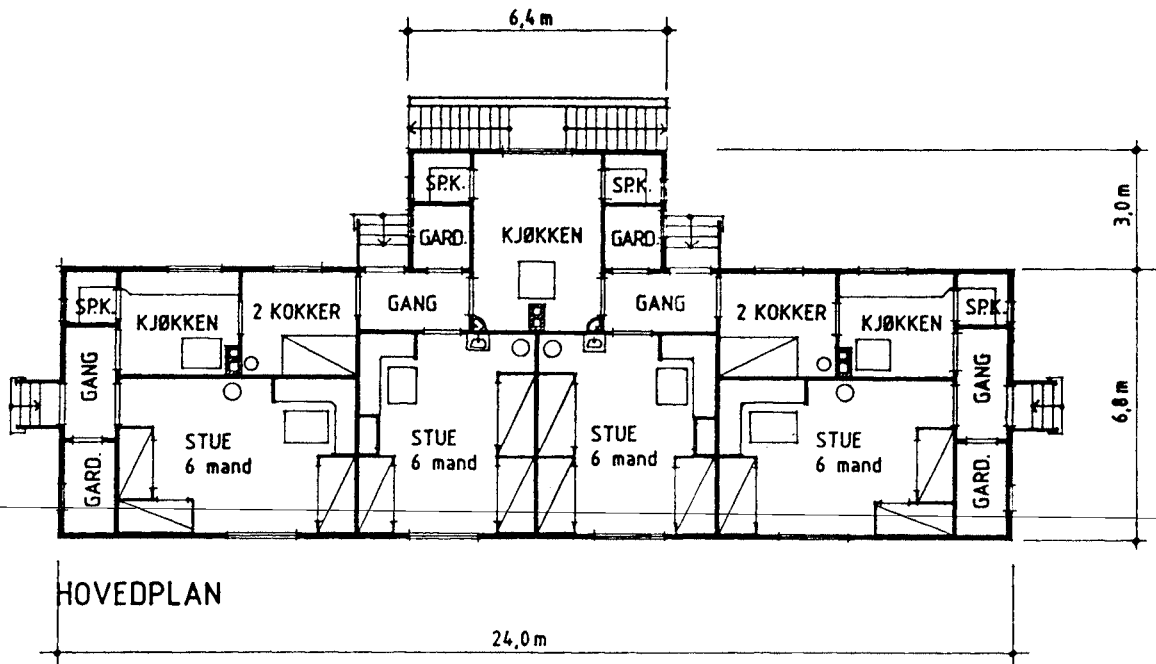
KJELLER

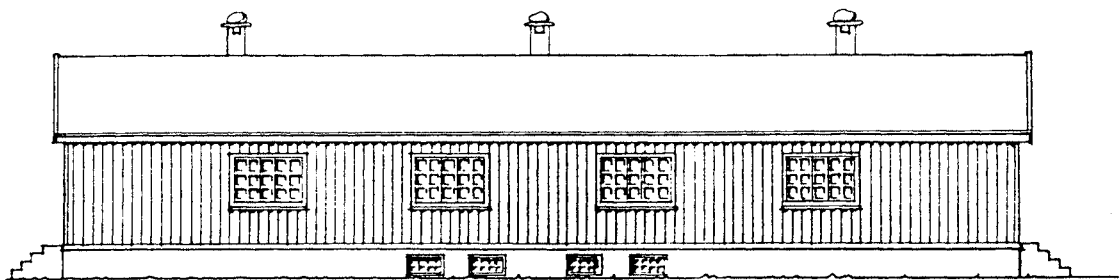
FASADE

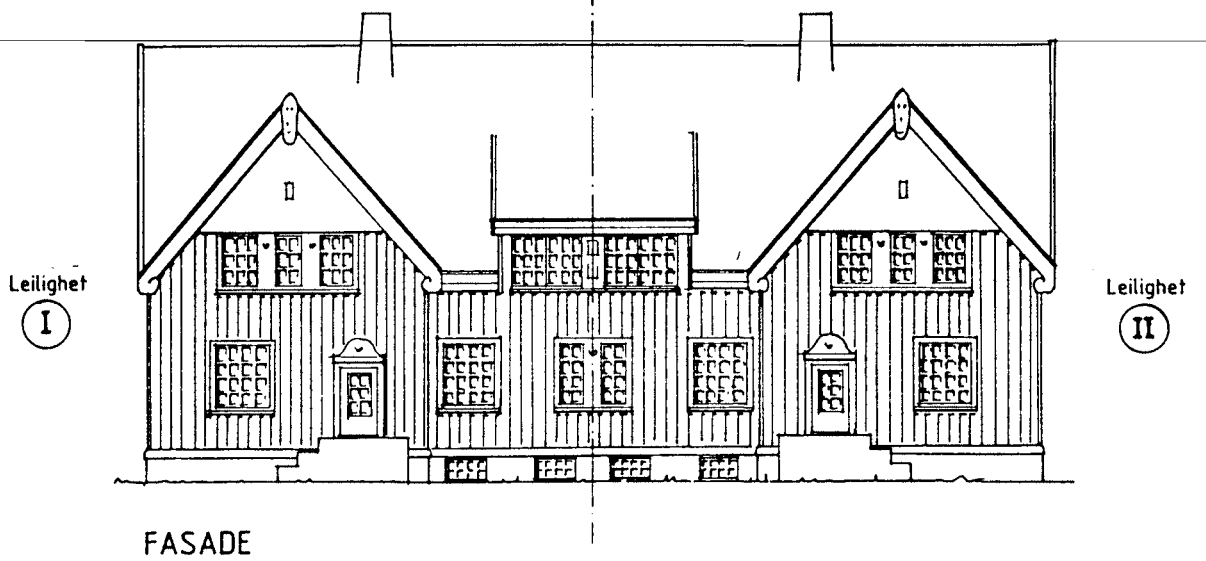
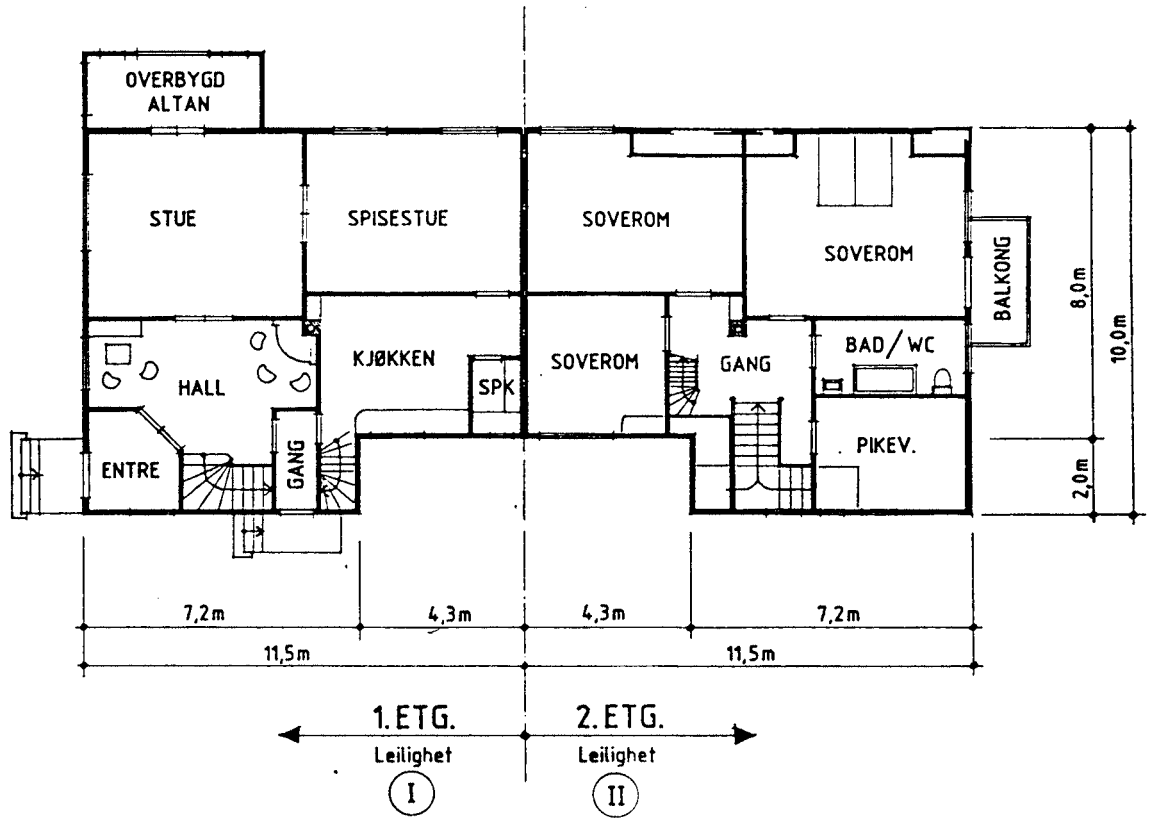
KJELLER

HOVEDPLAN

FASADE

Kilder og litteratur:

Muntlige kilder:

18 intervju jeg selv har foretatt, og 21 intervju foretatt av andre.

Folketellingsmateriale

Folketellingen 1900, Sulitjelma, kodet utgave ved RHD, Tromsø.
Folketellingen 1930, Sulitjelma, originalmateriale, Riksarkivet, Oslo.

Arkivmateriale:

Ligningskontoret i Fauske:

Ligningsprotokoller for inntektsårene 1904-1910, 1913-1915, 1923-1932.

Trygdekontoret i Fauske:

"Kassajournal B for utgående vedkommende familien." 1912-1915

"Statusbok for Sulitjelma trygdekontor." 1933-1936

"Forhandlingsprotokoll for Bestyrelsen av Sulitjelma Kredssykekasse." 1910-1933

Fjernarkivet, Fauske kommune:

"Protokoll over kundeunderstøttelse fra forsorgsvesenet." 1923-27

Nordlandsarkivet, Bodø:

Arkiv nr. 11, Sulitjelma Samorg:

Møteprotokoller, medlemsprotokoller, kassabøker, legitimasjonsprotokoller for årene 1907-ca.1915, og årene rundt 1930.

Arbeiderbevegelsens arkiv, Oslo:

Brev til arkivet fra Sulismann, udatert

Arbeiderbevegelsens kontor, Tromsø:

Møteprotokoll for Nordlands Fylkeskvinneutvalg (DNA), 15/6-1935 til 27/3-1951

Riksarkivet, Oslo:

Medisinalinnberetninger fra Skjerstad, Fauske og Saltdal legedistrikt, 1891-1912, 1925-1935.

Fabrikktilsynets årsberetninger, 1909-1920.

Utrykte kilder.

Forhandlingsprotokoll for Norske Kvinders Sanitetsforening, Sulitjelma, 1910-1939.

Sulitjelma Arbeiderlag 75 år, 1908-1983

Sulitjelma Faglige Samorg. 75 år, 1907-1983

Christoffer Rønne: Et gruvefolk i samvirke, Sulitjelma Samvirke-lag gjennom 50 år, utgitt 1958

Rudolf Berg: Minneskrift med anledningen af Sulitjelma Aktiebo-lags 25-åriga verksamhet, på styrelsens oppdrag utarbetad." 1916

Aviser/tidsskrift.

Avisarkiv ved ISV, Tromsø, 1890-1920.

Nordlands Framtid, årgangene 1923, -25, -27, -30, -32, -35, -37.
Nordlandsposten, "

Kvinden, Utgitt av Det Norske Arbeiderpartis Kvindeforbund, 1909-1921, deretter av kvinnesekretariatet i Arbeiderpartiet. Fra 1923 endret tidsskriftet navn til Arbeiderkvinden.

Offentlig statistikk

NOS fra folketellingsårene 1900-1946

Samfunnsøkonomiske studier, SØS, 13/65

Hovedoppgaver:

Kirsti Anderssen: Verk og bygd, Tromsø 1984

Anna Jorunn Avdem: ..gjort ka gjerast kunne, Oslo 1982

Berit Gullikstad: Kvinner i industrien, Trondheim 1983

Gro Hagemann: Striden om forbud mot nattarbeid for kvinner , Oslo
1973

Vidar Karlsen: Forbrukerkooperasjonen i indre Salten før 1920,
Tromsø 1982

Elisabeth Lønnå: LO, DNA og striden om gifte kvinner i lønnet
arbeid, Oslo 1975

Irene Storvik: Hushjelphold i det norske bysamfunn i mellomkrigs-
tiden, Tromsø 1982

Svein Øxning: Skolestellet i Fauske kommune, Tromsø 1978

Litteratur:

Aagård, Ingunn: Grepa kvinnfolk, i Bøgda vår, Oppdal historielag,
1980

~~Aanesen, Ellen: Ikke send meg til en "kone", doktor. Oslo 1981~~

Avdem, Anna Jorunn og Melby, Kari: Oppe først og sist i seng,
Oslo 1985

Balsvik, Randi Kønning: Om kvinnearbeid, i Varanger årbok, 1986.

Benum, Edgeir: Industrialiseringen i NordNorge, ca.1875-ca1920, i
Ottar 119/120.

Berg, Gunnar: Slektsbok for Skjerstad og Fauske, bd IV,
Sulitjelma, Bodø 1985.

Blom, Ida: Barnebegrensing- synd eller sunn fornuft? Bergen 1980

Blom, Ida: Kvinnehistorie og mentalitetshistorie, i Kvinder,
mentalitet og arbeid, Aarhus 1968

Blom, Ida: Nødvendig arbeid, i Historisk tidsskrift 1985

Blom, Ida: Kvinnehistorie som forskningsområde, i Blom, Hagemann:
Kvinner selv, Oslo 1982

- Bratrein, Håvard Dahl: Det tradisjonelle kjønnsrollemønsteret i NordNorge, i Bratrein m.fl. : Drivanes kvinnfolk, Tromsø 1976
- Bull, Edvard: Retten til en fortid, Trondheim 1981
- Bull, Edvard: Betzy Kjelsberg, i Arbeidervern gjennom 60 år, Oslo 1953
- Drivenes, Einar Arne: Fiskarbonden og gruveslusk, Tromsø 1986
- Dyrvik, Ståle: Husholdningsundersøkingar, i Historisk demografi, Oslo 1983
- Ertresvaag, Vera Espeland: Arbeiderkvinnens faglige og politiske organisering, 1889-1901, i Ida Blom m.fl.: Kvinner selv, Oslo 1982
- Evang, Karl og Otto Galtung Hansen: Kjønnssykdommer og deres forebyggelse, i Seksuell Opplysning 1932, Oslo 1932
- Flatøy, Kirsten: Utviklingslinjer innen Arbeiderpartiets Kvinneforbund, 1901-1914, i Kvinner selv.
- Fløystad, Ingeborg: Kvinnekår i endring, Oslo 1986
- Fure, Odd Bjørn: Hverdagshistorie i tysk historieforskning, i Historisk Tidsskrift 9/84
- Goffmann: Vårt rollespill til daglig, Oslo 1974
- Hodne, Kjelstadli, Rosander: Muntlige kilder, Oslo 1981
- Holter, Harriet: Fra barn til voksen, i Kvinnens liv og arbeid, Oslo 1974, s.78
- Jensen, Inger: Bare husmor?, i Dugnad 2/3-82
- Johnsen, Birgit Hertzberg: Innenfra perspektivet, i Dugnad 2/3 1986, vol II
-
- Kirkesæter, Karly: Mine første sju barneår i Sulitjelma, i Bygd og by i nær fortid, bd I, Det norske Samlaget 1982
- Listhaug, Ola: Om retrospektive intervjudata, ISS Rapport nr. 2, Trondheim 1977
- Lund, Hanna: Rallarviser, Oslo 1949
- Lunden, Mimi Sverdrup: De frigjorte hender, Oslo 1944
- Molin, Pelle: Från Ådal och Nordlandskust, en efterskörd samlat och utgiven av Maria Rieck-muller, Stockholm 1916
- Mohr, Tove: Katti Anker Møller, en banebryter, Oslo 1968
- Odlaug, Kåre: Kvinner i tungarbeid, og Et gruvesamfunn, i Norsk arbeidermannsforbund gjennom 60 år, Oslo 1955-56
- Pettersen, Per Arnt: Linjer i norsk sosialpolitikk, Oslo 1982
- Sanden, Jarle: Kokken, i Dugnad 2/3-82

Slettan, Dagfinn: Dreng og taus i Verdal, Trondheim 1981
Skogheim, Dag: Nordnorsk arbeiderbevegelse, i Kvinnenes
Kulturhistorie, bd II,
Sogner, Sølvi m.fl: Fra stua full til tobarnskull, Oslo 1984
Swensen, Grete: Yrkeskvinne og husmor, i Dugnad 2/3-82
Thorsen, Liv Emma: Kvinnene på kampen, Oslo 1979
Øverland, Birger: Om tuberkolosen, Oslo 1932

